

บทที่ ๒

กำเนิดและการพัฒนาการของพระพุทธศาสนานิกายเซนสำนักรินไซ

๒.๑ กำเนิดพระพุทธศาสนาหมายาน

เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์ชีพอยู่ การเผยแพร่พระพุทธศาสนาและการกำหนดพระวินัยต่าง ๆ มีความชัดเจนถูกต้อง เนื่องจากพระพุทธองค์จะทรงเป็นผู้ตัดสินเมื่อมีข้อขัดแย้งต่างๆ หลังจากที่พระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน ได้มีการทำการสังคายนา พระธรรมวินัยครั้งที่ ๑ พระภิกษุสงฆ์ได้แบ่งแยกเป็น ๒ กลุ่มใหญ่ กลุ่มที่ไม่ต้องการเปลี่ยนแปลง พระธรรมวินัยก็คือฝ่ายเถรวาทในปัจจุบัน ส่วนอีกกลุ่มที่เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงวินัยเล็กน้อย ตามที่พระพุทธองค์ได้ทรงอนุญาตไว้เป็นเรื่องจำเป็นก็คือมหาสังฆิกะ ซึ่งได้พัฒนาต่อมาจนกลายเป็นฝ่ายมหายานในปัจจุบัน ท่านนาคคารุณได้มีบทนิพนธ์เรื่องการแบ่งแยกนิกายไว้เป็นภาษาจีน (พ.ศ. ๒๕๔๘) และท่านกุมารชีวะได้แปลออกมาอีกทีหนึ่งว่า

“เมื่อพระพุทธองค์ทรงดำรงอยู่ในโลกไม่มีคำคัดค้านพระสัทธรรม และเมื่อพระทำปฐมสังคายนา ก็ดุดังพระบรมศาสดายังดำรงพระชนม์อยู่ แต่ร้อยปีหลังจากนั้นเมื่อพระเจ้าอโศกทรงอุทิศตนให้เกิดปัญจวรรคปริศน (การประชุมใหญ่ทั้ง ๕ เหล่า) นั้นแลที่พระอาจารย์เจ้าแห่งพระธรรมวินัยหาข้อยุติไม่ได้ จึงเกิดนิกายต่างๆ ขึ้น นับเป็นต้นตอที่มาของนิกายต่างๆ สืบต่อมา”^๑

ในช่วง ๕ ศตวรรษแรกในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา การเผยแผ่พระพุทธศาสนา นับได้ว่าแผ่ไพศาลเจริญก้าวหน้ายิ่ง แต่อย่างไรก็ตาม อุปสรรคทั้งภายในและภายนอก อันเนื่องมาจากความแตกต่างทางความคิดของพระสงฆ์ โดยพระสงฆ์บางกลุ่ม ได้ตั้งคำถามถึงความเป็นพระพุทธพจน์ที่แท้จริงของพระวินัยและต้องการเพิ่มเติมพระวินัย ในขณะที่พระสงฆ์บางกลุ่มยึดถือเอาการตีความที่หลวมของพระวินัยเป็นที่ตั้ง ความแตกต่างนี้เพิ่มจำนวนมากขึ้นเรื่อย ๆ จนกลายเป็นความแตกแยก เหนือสิ่งอื่นใด ศรัทธาประชาชนมีความเห็นว่าพระภิกษุสงฆ์ ใช้โอกาสในการเป็นพระสงฆ์

^๑ ส. ศิวรักษ์, ความเข้าใจในเรื่องมหายาน, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ส่องสยาม จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๒๕.

เพื่อตัวเองมากเกินไป^๒ ในราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๕ จึงได้เกิดมีขบวนการใหม่เกิดขึ้น อีกขบวนการหนึ่งในพระพุทธศาสนา ขบวนการนี้เรียกตนเองว่า ลัทธิมหายาน ลัทธินี้ค่อย ๆ พักตัวเองขึ้นมาจากนิกายมหาสังฆิกะ ผสมผสานกับปรัชญาของนิกายพุทธศาสนาอื่น ๆ ทั้ง ๑๘ นิกาย รวมทั้งนิกายเถรวาทด้วย ก่อกำเนิดจนเป็นลัทธิมหายาน^๓

คำว่า “มหายาน” มาจากธาตุศัพท์ มหา + ยาน แปลว่าพาหนะที่กว้างขวางใหญ่โต ซึ่งสามารถขนสัตว์ให้ข้ามวิญญูสงสารได้เป็นจำนวนมาก หลักธรรมของนิกายมหายานนี้ โดยหลักการใหญ่แล้วเป็นหลักการเดียวกันกับนิกายเถรวาท คือสอนเรื่องอริยสัจ ๔ และปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา โดยมีจุดมุ่งหมายสูงสุดเช่นเดียวกัน คือความหลุดพ้นจากความทุกข์อย่างสิ้นเชิง ในส่วนที่แตกต่างกันอย่างชัดเจนนั้นอยู่ที่นโยบายการเผยแผ่ กับทั้งวิธีการเผยแผ่เท่านั้น พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ถือคุณภาพของศาสนิกชนเป็นจุดหลัก แต่พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานถือปริมาณของศาสนิกชนเป็นจุดสำคัญ กล่าวคือฝ่ายมหายานถือว่าเมื่อมีปริมาณมากแล้วคุณภาพก็จะค่อย ๆ ตามมาด้วยการอบรมบ่มนิสัยได้ ฉะนั้น “ฝ่ายมหายานจึงบัญญัติพิธีกรรมและจารีตแบบแผนต่าง ๆ ขึ้นชนิดที่ฝ่ายเถรวาทไม่มีเพื่อให้เป็นอุบายโกศลชักจูงประชาชนให้มาเลื่อมใส และมีการลดหย่อนพระวินัยได้ตามกาลเทศะ แนวคิดและหลักธรรมต่าง ๆ ของพระพุทธศาสนาดั้งเดิมก็ได้ถูกเปลี่ยนแปลงขึ้น เช่น เรื่องบารมี และหลักธรรม ต่าง ๆ จึงเกิดขึ้นมา”^๔

อาจกล่าวได้ว่า หลังพุทธปรินิพพาน พระพุทธศาสนาได้มีพัฒนาการ ๓ ช่วง โดยที่แต่ละช่วงกินเวลาประมาณ ๕๐๐ ปี ๕๐๐ ปีแรกเป็นยุคที่เถรวาทรุ่งเรือง ๕๐๐ ปีที่ ๒ มหายานรุ่งเรือง และ ๕๐๐ ปีที่ ๓ วัชรยาน ซึ่งเป็นพัฒนาการอีกขึ้นหนึ่งของมหายานได้เจริญรุ่งเรือง^๕ “ประมาณในปีพุทธศักราช ๖๔๓ (ค.ศ. ๑๐๐) พระเจ้ากนิษกะผู้มีอำนาจอยู่ในอินเดียภาคเหนือได้สนับสนุนให้มีการสังคายนา”^๖ อีกครั้งหนึ่ง พระเจ้ากนิษกะถือเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุด

^๒ Paul Williams. *Mahayana Buddhism : The Doctrinal Foundations*. 2nd Edition. (New York : Routledge, 2009), p. 22.

^๓ สุมาลี มหณรงค์ชัย, *พุทธศาสนามหายาน*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๖), หน้า ๓๖.

^๔ พระครูปริยัติคณานุรักษ์ (พงษ์สันต์ ศรีสมงาม), “การศึกษาเปรียบเทียบบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๔๑.

^๕ พอล วิลเลียมส์, *พระพุทธศาสนามหายาน : พื้นฐานแห่งคำสอน*, แปลโดย สมหวัง แก้วสุฟอง, (ภาควิชาปรัชญาและศาสนา, คณะมนุษยศาสตร์ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่), หน้า ก.

^๖ สุชีพ ปุณฺณานุภาพ, *พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๕.

พระองค์หนึ่งภายหลังสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช พระองค์ทรงมีพระราชศรัทธาอย่างแรงกล้า ในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน จึงทรงอุปถัมภ์การสังคายนา ครั้งที่ ๔ ของฝ่ายมหายาน ได้มีการ ร้อยกรองพระไตรปิฎกฉบับภาษาสันสกฤต มหายานจึงแยกตัวออกไปจากฝ่ายเถรวาทอย่างชัดเจน และเจริญรุ่งเรืองอย่างแพร่หลาย มีพระสงฆ์ และชาวพุทธสำคัญ ที่เป็นปราชญ์ เป็นที่ปรึกษา เป็นกวี ในราชสำนัก พระองค์ทรงส่งสมณทูตไปประกาศศาสนาในเอเชียกลาง ซึ่งทำให้พระพุทธศาสนา แพร่หลายไปยังประเทศจีน เกาหลี มองโกเลีย และญี่ปุ่น ซึ่งถือเป็นรากฐานสำคัญในการพัฒนา นิกายต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนา รวมทั้ง นิกายเซนในประเทศญี่ปุ่นด้วย

๒.๒ พัฒนาการของพระพุทธศาสนาในญี่ปุ่นโดยสังเขป

ศาสนาในฐานะที่เป็นจุดศูนย์รวมจิตใจของประชาชน ถูกใช้เป็นเครื่องมือในการปกครอง เสมอมา พระพุทธศาสนาในประเทศญี่ปุ่นก็เช่นกัน ได้รับการสนับสนุน และถูกกวาดล้างมาหลายยุค หลายสมัย เพื่อให้เข้าใจบริบทและเห็นพัฒนาการของพระพุทธศาสนาในญี่ปุ่น ซึ่งได้รับอิทธิพล โดยตรงมาจากประเทศจีนและเกาหลี โดยแนวคิดของพระพุทธศาสนาส่วนใหญ่เป็นพระพุทธศาสนา แบบมหายาน

นักวิชาการมักแบ่งประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นออกเป็น ๓ ยุค คือ ญี่ปุ่นยุคเก่า (Classical Japan) ญี่ปุ่นยุคกลาง (Medieval or Feudal Japan) และญี่ปุ่นยุคใหม่ (Modern Japan) ใน การศึกษาพัฒนาการของพระพุทธศาสนาในญี่ปุ่นครั้งนี้ ก็จะยึดการแบ่งช่วงเวลาออกเป็น ๓ ยุคตามที่ กล่าวมานี้ เพราะพัฒนาการของศาสนา และการปกครองมีความเชื่อมโยงเกี่ยวพันกันอยู่เสมอ

๒.๒.๑ ญี่ปุ่นยุคเก่า (Classical Japan)

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้จะนับตั้งแต่ยุคอาซูกะ (Asuka) ซึ่งเป็นยุคที่พระพุทธศาสนาถูก นำเข้ามาเผยแผ่ในประเทศญี่ปุ่น ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ต่อด้วยยุคนารา และยุคเฮอัน ซึ่งถือว่าเป็นญี่ปุ่นยุคเก่าทั้งสิ้น

ยุคอาซูกะ (Asuka Period พ.ศ. ๑๐๘๑ – ๑๒๕๓)

ยุคนี้ตรงกับช่วงเวลาของราชวงศ์ถัง (Tang) ในประเทศจีน และยุคสามอาณาจักรของ เกาหลี (Three Kingdoms of Korea) ซึ่งนับว่าเป็นยุคทองของพระพุทธศาสนาในทั้งสองประเทศ ส่วนที่เผยแผ่เข้ามาในประเทศญี่ปุ่นนั้น มีการบันทึกไว้ว่ามาจากอาณาจักร บักเจหรือปักเซ (Baekje / Paekche) ซึ่งเป็นหนึ่งในสามอาณาจักรของเกาหลีในสมัยนั้น โดยการส่งพระพุทธรูป และคัมภีร์เข้า มาถวายพระเจ้าจักรพรรดิยาโมโตะ (Yamato) ในขณะนั้น

ในสมัยต่อมาเจ้าชายโชโตกุ (Prince Shotoku พ.ศ. ๑๑๑๗ – ๑๑๖๔) ซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการในพระจักรพรรดินิซุโยโกะ (Empress Suiko) ได้บัญญัติให้พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ (State Religion) โดยประกาศไว้ในรัฐธรรมนูญ

ยุคนารา (Nara Period พ.ศ. ๑๒๕๓ – ๑๓๒๗)

ยุคนี้เป็นช่วงเวลาพระพุทธศาสนาได้แพร่หลายในประชาชนทุกชนชั้น มีการให้สร้างวัดในทั่วทุกจังหวัด โดยพระจักรพรรดิโชมุ (Shomu) และทรงบัญชาให้วัดโทได-จิ (Todai-Ji) ที่เมื่อนารา เป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนา ถือเป็นช่วงเวลาพระพุทธศาสนาเจริญอย่างมากช่วงหนึ่งในประเทศญี่ปุ่น ซึ่งทำให้มีนิกายทางพระพุทธศาสนาจากประเทศจีนเพิ่มเติมเข้ามาอีก โดยสามารถแยกได้เป็น ๖ นิกายใหญ่คือ ๑) นิกายซานรอน (Sanron) หรือนิกายมารยมิกะ ๒) นิกายโฮสโซะ (Hosso) หรือนิกายวิชญาณวาท หรือนิกายโยคอาจารย์ ๓) นิกายเคงอน (Kegon) หรือนิกายอวตังสกะ ๔) นิกายริตซึ (Ritsu) ๕) นิกายกุสะ (Kusha) หรือนิกายอภิธรรมโกสะ ๖) นิกายโจจิตซึ (Jojitsu) หรือนิกายสัตยสิทธิ

ยุคเฮอัน (Heian Period พ.ศ. ๑๓๒๗ – ๑๓๒๘)

นับเป็นเวลากว่า ๕๐๐ ปีที่ญี่ปุ่นได้ย้ายเมืองหลวงจากเมื่อนารามาที่เมืองเฮอัน (Heian) ซึ่งคือเมืองเกียวโต (Kyoto) ในปัจจุบัน และได้กลายเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาแห่งใหม่ในเวลาต่อมา นิกายเทียนไท่ (Tientai) หรือที่ญี่ปุ่นเรียก นิกายเทนได (Tendai) และนิกายชินงอน (Shingon) เป็นสองนิกายที่มีความเจริญรุ่งเรืองและได้รับการสนับสนุนจากชนชั้นปกครองและปัญญาชนเป็นอย่างมาก เมื่อเทียบกับนิกายอื่น ๆ

ท่านไซโซ (Saicho พ.ศ. ๑๓๑๐ – ๑๓๖๕) นักปราชญ์ชาวญี่ปุ่นได้เดินทางไปศึกษานิกายเทียนไท่ที่ประเทศจีน (สมัยราชวงศ์ถัง) รวมทั้งได้ศึกษานิกายอื่น ๆ ด้วย เช่น นิกายมนตรยาน นิกายฉาน (Chan) นิกายสุขาวดี แต่ท่านเห็นว่าพระสูตรที่น่าเชื่อถือที่สุดก็คือ สัทธรรมปุณฑริกสูตร เมื่อท่านเดินทางกลับประเทศญี่ปุ่นท่านได้ก่อตั้งสำนักเทนไดขึ้นที่ภูเขาฮิเออิ (Hiei) อยู่ใกล้เมืองเกียวโต ในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน ท่านกูไก (Kukai พ.ศ. ๑๓๑๗ – ๑๓๗๘) ได้เดินทางไปศึกษานิกายมนตรยานที่ประเทศจีนแล้วกลับมาก่อตั้งนิกายชินงอน (Shingon) โดยอธิบายคำสอนหลักเกี่ยวกับความเป็นหนึ่งเดียวกับพระไวโรจนพุทธเจ้าตามคัมภีร์มหาไวโรจนสูตร ที่บริเวณภูเขาโกยา (Koya) ท่านทั้งสองสามารถโน้มน้าวศรัทธาจากชนชั้นสูงและปัญญาชนเป็นจำนวนมาก จึงทำให้ทั้งสองนิกายมีอิทธิพลทางการเมืองของประเทศญี่ปุ่น

๒.๒.๒ ญี่ปุ่นยุคกลาง หรือยุคศักดินา (Medieval Japan or Feudal Japan พ.ศ. ๑๗๓๕ – ๑๘๗๙)

ประเทศญี่ปุ่นในยุคนี้ถือเป็นยุคที่พระเจ้าจักรพรรดิ เป็นเพียงสัญลักษณ์ทางการเมืองการปกครอง ส่วนอำนาจในการบริหารประเทศที่แท้จริง อยู่ในมือของกลุ่มตระกูลทหารที่เรียกกันว่า ระบบโชกุน (Shogunate) ผู้ก่อตั้งระบบนี้คือ มินาโมโตะ โยริโตโมะ (Minamoto Yoritomo)

ยุคคามาคูระ (Kamakura Period พ.ศ. ๑๗๓๕ – ๑๘๗๖)

ในช่วงเวลานี้ประเทศจีนตรงกับช่วงรัชสมัยของท่านกublai ข่าน ในราชวงศ์หยวน เพื่อที่จะรวบรวมประเทศจีนให้เป็นปึกแผ่นจึงมีศึกสงครามตลอดจนถึงรัชสมัยต่อมา สงครามนี้มีผลกระทบอย่างใหญ่หลวงกับประเทศญี่ปุ่น เพราะท่านกublai ข่านต้องการให้ญี่ปุ่นเป็นประเทศราช ซึ่งถือเป็นช่วงเวลาที่ประเทศญี่ปุ่นวุ่นวาย ทั้งจากศึกภายนอกและศึกระหว่างตระกูลใหญ่ภายในประเทศญี่ปุ่นที่ต้องการช่วงชิงตำแหน่งโชกุน

ในด้านพัฒนาการของพระพุทธศาสนานั้น ถือได้ว่าอยู่ในภาวะเสื่อมถอยของนิกายเทนได และนิกายชินงอน ซึ่งแต่เดิมถูกผูกขาดอยู่ในมือของหมู่คนชั้นสูงและปัญญาชน จนเกิดนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาขึ้นหลายท่านที่ไม่เห็นด้วยกับการผูกขาดนี้ แนวคิดที่ว่า “มนุษย์ทุกคนชั้นล้วนมีธรรมชาติแห่งความเป็นพุทธะ (Buddha Nature / Buddhahood) อยู่ภายใน” ทำให้พระพุทธศาสนากลับแพร่หลายในมวลชนทุกชนชั้น (Religion of the masses) เกิดนิกายใหม่ ๆ ขึ้น เช่น นิกายโจโด (สุขาวดี) โดยท่านโฮเนน (Honen) นิกายโจโดชิน (สุขาวดีใหม่) โดยท่านชินราน (Shinran) นิกายรินไซเซน โดยท่านเออิไซ (Eisai) นิกายโซโตเซน โดยท่านโดเจน (Dogen) นิกายนิชิเรน โดยท่านนิชิเรน (Nichiren) เป็นต้น

ยุคมูโรมาชิ (Muromachi Period พ.ศ. ๑๘๗๙ – ๒๑๑๖)

เป็นยุคที่พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองอย่างมาก วัดวาอารามได้รับการสร้าง และทำนุบำรุงจากรัฐบาลทหารและประชาชนเป็นอย่างมาก อย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนาบางนิกายที่ได้รับการสนับสนุนจากราชสำนักและชนชั้นสูง ได้มีการสะสมทรัพย์และที่ดิน โดยเฉพาะนิกายเทนได และนิกายชินงอน ซึ่งเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการเมืองและการทหารมากเกินไปจนถึงกับมีกองกำลังของตนเอง ซึ่งกล่าวกันว่า ภูเขาเออิเออิของเทนได และภูเขาโกยาของชินงอน ถือเป็นฐานที่มั่นของพระนักรบ (priest-warriors)

ยุคโมโมยามะ (Momoyama Period พ.ศ. ๒๑๑๖ – ๒๑๕๖)

ท่านโอดะ โนบุนางะ (Oda Nobunaga พ.ศ. ๒๐๗๗ – ๒๑๒๕) เป็นผู้ริเริ่มในการรวมชาติญี่ปุ่นให้เป็นหนึ่งเดียว ท่านสามารถโค่นล้มรัฐบาลทหารของอาชิกางะ (Ashikaga) ได้ในปี พ.ศ. ๒๑๑๖ แต่ด้วยความกลัวในอำนาจของวัดที่มีกำลังเพิ่มมากขึ้น รวมทั้งความไม่พอใจที่วัดเคยให้การสนับสนุนฝ่ายตรงข้าม จึงมีนโยบายส่งเสริมคริสต์ศาสนา และกวาดล้างพระพุทธศาสนา

ยุคเอโดะ (Edo Period พ.ศ. ๒๑๔๖ – ๒๔๑๑)

ยุคนี้เป็นยุคสุดท้ายแห่งการปกครองในระบอบโชกุน และเป็นยุคที่ญี่ปุ่นปิดประเทศเป็นระยะเวลายาวนานถึง ๒๖๕ ปี โดยการนำของท่านโทคุงาวะ อิเอยะสุ (Tokugawa Ieyasu) ซึ่งได้ทำการยึดอำนาจแล้วสถาปนาระบอบโชกุนแบบโทคุงาวะขึ้นในปี พ.ศ. ๒๑๔๖ ที่เมืองเอโดะ หรือเมืองโตเกียวในปัจจุบัน ศาสนาคริสต์ถูกกวาดล้าง วัดและพระพุทธศาสนาได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ วัดในยุคนี้หันไปทำพิธีกรรมเกี่ยวกับการแต่งงาน การเกิด และการตาย โดยมีการเรียกรับเงินบริจาคจากประชาชน

นับเป็นยุคที่เจริญรุ่งเรืองของนิยายเซน และมีนักปราชญ์ที่มีชื่อเสียงหลายท่านเกิดขึ้นในยุคนี้ เช่น ท่านฮาคุอิน (Hakuin พ.ศ. ๒๒๒๙ – ๒๓๑๑) อาจารย์เซนที่เชื่อมั่นในการใช้โกอัน (Koan) ท่านบาโช (Matsuo Basho พ.ศ. ๒๑๘๗ – ๒๒๓๗) ผู้มีชื่อเสียงทางด้านบทกวี ๑๗ ตัวอักษร หรือที่เรียกว่าไฮกุ (Haiku) ท่านอินเงน (Ingen พ.ศ. ๒๑๓๕ – ๒๒๑๖) พระจีนเซนนิยายหลินฉี (รินไซ) ผู้ก่อตั้งนิกาย โอบากูเซน (Obaku Zen) และท่านเทตสึเงน (Tetsugen พ.ศ. ๒๑๗๓ – ๒๒๒๕) ได้จัดพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับราชวงศ์หมิงในปี พ.ศ. ๒๒๒๔

๒.๒.๓ ญี่ปุ่นยุคใหม่ (Modern Japan พ.ศ. ๒๔๑๑ – ปัจจุบัน)

ยุคปฏิรูปสมัยเมจิ (Meiji Restoration พ.ศ. ๒๔๑๑ – ๒๔๘๘)

ยุคนี้เป็นยุคที่ประเทศญี่ปุ่นได้เปิดประเทศอีกครั้งหนึ่ง และมีการฟื้นฟูสถานะของพระเจ้าจักรพรรดิให้กลับมามีอำนาจอีกครั้ง มีการรับวัฒนธรรมและเทคโนโลยีจากโลกตะวันตกเพื่อสร้างประเทศ ในระหว่างนี้ได้เกิดลัทธิชาตินิยมแบบชินโต (Shinto Nationalism) ซึ่งนำไปสู่การทำลายล้างพระพุทธศาสนา บนความเชื่อว่าการทำให้ชินโตบริสุทธิ์ปราศจากอิทธิพลของพระพุทธศาสนา มีการเผาทำลาย พระพุทธรูป คัมภีร์ ศิลปกรรมต่าง ๆ กิจกรรมทางพระพุทธศาสนาถูกสั่งห้าม รวมทั้งมีการออกกฎหมายให้พระสงฆ์ทุกนิกายสามารถแต่งงานมีครอบครัวได้ โดยรัฐบาลในยุคนี้พระสงฆ์ถูกบังคับให้ลาสิกขา ใช้ชีวิตเป็นฆราวาสธรรมดา พระพุทธศาสนาไม่มีบทบาททางสังคมและการเมืองอีกต่อไป ในขณะที่ศาสนาชินโตได้เป็นศาสนาแห่งชาติญี่ปุ่น

ยุคหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ จนถึงปัจจุบัน (Post World War II – Present พ.ศ. ๒๔๘๘ – ปัจจุบัน)

อิทธิพลแนวคิดชาตินิยมแบบชินโตได้หมดสิ้นไปพร้อมสงครามโลกครั้งที่สอง สังคมและการเมืองเข้าสู่ระบอบประชาธิปไตย ประชาชนมีเสรีภาพในการนับถือลัทธิศาสนาทางศาสนา แต่ขาดผลจากการกวาดล้างพระพุทธศาสนาในสมัยเมจิ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก เช่น การแต่งงานมีครอบครัวของพระสงฆ์ เนื่องจากในยุคนี้พระสงฆ์ถูกบังคับให้หารายได้มาเลี้ยงชีพและรักษาตัวความอารามของตนให้อยู่รอด ด้วยเหตุนี้ความย่อหย่อนในพระธรรมวินัยจึงเป็นสิ่งที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้

พระพุทธศาสนาหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ นี้ ถือเป็นการปรับตัวจากการถูกกวาดล้างในสมัยเมจิและปรับตัวรับกับวัฒนธรรมทางเทคโนโลยีใหม่ ๆ รวมทั้งการศึกษาสมัยใหม่จากประเทศตะวันตก การปรับตัวที่สำคัญคือการก่อตั้งองค์กรชาวพุทธจำนวนมาก วัดหลายแห่งได้ปรับเปลี่ยนวัดให้กลายเป็นสถานศึกษาในรูปแบบโรงเรียน วิทยาลัย มหาวิทยาลัย ตลอดจน สถาบันวิจัยทางพระพุทธศาสนา อย่างไรก็ตามองค์กรเหล่านี้ส่วนใหญ่มิมีรากฐานมาจากพระพุทธศาสนา ๕ นิกายหลักอันได้แก่ นิกายโจโด (Jodo/สุขาวดี) นิกายชิน (Shin หรือ Jodo Shin สุขาวดีใหม่) นิกายชินงอน (Shingon/มนตรยาน) นิกายนิชิเรน (Nichiren/สัทธรรมปุณฑริก) และนิกายเซน (Zen)

๒.๓ พัฒนาการของพระพุทธศาสนานิกายเซนในญี่ปุ่น

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าพระพุทธศาสนาในประเทศญี่ปุ่น นับว่าได้รับอิทธิพลเผยแพร่โดยตรงมาจากประเทศจีน และประเทศเกาหลี สำหรับพระพุทธศาสนานิกายเซนในประเทศญี่ปุ่นนี้ มีรากฐานมาจากลัทธิฉาน (Chan) จากประเทศจีนโดยตรง

เมื่อศึกษาย้อนหลังไปในสมัยพุทธกาล เป็นที่น่าสังเกตว่า ในขณะที่เจ้าชายสิทธิตถะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ชมพูทวีป หรือประเทศอินเดียในปัจจุบัน ที่ประเทศจีนท่านเล่าจื๊อ (Lao Tzu) ได้ให้กำเนิดปรัชญาเต๋า^๗ ซึ่งถือได้ว่า “ปรัชญาเต๋า เป็นศาสนาดั้งเดิมของชาวจีนโบราณ” ก่อนที่พระพุทธศาสนาจะได้เผยแพร่เข้าสู่ประเทศจีนในราว พุทธศตวรรษที่ ๕

เหตุการณ์ที่สำคัญที่สุดในการตั้งมั่นแห่งพระพุทธศาสนาในประเทศจีน คือ ในช่วงที่พระโพธิธรรม ได้จาริกไปยังประเทศจีน ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ (พ.ศ. ๑๐๑๓ – ๑๐๗๗)^๘ ตามประวัติกล่าวว่า เมื่อพระโพธิธรรมจาริกไปถึงประเทศจีนนั้น พระพุทธศาสนา

^๗ เต๋าที่รู้จักกันอย่างกว้างขวาง คือ สัญลักษณ์รูปวงกลม ซึ่งแบ่งเป็นสองส่วนด้วยเส้นเว้า ซีกหนึ่งเป็นสีขาว มีวงกลมเล็กสีดำอยู่ภายใน อีกซีกหนึ่งเป็นสีดำ มีวงกลมเล็กสีขาวอยู่ภายใน เป็นตัวแทนของหยินกับหยางหรือสิ่งที่เราเห็นว่าเป็นสิ่งตรงกันข้ามนั้น แท้จริงแล้วจะอยู่ด้วยกันเสมอ ถ้ามีหยินก็ต้องพบหยางในทุกสิ่ง ลักษณะการอธิบายภาวะของเต๋าคัลล้ายคลึงกับ จิตหนึ่ง (One Mind – ดูรายละเอียดในบทที่ ๒.๕.๔) ของท่านฮวงโป เป็นอย่างมาก โดยอธิบายว่า “เต๋า” เป็นอมตะมีอยู่เป็นอยู่ชั่ววันรันดร์ ไม่มีเบื้องต้นหรือที่สิ้นสุด มีอำนาจสูงสุด สร้างและทำลายโลกได้ เป็นที่เกิดดับของทุกสิ่ง อธิบายไม่ได้ด้วยคำพูดหรือเหตุผล ไม่มีรูปร่างแต่แฝงตนอยู่ในทุกสิ่ง ไม่สามารถรู้จักได้ด้วยประสาทสัมผัส เต๋าไม่พยายามทำอะไรใดแต่ก็มีอิทธิพลต่อทุกสิ่งและแทรกซึมอยู่ทุกแห่ง เต๋าเป็นบ่อเกิดแห่งพลัง เต๋าเป็นปรมาตมัสัจจะซึ่งอธิบายไม่ได้ เต๋าเป็นกระแสแห่งการเปลี่ยนแปลงอันต่อเนื่องไม่มีที่สิ้นสุดในจักรวาล (ดูรายละเอียดใน ศาสนาเต๋า วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล <http://www.crs.mahidol.ac.th/thai/tao00.htm>)

^๘ Edward Irons, *Encyclopedia of Buddhism*, (New York: Infobase Publishing, ๒๕๕๑), p. ๘๖.

นิกายมหายานได้แพร่หลายไปทั่วประเทศแล้ว และได้แตกออกเป็นนิกายปลีกย่อยจำนวนมาก ขณะนั้นนักปราชญ์ นักศึกษา และพระเถระจีน หมกมุ่นกับการแปลพระไตรปิฎก รวมทั้ง ปุจฉาวิสัชนาธรรมกันครึกครื้นทั่วไป ท่านโพธิธรรม เมื่อเดินทางไปถึงเมืองเหลียง พระเจ้าแผ่นดินเมืองนั้น ทรงพระนามว่า วู ทรงเป็นพุทธมามกะ และเป็นพุทธศาสนูปถัมภก เมื่อทรงทราบว่าท่านโพธิธรรมมาถึง ก็ให้นิมนต์เข้าไปในวัง และทรงต้อนรับเป็นอันดี แล้วจึงตรัสถามว่า “ตั้งแต่ข้าพเจ้าได้ขึ้นครองราชสมบัติเป็นต้นมา ข้าพเจ้าได้สร้างวัดจำนวนมาก ได้สร้างพระไตรปิฎก และพระคัมภีร์ต่าง ๆ ไว้ในพระศาสนามากมาย ได้เป็นอุปัชฌาย์ พระภิกษุ ภิกษุณีจำนวนมาก บุญกุศลของข้าพเจ้าจะมากสักเพียงใด ขอพระคุณเจ้าจงแสดงให้ข้าพเจ้า ได้ทราบ” พระโพธิธรรมถวายพระพรว่า “ไม่ได้บุญเลย มหาบพิตร กรรมทั้งหลาย ที่ได้ทรงกระทำ ไปนั้น เป็นกรรมชิ้นต่ำ มีวิบากเพียงแต่จะให้ผู้กระทำความผิดนั้น ไปจุติในสวรรค์ หรือกลับมาเกิดในมนุษย์โลกอีก กรรมนั้น ๆ เป็นโลกียะเหมือนกับเงาตามตัวบุคคล ก็งานนั้นถึงจะมองเห็นได้ก็หาตัวตนและหาความสำคัญมิได้ กุศลกรรมอันแท้นั้น ได้แก่ การทำให้เกิด ปัญญาอันเป็นธรรมสูงเกินที่ใจมนุษย์จะเข้าใจได้ ธรรมนั้นจะบรรลุได้ด้วยการทำบุญทางโลกก็หาไม่ได้” พระเจ้าวูทรงรับสั่งถามต่อไปว่า “ธรรมข้อแรก แห่งธรรมอันประเสริฐนั้นเป็นไฉน” ท่านโพธิธรรม ถวายพระพรว่า “ความว่างเปล่าอันไพศาล แต่ก็มีใช้ธรรมอันประเสริฐ หรือศักดิ์สิทธิ์อะไรเลย” พระเจ้าวูตรัสถามอย่างอ่อนพระราชาเหตุยัย “แล้วพระผู้เป็นเจ้าของคือใคร” ท่านโพธิธรรม ถวายพระพรว่า “อาตมาภาพไม่ทราบเหมือนกัน” เมื่อออกมาจากพระราชวังแล้ว ท่านโพธิธรรมก็เดินทางต่อไปจนถึงเมืองเว่ย แล้วท่านก็นั่งหันหน้าเข้าฟ้าทำสมาธิอยู่บนเขาเส้าหลินนานถึง ๙ ปี ชื่อเสียงของท่านก็ปรากฏเลื่องลือกันต่อไป^๔ ทำให้มีศิษย์สืบการปฏิบัติและสืบคำสอนมาจนเกิดเป็นลัทธิเรียกว่า ลัทธิชาน (Chan)

พระพุทธรูปนิกายฉาน (Chan) หรือที่รู้จักกันต่อมาในประเทศญี่ปุ่นว่านิกาย เซน (Zen) เป็นพุทธรูปนิกายที่มีความสำคัญยิ่งในประเทศจีน พระโพธิธรรม นับเป็นพระสังฆปริณายกองค์แรกของพุทธรูปนิกายฉานในประเทศจีน แต่หากนับตั้งแต่สมัยพุทธกาลถือว่าพระมหากัสสปเถระเป็นพระสังฆปริณายกองค์แรกของนิกายฉาน โดยประวัติเล่ากันว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ภูเขา คิณกูฏ วันหนึ่งเสด็จมาในที่ประชุมสงฆ์ ครั้นประทับในที่ประชุมและพระสงฆ์ถวายอภิวาทน์แล้ว ได้ทรงหยิบดอกไม้อ่อนหนึ่ง ซึ่งมีผู้มาบูชาพระองค์ขึ้นไว้ในพระหัตถ์มิได้ตรัสว่าอย่างไร พระสงฆ์ทั้งปวงก็พากันนิ่งอยู่ มีแต่พระมหากัสสปเถระที่ได้เห็นพระพุทธรูปทรงยกดอกไม้อ่อนนั้น ก็แย้มโอษฐ์ เมื่อพระพุทธรูปเจ้าทอดพระเนตรเห็นจึงทรงมอบดอกไม้นั้นให้ แล้วตรัสว่า “ดูกรรมหากัสสปะ เราขอบบถัพย์ อันประเสริฐ คือ โลกุตตรธรรมนี้ให้แก่เธอ ณ บัดนี้” นิกายเซน เชื่อว่า เซน เกิดขึ้นตั้งแต่ขณะนั้นเป็นต้นมา พระมหากัสสปะได้รับมอบธรรมที่เรียกว่า เซน จาก

^๔ คีตฤทธิ ปราโมช, นิกายเซน, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๔๔), หน้า ๓๓-๓๔.

พระพุทธองค์แล้ว^{๑๐} เพราะฉะนั้น พระพุทธศาสนานิกายเซน จึงนับถือพระมหากัสสปเถระว่าเป็น ปฐมอาจารย์ และถือว่าเป็นนิกายวิปัสสนาโดยเฉพาะ ไม่ต้องอาศัยตัวหนังสือหรือปริยัติธรรมใด ๆ ไม่อยู่ในกรอบแห่งคำพูดใด ๆ แต่ชี้ตรงไปยังจุดของจิตใจ เพราะฉะนั้น บางทีจึงมีนามเรียกว่า “การเผยแผ่นอกคำสอน” นิกายเซน นับตั้งแต่พระมหากัสสปเถระ ได้มีเกจิอาจารย์สืบทอดมาอีก ๒๘ องค์ จนถึงสมัยท่านโพธิธรรม จึงได้นำคติของนิกายนี้มาสั่งสอนในประเทศจีน แล้วต่อจากนั้นก็มิตถาจารย์จีนสืบทอดมาอีก^{๑๑} ดังนี้

๑. พระโพธิธรรม Bodhidharma (ญี่ปุ่นเรียก ดารุมะ Daruma)
๒. ฮุยเซ่อ Hui-Ke (ญี่ปุ่นเรียก เยกะ Yeka หรือ เอกะ Eka)
๓. เซิงฉาน Seng-Tsan (ญี่ปุ่นเรียก ลีสาน Sisan)
๔. เต้าซิน Tao Hsin (ญี่ปุ่นเรียก โดชิน Doshin)
๕. หุงเยิน Hung-Jen (ญี่ปุ่นเรียก กุณิน Gunin)
๖. ฮุยเน้ง Hui Neng (นิกายฝ่ายใต้ ญี่ปุ่นเรียก เยโนะ Yeno หรือ เอโนะ Eno)
๗. เฉินชีว Shen Shiu (นิกายฝ่ายเหนือ ได้รับการแต่งตั้งภายหลัง)

พระโพธิธรรม (ท่านตั๊กม้อ) ท่านได้ถ่ายทอดคำสอนพร้อมทั้งมอบบาตรและจีวร อันเป็นสัญลักษณ์ของตำแหน่งพระสังฆปริณายกติดต่อกันมาจนถึงท่านฮุยเน้ง (Hui Neng) พระสังฆปริณายกองค์ที่ ๖ นับตั้งแต่สมัยของ ฮุยเน้ง เป็นต้นมา พระพุทธศาสนานิกายฉานได้เติบโตขึ้น ด้วยจิตใจแบบจีน และเจริญรุ่งเรืองติดต่อกันมาเป็นเวลาหลายร้อยปี นับเป็นยุคทองของนิกายฉาน ซึ่งเวลาส่วนใหญ่อยู่ในสมัยราชวงศ์ถัง พระสูตรที่สำคัญของนิกายฉาน ได้แก่ ลังกาวตารสูตร ติมัลเกียรตินิเทศสูตร ปรัชญาปารามิตาสสูตร เป็นต้น “นักประวัติศาสตร์เห็นว่า ธยานะ (นิกายฉาน) เกิดจากการประสานคำสอนพุทธมหายานของอินเดียเข้ากับปรัชญาเต๋า”^{๑๒} ของจีน

หลังจากพระโพธิธรรม (ท่านตั๊กม้อ) ได้ละสังขารไปแล้ว มีศิษย์สืบต่อเผยแพร่คำสอนของท่าน ต่อมาอีกหลายรุ่น ที่มีชื่อเสียงได้แก่ ท่านเว่ยหลาง (ฮุยเน้ง) พระสังฆปริณายกองค์ที่ ๖ และศิษย์ของท่านเว่ยหลางที่มีความโดดเด่นก็คือ ท่านฮวงโป (ญี่ปุ่นเรียกท่านโอบากุ) ส่วนศิษย์ของท่านฮวงโป ที่สืบทอดคำสอนต่อมาก็คือท่าน ลินฉี ชาน (Linji Chan ญี่ปุ่นเรียก ท่านรินไซ) ซึ่งเป็นผู้ก่อตั้งสำนักลินฉี และต่อมาพัฒนาเป็นสำนักรินไซเซนในประเทศญี่ปุ่น “พระพุทธศาสนานิกายเซน

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑

^{๑๑} อภิชาติ โพธิประวัติศาสต์, พระพุทธศาสนามหายาน, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๒๕๙.

^{๑๒} สุมาลี มหณรงค์ชัย, พุทธศาสนา มหายาน (ฉบับปรับปรุงแก้ไข), พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, พ.ศ. ๒๕๕๐), หน้า ๓๔๐ – ๓๔๑.

ในญี่ปุ่นนั้น โดยประวัติแล้วได้พัฒนามาจากลัทธิขาน (Chan) ของจีนในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ นี้เอง ชื่อลัทธิขานนี้เป็นภาษาจีนซึ่งได้แปลงมาจาก ภาษาสันสกฤตว่า ‘ชยาน’ และตรงกับภาษาบาลีว่า ‘ฌาน’”^{๑๓} ลัทธิฌานที่มีพระโพธิธรรมเป็นผู้เผยแพร่ในประเทศจีนนี้ ถือเป็นต้นกำเนิดของ พระพุทธศาสนานิกายเซน ทุกสำนัก ในปัจจุบัน

ศาสนาในประเทศญี่ปุ่นมีลักษณะเป็นการผสมผสานความเชื่อ คล้ายคลึงกับที่พบใน ศาสนาพุทธของประเทศจีน แม้ว่าความเชื่อที่นำมาผสมผสานกันของจีนและญี่ปุ่นนั้น จะแตกต่างกัน ในด้านความเชื่อของศาสนาและลัทธิดั้งเดิมที่มีอยู่ก่อนการแพร่เข้ามาของพระพุทธศาสนา นั่นคือ พระพุทธศาสนาแบบจีน มีการผสมผสานปรัชญาพุทธจากอินเดียกับความเชื่อจากลัทธิเต๋าและขงจื้อ ศาสนาหลักของชาวญี่ปุ่นในยุคประวัติศาสตร์ก็คือ พระพุทธศาสนา ประเทศญี่ปุ่นมีประวัติศาสตร์ ที่ได้รับการบันทึกเป็นหลักฐานแน่นอน เมื่อพุทธศตวรรษที่ ๑๐ นี้เอง และพระพุทธศาสนา ในประเทศญี่ปุ่นนั้นได้รับการเผยแพร่มาจากประเทศจีนและประเทศเกาหลี ซึ่งนับว่าได้ผ่านการ หล่อหลอมกลั่นกรองจากความเชื่อและวัฒนธรรมจนเป็นพุทธศาสนาแบบจีนแล้ว เมื่อสืบทอดสู่ญี่ปุ่น จึงได้ผสมผสานกับลัทธิความเชื่อเดิมคือ ศาสนาชินโตอันเป็นศาสนาตั้งเดิม จึงก่อให้เกิดเป็น พระพุทธศาสนาแบบญี่ปุ่นขึ้น

ตามที่ได้กล่าวแล้วว่าจากบันทึกทางประวัติศาสตร์ พระพุทธศาสนาได้เริ่มต้นเข้าสู่ ประเทศญี่ปุ่นครั้งแรกตั้งแต่ปี พ.ศ. ๑๐๘๒ โดย กษัตริย์แห่งอาณาจักรเกาหลี ที่ต้องการเจริญ สันถัมภ์กับ จักรพรรดิยามาโตะ (Yamato) แห่งประเทศญี่ปุ่น จึงได้ส่งเครื่องราชบรรณาการ เป็นพระพุทธรูปและพระสูตรของพระพุทธศาสนามาถวายจักรพรรดิยามาโตะ โดยได้อธิบายว่าเป็น “สิ่งที่มีค่าที่ยิ่งใหญ่ที่สุด” (The Greatest Treasures) เท้าที่จะจัดหาให้ได้ ถึงแม้ว่า จุดเริ่มต้นของพุทธศาสนาในญี่ปุ่นที่มีการบันทึกไว้จะเริ่มมาจากประเทศเกาหลี แต่อิทธิพล หลักของการสืบทอดพระพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่องกลับมาจากประเทศจีน ซึ่งเป็นประเทศที่มี แส่นยานุภาพ และอารยธรรมสูงที่สุดในดินแดนแถบนั้น ในช่วงแรกของการเข้ามาของ พระพุทธศาสนาในประเทศญี่ปุ่นนั้น นักบวชในศาสนาชินโตซึ่งเป็นศาสนาตั้งเดิม ได้ทำการต่อต้าน อย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนากลับได้รับการสนับสนุนจากในพระราชสำนัก ผู้ที่นำความเปลี่ยนแปลง อย่างใหญ่หลวงมาสู่พระพุทธศาสนาในญี่ปุ่นก็คือ “เจ้าชายโชโตกุ (Prince Shotoku พ.ศ. ๑๑๑๗ – ๑๑๖๔) ซึ่งขณะนั้น ดำรงตำแหน่งเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน พระองค์ทรงประกาศใช้

^{๑๓} นพ ท่าพระจันทร์, กำเนิดแห่งเซน, (นนทบุรี: สำนักพิมพ์ธารบัวแก้ว, ๒๕๔๓), หน้า ๖.

รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ด้วยเหตุนี้พระพุทธศาสนาจึงได้รับการยอมรับในฐานะที่เป็นศาสนาประจำชาติ”^{๑๔}

การสืบทอดเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศญี่ปุ่น ซึ่งส่วนใหญ่มาจากประเทศจีน ทั้งโดยพระภิกษุและธรรมมาจารย์จากประเทศจีนเดินทางไปเผยแพร่นิพพานทางหนึ่ง และพระภิกษุชาวญี่ปุ่นเองที่เดินทางไปศึกษาคำสอนและการปฏิบัติ ตลอดจนนำพระสูตรและอรรถกถาที่สำคัญจากประเทศจีนมาเผยแผ่ในประเทศญี่ปุ่นอีกทางหนึ่ง ญี่ปุ่นได้พัฒนาคำสอนต่าง ๆ เหล่านี้ ให้เข้ากับวัฒนธรรม และความรู้สึคนึกคิดแบบญี่ปุ่น โดยมีการก่อตั้งนิกายต่าง ๆ หลายนิกาย ซึ่งเป็นของญี่ปุ่นเอง กล่าวโดยสรุปนิกายที่สำคัญของญี่ปุ่นมี ๕ นิกาย คือ

๑. นิกายเทนได (Tendai) มาจากพระพุทธศาสนานิกายเทียนไท่ (Tien-Tai) ของจีน ก่อตั้งในประเทศญี่ปุ่นโดยท่าน ไชโซ (Saicho – พ.ศ. ๑๓๑๐ – ๑๓๖๕) โดยมีแนวความคิดหลักว่า สัจจะมีเพียงหนึ่งเดียว แต่สัจจะนี้สามารถแสดงออกได้หลายวิธี ดังนั้นจึงยอมรับแนวปฏิบัติของพุทธศาสนาทุกนิกาย โดยไม่ยึดถือว่าเป็นมหายาน หรือ หินยาน แต่ถือว่าเป็นเอกยาน (Ekayana – Single Vehicle) เป็นนิกายที่เน้นหลักศรัทธาของพระพุทธเจ้าอมิตาภะ (Amitabha Buddha) และเชื่อมั่นในการปฏิบัติสมาธิภาวนา (Mediation)

๒. นิกายชินกอน (Shingon) ซึ่งแปลว่า “คำพูดอันบริสุทธิ์” (Pure Word) คำว่า “ชินกอน” มาจากรากศัพท์ภาษาสันสกฤต ซึ่งแปลว่า “สูตรเวทมนตร์” (A Magic Formula) ก่อตั้งขึ้นโดยท่าน คูกุไค (Kukai – พ.ศ. ๑๓๑๗ – ๑๓๗๘) ซึ่งบางคนเชื่อว่าท่านเป็นพระโพธิสัตว์ หรือ พระศรีอาริยเมตไตรย์ (Maitreya) มีแนวการสอนว่า แก่นแท้ของจักรวาลนั้นเป็นสิ่งที่ลึกลับมหัศจรรย์ นิกายชินกอนเชื่อถือในสัญลักษณ์ (Symbol) และพิธีกรรม (Ritual) และเชื่อว่าพระพุทธเจ้า และ คา มิ (Kami – เทพเจ้าในศาสนาชินโต อันเป็นศาสนาดั้งเดิมของญี่ปุ่น) มาจากสัจจะอันสูงสุดอย่างเดียวกัน

๓. นิกายโจโด (Jodo) มาจากพุทธศาสนานิกายสุขาวดี (Pure Land) หรือ ชิง-ถู่ (Ching Tu) ของจีน ก่อตั้งในประเทศญี่ปุ่นโดยท่าน โฮเนน (Honen พ.ศ. ๑๖๗๖ – ๑๗๕๕) มีแนวการสร้างศรัทธาว่า การที่จะเข้าสู่แดนสุขาวดีด้วยตนเองนั้นเป็นเรื่องยาก ต้องได้รับความช่วยเหลือจากพระอมิตาภะ (Amitabha ญี่ปุ่นเรียก อมิดา Amida) ซึ่งเป็นพระพุทธเจ้าที่ทรงพระเมตตาอย่างยิ่ง “แม้แต่คนชั่วก็จะได้การต้อนรับในดินแดนของพระอมิตาภะ” นิกายนี้สอนให้ท่องพระนามของพระพุทธเจ้าอมิตา และศรัทธาในพระพุทธเจ้าอมิตาอย่างไม่ต้องการเงื่อนไขอื่นใดเลย สมาชิกของ

^{๑๔} ดร. ทวีวัฒน์ ปุณทริกวินวัฒน์, ศาสนาและปรัชญา ในจีน ทิเบต และญี่ปุ่น, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๕), หน้า ๒๘๔.

นิกายโจโด ไม่จำเป็นต้องถือวินัยอันใดอันหนึ่งเป็นพิเศษ ทั้งยังสนับสนุนให้ละทิ้งความคิดแบบเก่าที่ต้องออกไปอยู่ป่าและบำเพ็ญเพียร อีกทั้งเป็นนิกายที่พระสามารถแต่งงานได้

๔. นิกายนิชิเรน (Nichiren) เรียกตามชื่อของผู้ก่อตั้งนิกาย คือ นิชิเรน (พ.ศ. ๑๗๖๕ – ๑๘๒๕) ถือว่า สัทธรรมปุณฑริกสูตร (Lotus Sutra) เป็นพระสูตรสำคัญที่สุดและสั่งสอนตามแนวทางพระสูตรนี้ นั่นคือฐานะของฆราวาสทัดเทียมเสมอพระภิกษุ เป็นนิกายที่ให้กำเนิด “ไซเค บุคเคียว” (Zaiko Bukkyo) ซึ่งแปลว่า “พุทธศาสนาแห่งฆราวาส” (Lay Buddhism) เพราะเชื่อว่า บุคคลธรรมดาสามัญก็สามารถเข้าถึงการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าได้ มนตราที่ท่านเขียนขึ้นว่า “นามู เมียวโฮ เรนเกเคียว” (Namu Myoho Ren-gekyo แปลว่า ขอนอบน้อมแด่พระธรรมอันมหัศจรรย์ยิ่งใหญ่อันแห่งสัทธรรมปุณฑริกสูตร) เป็นบทที่นิยมสวดกันอย่างแพร่หลายในหมู่ศาสนิกของนิกายนิชิเรนนี้

๕. นิกายเซน (Zen) มาจากพุทธศาสนานิกายฉาน (Chan) ของจีน รากศัพท์ของคำว่า “เซน” หรือ “ฉาน” มาจากคำว่า “ชยานะ” ในภาษาสันสกฤตซึ่งแปลว่า “สมาธิภาวนา” (Meditation) พระพุทธศาสนานิกายเซนเจริญเติบโตในประเทศจีนนับแต่พระโพธิธรรมเข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนา และถ่ายทอดผ่านศิษย์อีก ๕ รุ่น จนถึงท่านฮุยเน่ (หรือท่านเว่ยหลาง) พระสังฆปริณายกองค์ที่ ๖ หลังจากนั้นพระพุทธศาสนานิกายเซน แยกออกเป็น ๕ สาขาใหญ่ ได้แก่ เว่ยหยาง (Wen Yang) หยุนเหมิน (Yun Men) ฟาเหยน (Fa Yen) เฉาต้ง (Tsao Tung) และลินฉี (Linji ญี่ปุ่นเรียก รินไซ) ภายหลังพระญี่ปุ่น ๒ ท่าน ที่ได้จาริกไปศึกษาพระพุทธศาสนาที่ประเทศจีน และนำกลับมาเผยแผ่ในประเทศญี่ปุ่น ท่านแรกคือท่านเออิไซ (Eisai พ.ศ. ๑๖๘๔ – ๑๗๕๘) ได้ไปศึกษากับสำนัก ลินฉี และกลับมาญี่ปุ่น ก่อตั้ง “รินไซเซน” (Rinzai Zen) ขึ้นในปี พ.ศ. ๑๗๓๔ ส่วนท่านที่สองคือท่านโดเกน (Dogen พ.ศ. ๑๗๔๓ – ๑๗๙๖) นักปราชญ์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดคนหนึ่งของญี่ปุ่น^{๑๕} ได้ไปศึกษาแนวคิดจากสำนักเฉาต้ง (Tsao Tung) และได้กลับมาญี่ปุ่นก่อตั้งสำนัก “โซโตเซน” (Soto Zen) แนวการสอนทั้ง ๒ สำนักไม่เน้นที่ปริยัติ หรือคัมภีร์ แต่เน้นที่ประสบการณ์ตรงทางศาสนา หรือที่เรียกว่า “ซาโดริ” ซึ่งจะได้กล่าวถึงรายละเอียดต่อไปในบทที่สาม

๒.๓.๑ คำสอนหลัก

ตามประวัติ “โดยอาศัยข้อความในพระสูตรจีนฉบับหนึ่งที่ชื่อว่า ต้าผั่นเทียนอันฝูเจียอิจิง ซึ่งเป็นพระสูตรที่ท้าวมหาพรหมทูลถามปัญหาแก่พระพุทธองค์ ใจความโดยย่อของพระสูตรกล่าวถึงพระพุทธเจ้าขณะทรงประทับอยู่ ณ ภูเขาชิลมณฑู ท้าวมหาพรหมได้มาถวายดอกไม้เป็นพุทธบูชา พร้อมทูลขอให้แสดงธรรม พระพุทธองค์ทรงชูดอกไม้ขึ้นขึ้นท่ามกลางพุทธบริษัท แต่มิได้ตรัสอะไร ในเวลานั้นเหล่าเทพ มนุษย์และสาวกทั้งหลาย ต่างไม่เข้าใจความหมาย มีเพียงพระมหากัสสปะที่ยืน

^{๑๕} ดร. ทวีวัฒน์ ปุณฺณทริภุชฌณ, ศาสนาและปรัชญา ในจีน ทิเบต และญี่ปุ่น, ๒๕๔ - ๒๕๐

น้อย ๆ พระพุทธองค์จึงตรัสว่า พระองค์ทรงมีธรรมจักขุอันถูกต้อง และมีนิพพานจิต **ภาวะที่แท้ย่อมไม่มีลักษณะ** ขอพระมหากัสสปะพึงรักษาไว้ให้ดี พระพุทธทวณะนี้ถือว่าเป็นที่มาของคำสอนแบบ ธยานะ (เซน)”^{๑๖} ภายหลังพระพุทธองค์ทรงประทานผ้าจีวรสังฆาฏิให้พระมหากัสสปะ พร้อมทั้งตรัสชมว่า ท่านเป็นผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่เสมอด้วยพระองค์ ซึ่งต่อมาเกิดเป็นธรรมเนียมในการส่งมอบจีวรสังฆาฏิพร้อมทั้งบาตร เพื่อเป็นสัญลักษณ์ของการสืบทอดตำแหน่งผู้นำสูงสุด หรือพระสังฆปริณายกของนิกายฉวน (เซน) หลังจากท่านโพธิธรรม เป็นพระสังฆปริณายก ท่านยังได้สืบทอดตำแหน่งโดยการมอบ บาตร จีวร และคัมภีร์ลังกาวตารสูตร ให้กับพระสังฆปริณายกองค์ต่อ ๆ มา จนถึงสมัย ท่านฮุยเน่ พระสังฆปริณายกองค์ที่ ๖ ท่านได้ยกเลิกการส่งมอบสิ่งเหล่านี้ ซึ่งอาจมาจากคำสอนหลักของนิกายที่เห็นว่า ไม่ควรยึดติดกับสิ่งใดเลยแม้แต่สิ่งเดียว

“เซนคือการถ่ายทอดพิเศษนอกคัมภีร์ (A special transmission outside the Scriptures)

ไม่พึ่งพาถ้อยคำและอักษร (No dependence on words and letters)

หากแต่เป็นการชี้ตรงไปที่จิตของคน (Direct pointing to the soul of man)

และสอนคนให้มองย้อนเข้าไปในธรรมชาติของเขาเองเพื่อเข้าถึงพุทธภาวะ”^{๑๗} (Seeing into one's nature and the attainment of Buddhahood)

ข้อความข้างบนนี้ ถือเป็นคำจำกัดความของพระพุทธศาสนานิกายเซน ที่กะทัดรัด ที่สุด และมีผู้นิยมกล่าวถึงเสมอ เป็นข้อความที่แสดงถึงคุณลักษณะโดดเด่นของ พระพุทธศาสนา นิกายเซน ดังนั้น “เซนไม่มีตำรา ไม่มีการติดตำรา มีแต่การฉีกตำราเสียให้หมด เพราะตำรานั้นเองเป็นม่านอวิชชา ที่บังตาคนไม่ให้เห็นความว่าง ตำราเป็นเพียงรอยบันทึกร่องคำพูด ธรรมตัวจริงนั้นแสดงไม่ได้ด้วยคำพูด ถึงไม่ได้ด้วยคำพูด แต่ถึงได้ด้วยการแทรกตัวเข้าไปในธรรมชาติ จนกระทั่งถึงธรรมชาติเดิมแท้ของธรรมชาติ กล่าวคือ “ความว่าง” ตามที่ฮวงโปได้กล่าวไว้นั่นเอง สูตรอะไรก็ตามที่กำลังแพร่หลายอยู่ในสมัยที่มีการปฏิบัติเซน ก็ล้วนแต่มีไว้สำหรับ “ฉีก” เสียก่อนทั้งนั้น แล้วจึงจะผ่านเข้าไปถึงมือเซนได้ สูตรของมหายานสูตรใดก็ตาม เมื่อผ่านเข้าไปถึงมือ เซน

^{๑๖} สุมาลี มหณรงค์ชัย, **พุทธศาสนา มหายาน (ฉบับปรับปรุงแก้ไข)**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๕๐), หน้า ๓๔๑.

^{๑๗} สมภาร พรหมทา, **พุทธศาสนามหายาน นิกายหลัก**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๗๕

ก็ล้วนแต่จะถูกตีความ หรือถูก “ฉีก” ให้กลายเป็นความว่างไปเสียทั้งนั้น เป็นความว่างที่ไม่อาจจะติดอยู่ในสูตรใด หรืออักษรตัวใดนั่นเอง”^{๑๘}

พระพุทธานิกายเซน เชื่อว่า “ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นเพียงอาการแสดงออกของจิตกรรมดีกรรมชั่ว เป็นเพียงผลของความคิดและคิดชั่วตามลำดับ”^{๑๙} ภายในจิตเดิมแท้ (Essence of Mind) สิ่งทุกอย่างย่อมบริสุทธิ์จริงแท้ “พุทธภาวะหรือธรรมชาติแห่งความเป็นพุทธะนั้นไม่ใช่เป็นของคู่ (Duality)”^{๒๐} จึงสอนให้”สลัดของที่เป็นอย่างๆ อย่างตรงกันข้ามเสียให้สิ้นเชิง พร้อมทั้งอกุศลเจตสิกทุกอย่างๆ อย่าง และควรปักใจลงไปให้ภาวะแท้จริงของตถตา (ความเป็นแต่อย่างนั้นอย่างเดียวเป็นอย่างอื่นอีกไม่ได้)”^{๒๑} ท่านหุงเจน (Hung-Jen) พระสังฆปริณายกองค์ที่ ๕ ได้เทศนาสอนไว้ว่า “การที่ใครจะบรรลุอนุตรสัมโพธิได้นั้น ผู้นั้นจะต้องสามารถรู้แจ้งด้วยใจเอง ในธรรมชาติแท้ของตัวเอง หรือที่เรียกว่าจิตเดิมแท้ อันเป็นสิ่งที่ใครสร้างขึ้นไม่ได้ หรือทำลายให้สูญหายไปก็ไม่ได้ ชั่วเวลาขณะจิตเดียวเท่านั้น ผู้นั้นสามารถเห็นแจ้งจิตเดิมแท้ได้โดยตลอดกาลทั้งปวง ต่อจากนั้นทุก ๆ สิ่งก็จะเป็นอิสระจากการถูกกักขัง กล่าวคือเป็นวิมุติหลุดพ้นไป ตถตา (คือความเป็นแต่ที่เป็นอยู่เช่นนั้น ไม่อาจเปลี่ยนเป็นอย่างอื่นได้ ซึ่งเป็นชื่อของจิตเดิมแท้ชื่อหนึ่ง) ปรากฏขึ้นเป็นครั้งเดียวหรือชั่วขณะจิตเดียว ผู้นั้นก็จะเป็นอิสระจากความหลงได้ตลอดกาลไม่มีที่สิ้นสุด ไม่ว่าสถานการณ์รอบข้างจะเป็นเช่นไร ใจของผู้นั้นก็จะยังคงอยู่ในสภาพแห่ง “ความเป็นเช่นนั้น” สถานะเช่นนี้ ที่จิตได้รู้ถึงนั้นแหละคือตัวสัจธรรมแท้ ถ้าเจ้าสามารถเห็นสิ่งทั้งปวงโดยลักษณะการเช่นนี้ เจ้าจะได้รู้แจ้งจิตเดิมแท้ ซึ่งเป็นการตรัสรู้อันสูงสุด”^{๒๒} นอกจากนี้กายนิกายเซนยังมีความเห็นว่าสัจภาวะที่แท้จริงนั้น ย่อมอยู่เหนือการพูด การคิด ซึ่งจะค้นหาสัจธรรมในหนังสือพระไตรปิฎกย่อมไม่พบ เว้นแต่จะต้องหันมาบำเพ็ญดูจิตใจของตนเอง เพราะสัจธรรมนั้นเราจะหาได้ภายในตัวเราเองจะไปค้นหาจากภายนอกไม่ได้ ทั้งนี้เพราะ “สรรพสัตว์มีพุทธภาวะ หรือธรรมกายรุ่งเรืองสูงใสอยู่ด้วยกันทุก ๆ คน คำพูด หรือตัวหนังสือหาเพียงพอที่จะอธิบายถึงสัจภาวะอันนี้ไม่” เพราะฉะนั้น บางคราวจึงจำเป็นต้องอาศัยปริศนาธรรม และคำพูดที่เสียดแทงเข้าไปถึงหัวใจหรือจิตเดิมแท้ เพื่อช่วยพาไปให้เห็นความจริงดังกล่าวนั้น พระพุทธานิกายเซนยังเชื่อว่า พุทธภาวะอันเป็นภาวะอันบริสุทธิ์มาแต่ดั้งเดิม แต่ถูกอวิชชากำบัง

^{๑๘} จอห์น โบลเฟลด์ (John Bolfeld), คำสอนของฮวงโป, แปลโดย พุทธทาสภิกขุ, กรุงเทพมหานคร : ธรรมบุชา, ๒๕๓๑, หน้า (๔) – (๕)

^{๑๙} ว่อง มู ล่า, สูตรของเว่ยหล่าง (Platform Sutra), แปลโดย พุทธทาสภิกขุ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๗), หน้า ๑๐๘.

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๖.

^{๒๒} ว่อง มู ล่า, สูตรของเว่ยหล่าง (Platform Sutra), แปลโดย พุทธทาสภิกขุ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๗), หน้า ๒๕.

ทำให้หลงผิดเข้าใจว่าตนนั้น เกิด แก่ เจ็บ ตาย ซึ่งเป็นความหลงผิด และต้องกำจัดอวิชชานี้ออกไปด้วยวิธีการทำ ซาเซน (Zazen) เพื่อทำมานให้เกิด ปัญญากับมานจะแยกกันมิได้ มานที่ไร้ปัญญา ก็มีไช่มานชนิดโลกุตระ^{๒๓}

อย่างไรก็ตาม ไม่อาจสรุปได้ว่า พระพุทธศาสนานิกายเซนปฏิเสธคัมภีร์โดยสิ้นเชิง เนื่องจากในความจริง พระพุทธศาสนานิกายเซนนับถือและศึกษาพระสูตร อยู่หลายคัมภีร์เช่น ลังกาวตารสูตร วัชรปรัชญาปารมิตาสูต วมลเกียรตินิเทศสูตร เป็นต้น กล่าวกันว่า เมื่อตอนที่ พระโพธิธรรม ได้จาริกไปที่ประเทศจีน เป็นยุคที่เมืองจีนกำลังศึกษาพระไตรปิฎก และเขียนตำรา พระพุทธศาสนากันอย่างแพร่หลาย รวมทั้งมีการสอนพระอภิธรรม ด้วยถ้อยคำที่ลึกซึ้ง บริบท ในขณะนั้น กล่าวได้ว่า ผู้คนยึดติดและท่องจำพระคัมภีร์เป็นหลัก ดังนั้น หลักการเผยแผ่ พระธรรมของพระโพธิธรรม จึงเน้นเรื่องประสบการณ์ตรงที่ไม่อาจถ่ายทอดได้ด้วยภาษา ตัวอักษร หรือคำพูด ดังที่พระโพธิธรรม ได้เทศนาให้หลวงจีนเซนกวางที่จะมาสมัครเป็นศิษย์เรียนธรรมด้วยว่า “ธรรมของพระพุทธเจ้านั้น จะรู้ได้ก็ด้วยการฝึกตน ด้วยวินัยอันเคร่งครัด เป็นเวลานาน ต้องอดทน ต่อสิ่งที่อดทนได้ยาก และด้วยการปฏิบัติสิ่งที่ปฏิบัติได้ยาก คนที่มีบารมี และมีปัญญาไม่ถึง ก็จะไม่เห็นธรรมนั้น คนเช่นนั้นถึงจะพยายามอย่างไรก็ไม่ได้ผล”^{๒๔}

ในคัมภีร์ฝ่ายเถรวาท กล่าวเอาไว้ไปในทางเดียวกัน และค่อนข้างชัดเจนว่าประสบการณ์ ทางธรรมที่พระพุทธองค์ทรงประสบนั้น พระองค์ไม่สามารถถ่ายทอดให้ใครได้ ที่ทรงทำได้ก็คือ ทรงชี้แนะแนวทางสำหรับปฏิบัติเพื่อเข้าถึงประสบการณ์เหล่านั้นด้วยตัวผู้ฟังเอง ดังพระพุทธวจน ในธรรมบท ขุททกนิกาย ที่ว่า

เอตถะหิ ตุมहे ปฏิปณฺนา	ทุกขสฺสนฺตํ กริสฺสถ
อฺกขาทอ โว มยา มคฺโค	อณฺญาย สลลสฺตถนํ
ตุมเหหิ กจฺจํ อาตปฺปี	อฺกขาทาโร ตถาคตา
ปฏิปณฺนา ปโมกฺขนติ	ฉายิโน มารพฺพณนา ^{๒๕}

“ด้วยว่า เธอทั้งหลายดำเนินไปตามทางนี้แล้ว จักทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ เราวิธีวิธอนลูกศร คือกิเลสแล้ว จึงชี้บอกทางนี้แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายควรทำความเพียรเองเถิด ตถาคตเป็นเพียงผู้

^{๒๓} ดูรายละเอียดใน อภิขัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์, **พระพุทธศาสนามหายาน**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาเมฆมหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๒๖๔ - ๒๖๗

^{๒๔} คึกฤทธิ์ ปราโมช, **นิกายเซน**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๔๔), หน้า ๓๓-๓๔.

^{๒๕} สมภาร พรหมทา, **พุทธศาสนามหายาน นิกายหลัก**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๙๗

ข้าบอกเท่านั้น ผู้บำเพ็ญภาวนา ดำเนินตามทางนี้แล้ว เฟ่งพินิจอยู่ จักพ้นจากเครื่องผูกแห่งมารได้”^{๒๖} จากข้อความนี้ พระพุทธองค์ตรัสไว้ชัดเจน ว่าพระองค์เป็นเพียงผู้ชี้ทาง เพื่อให้สาวก ได้รับประสบการณ์ทางธรรม อันเกิดจากความเพียรด้วยตัวเอง

ลักษณะที่สำคัญที่สุดของพระพุทธศาสนานิกายเซน คือสมาธิภาวนา (Meditation) หรือที่เรียกกันว่า “ซาเซน” (Zazen) พระพุทธศาสนานิกายเซนได้สืบทอดประสบการณ์ ของการตรัสรู้ ด้วยการปฏิบัติสมาธิภาวนา จากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง และเชื่อกันว่าประสบการณ์ ของการตรัสรู้^{๒๗} นี้ ได้รับการถ่ายทอดลงมามากมายโดยไม่ขาดสาย นับตั้งแต่พระพุทธเจ้าศากยมนี (Sakyamuni) เรื่อยมาจนถึงอาจารย์เซนในปัจจุบัน^{๒๘}

๒.๓.๒ นิกายย่อยในพระพุทธศาสนานิกายเซน

ตำแหน่งประมุขสงฆ์ของนิกายเซนเรียกว่า สังฆปริณายก พระโพธิธรรม หากนับตามสายอินเดีย ถือเป็นพระสังฆปริณายกองค์ที่ ๒๘ แต่เฉพาะในสายจีนถือว่าท่านเป็นพระสังฆปริณายกองค์ที่ ๑ และในประเทศจีนมีพระสังฆปริณายก เพียง ๖ ลำดับเท่านั้น และลำดับสุดท้ายก็มีถึง ๒ ท่าน เหตุเพราะว่าพระสังฆปริณายกองค์ที่ ๕ ได้แต่งตั้งให้ท่านฮุ่ยเน้ง (หรือเว่ยหลาง) เป็นผู้สืบทอด ตำแหน่งแต่เฉินชิว ซึ่งเป็นหัวหน้า แห่งคณะศิษย์ของพระสังฆปริณายกองค์ที่ ๕ ซึ่งได้รับการยอมรับว่าเป็นผู้เฉลียวฉลาด เรียนรู้มาก มีปฏิภาณ คล่องแคล่ว ก็ได้ประกาศว่าตนเองเป็น สังฆปริณายกองค์ที่ ๖ เช่นกัน และด้วยเหตุที่ท่านเป็นคนพูดเก่ง มีสานุศิษย์จำนวนมาก อีกทั้งมีลักษณะบางอย่าง คล้ายกับ นักการเมือง ท่านจึงเป็นผู้สนับสนุนช่วยเหลือราชสำนักในช่วงวิกฤตของบ้านเมือง ในการฟื้นฟู ราชวงศ์ซ่งขึ้นมาอีกครั้ง เมื่อองค์พระจักรพรรดิได้ปราบปรามพวกกบฏ และเสด็จขึ้นครองราชย์อีกครั้งแล้ว พระองค์ก็ได้สร้างวัดขึ้นมาใหม่เพื่อถวายให้แก่ท่านเฉินชิว ทั้งนี้เพื่อเป็นการตอบแทนที่ท่านเฉิน-ชิวได้เคยช่วยเหลือทางด้านการเงินแก่พระองค์ (ในช่วงปราบกบฏ) จากนั้น ท่านเฉินชิวก็เจริญรุ่งเรือง อย่างมาก ในฐานะเป็นอาจารย์แห่งลัทธิรู้แจ้งอย่างค่อยเป็นค่อยไป (Gradual Enlightenment) ซึ่งได้กลายเป็นนิกายพุทธศาสนาที่เป็นทางการในประเทศจีนในขณะนั้น

ในขณะเดียวกัน นิกายฝ่ายใต้ ซึ่งตั้งอยู่ใกล้ฉนวนทกวางต้ง เรียกตัวเองว่าเป็นลัทธิรู้แจ้งอย่างฉับพลัน (Sudden Enlightenment) นำโดยท่านฮุ่ยเน้ง ซึ่งเป็นศิษย์ที่ได้รับมอบบาตร จีวร และคัมภีร์ จากพระสังฆปริณายกองค์ที่ ๕ แต่ไม่ได้รับการแต่งตั้งจากทางราชการ อย่างไรก็ตาม การจัดลำดับพระสังฆปริณายกนี้ ได้จัดลำดับใหม่เมื่อท่านเฉินชิว และท่านฮุ่ยเน้งมรณภาพไปแล้ว โดย

^{๒๖} บุ.ขุ. (ไทย), ๒๕/๒๗(๕-๒๗)๖/๑๑๗

^{๒๗} ดร. ทวีวัฒน์ ปุณฺทริโกวิวัฒน์, ศาสนาและปรัชญา ในจีน ทิเบต และญี่ปุ่น, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๕), หน้า ๒๙๐

ท่านเฉินฮุย (Shen Hui) ซึ่งเป็นศิษย์ของท่านฮุยเน้ง ได้ประท้วงคัดค้านต่อการที่ทางราชการได้ประกาศให้ท่านเฉินฮุยเป็นพระสังฆปริณายกองค์ที่ ๖ โดยท่านเฉินฮุยได้ชี้แจงเหตุผลว่าท่านหฺงเหิน (พระสังฆปริณายกองค์ ๕) ไม่ได้ส่งมอบตำแหน่งพระสังฆปริณายกให้แก่ท่านเฉินฮุยแต่อย่างใด หากแต่ได้ส่งมอบตำแหน่งดังกล่าวให้แก่ท่านฮุยเน้ง เพราะได้ตระหนักถึงความรู้แจ้งของท่านฮุยเน้งต่างหาก การประท้วงครั้งนี้ทำให้ในที่สุดคณะกรรมการแห่งองค์พระจักรพรรดิ (Imperial Commission) ซึ่งนำโดยองครักษ์ทนายได้พิจารณาตัดสินให้ท่านฮุยเน้ง เป็นพระสังฆปริณายกองค์ที่ ๖ และแต่งตั้งให้ท่านเฉินฮุย เป็นพระสังฆปริณายกองค์ที่ ๗ หลังจากนั้น นิกายฝ่ายใต้ก็ได้เป็นที่รู้จักและมีผู้คนยอมรับนับถือ อย่างแพร่หลายในประเทศจีน

ท่านฮุยเน้งมิได้แต่งตั้งผู้สืบทอดตำแหน่งพระสังฆปริณายกไว้แต่อย่างใด แต่ท่านก็ได้มอบจีวรของพระพุทธเจ้า (Buddha's Robe) บาตรและคัมภีร์ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แห่งตำแหน่งที่สืบทอดกันมาไว้กับลูกศิษย์ ชื่อ เสอเจิน เจียวชิ (Seigen Gyoshi) พร้อมกับสั่งให้เก็บจีวรและสิ่งของเหล่านั้นไว้ที่ประตูดโซเคอิ The Sokei Temple (ซึ่งเป็นวัดที่ท่านฮุยเน้งสร้างไว้ที่ ซูเคอิ Sukei) ใกล้ฉนวนทงกวางดุง^{๒๘}

นับตั้งแต่สมัยของท่านฮุยเน้งหรือเว่ยหลาง (Hui Neng พ.ศ. ๑๑๘๑ - ๑๒๕๖) พระสังฆปริณายกองค์ที่ ๖ เป็นต้นมา พระพุทธศาสนานิกายฉานได้เติบโตขึ้นด้วยจิตใจแบบจีน และเจริญรุ่งเรืองติดต่อกันมาเป็นเวลาหลายร้อยปี นับเป็น “ยุคทองของนิกายฉาน” ซึ่งเวลาส่วนใหญ่ตกอยู่ในสมัยราชวงศ์ถัง^{๒๙} นิกายฉาน “ได้พัฒนาวิธีการหลายอย่างซึ่งต่อมากลายเป็นเอกลักษณ์ของสำนักนี้เช่น มีการถ่ายทอดธรรมด้วยวิธีการตะโกน เพื่อปลุกให้ศิษย์ตื่น มีการใช้คำสั้น ๆ ตอบคำถามเพื่อให้หลุดจากกรอบของตรรกะ บ้างก็ใช้ไม้เท้าแสดงธรรม เรื่อยไปจนถึงการใช้วิธีรุนแรงต่าง ๆ แต่วิธีการเหล่านี้กลับได้รับความนิยมเป็นอย่างมาก พระฉานเพิ่มจำนวนขึ้นตามลำดับจนกลายเป็นชุมชนสงฆ์ขนาดใหญ่ มีการจัดระเบียบการปกครองอย่างชัดเจน พระฉานส่วนใหญ่ยังต้องทำงานออกแรงควบคู่ไปกับการนั่งวิปัสสนา”^{๓๐} หลังจากปี พ.ศ. ๑๓๘๘ เกิดการกวาดล้างพุทธศาสนาครั้งใหญ่ในประเทศจีน เนื่องจากจักรพรรดิให้การสนับสนุนลัทธิเต๋า สาวกของนิกายฉานต้องหลบหนีการกวาดล้างไปอาศัยตามสถานที่ต่าง ๆ จนเกิดเป็นสำนักต่าง ๆ ขึ้น ที่สำคัญมี ๕ สำนักใหญ่คือ

^{๒๘} พระมหาคะนอง เซาร์ทองหลาง, “วิถีสู่การบรรลุธรรมในพุทธปรัชญารินไซเซน”, **วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**, ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๑ (มกราคม - เมษายน ๒๕๕๐): หน้า ๖ - ๗.

^{๒๙} ดร. ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์, **ศาสนาและปรัชญา ในจีน ทิเบต และญี่ปุ่น**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๕), หน้า ๑๖๖.

^{๓๐} สุมาลี มหณรงค์ชัย, **พุทธศาสนา มหายาน (ฉบับปรับปรุงแก้ไข)**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, พ.ศ. ๒๕๕๐), หน้า ๓๔๘.

๑. นิกายลินจี Linji (ญี่ปุ่นเรียก รินไซ Rinzai)

แยกออกมาอีก ๒ สาย คือ ฮวงหลุง Huang Lung และ หยางชี Yang Chi

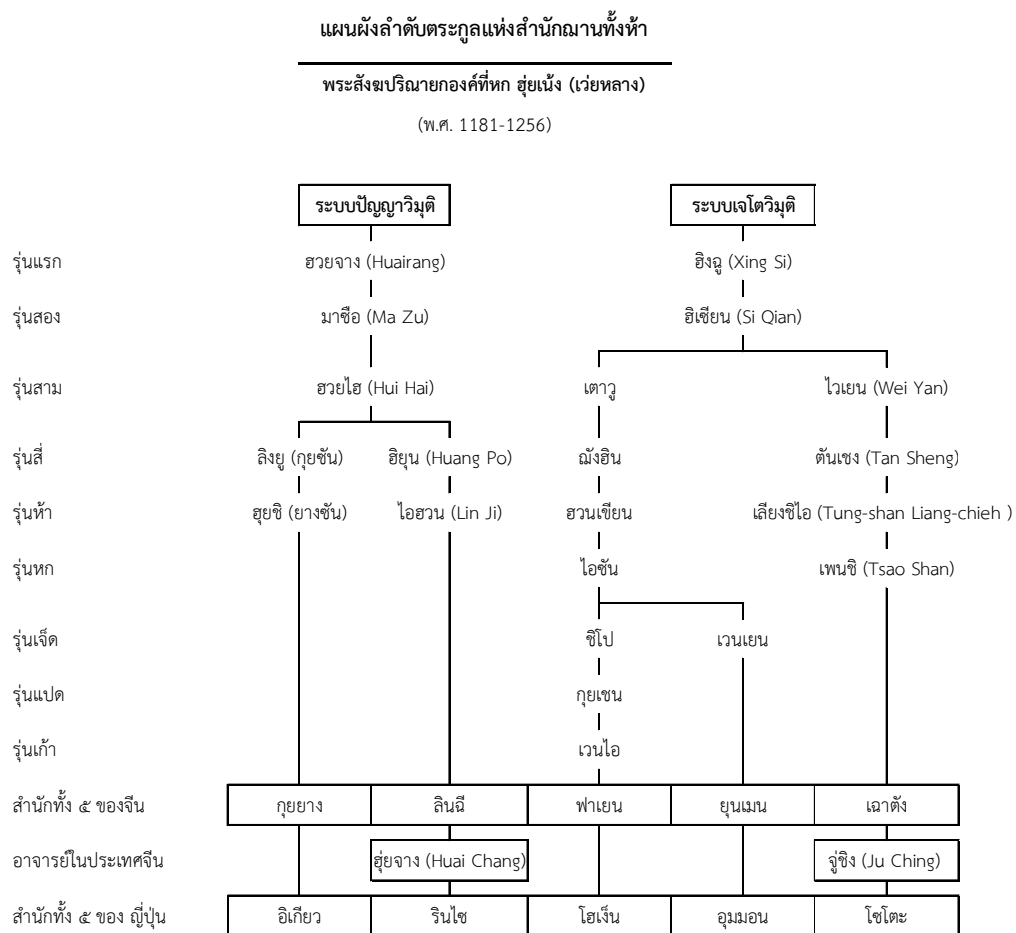
๒. นิกายเฉาตัง Tsao Tung (ญี่ปุ่นเรียก โซโตะ Soto)

๓. นิกายยุนเมน Yun Men (ญี่ปุ่นเรียก อุมมอน Ummon)

๔. นิกายกุยยาง Kuei Yang (ญี่ปุ่นเรียก อิเคียว Ikyo)

๕. นิกายฟาเยน Fa Yen (ญี่ปุ่นเรียก โฮเง็น Hogen)^{๓๑}

แผนภูมิที่ ๑ ลำดับการถ่ายทอดนิกายฉานทั้งห้า^{๓๒}

^{๓๑} Sutra Translation Committee of the United States and Canada, **The Seeker's Glossary of Buddhism**, (New York : ๒๕๔๑), p. ๒๗๑.

^{๓๒} ดูรายละเอียดใน อิสระมุนี, **พริกตำรา รินไซ นิกายเซ็น**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๓๐), หน้า ๒๔.

ในบรรดาสำนักรั้ง ๕ นี้ สำนักที่สำคัญและยังดำรงอยู่มาจนถึงปัจจุบันมีเพียง ๒ สำนักเท่านั้น คือ สำนักรินไซ และสำนักโซโตะ หลังจากท่าน เฉินฮุย (Shen Hui) ซึ่งได้ชักท้วงทางการจนทำให้ท่านฮุยนิ่งได้รับการประกาศให้เป็นพระสังฆปริณายกอย่างเป็นทางการแล้ว ผู้ที่สืบทอดแนวการปฏิบัติสืบทอดจากท่านและมีชื่อเสียงก็คือ ท่านโอบากุ Obaku (หรือที่จีนเรียกว่า ฮวงโป Huang Po) และมาถึงศิษย์ของท่านฮวงโปคือท่านลินฉี หรือท่านรินไซ (Rinzai) ซึ่งเป็นผู้ก่อตั้งนิกายรินไซเซนในที่สุด^{๓๓}

๒.๔ กำเนิดและการพัฒนาการของพระพุทธศาสนานิกายเซน สำนักรินไซ

สำนักรินไซเซนเป็นหนึ่งในสองสำนักหลักของพระพุทธศาสนานิกายเซน ที่แพร่หลายในประเทศญี่ปุ่น ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๘ เป็นต้นมา พร้อม ๆ กัน กับ สำนักโซโตะเซน ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่อยู่ในระหว่างการปกครองของท่าน โชกุน คามาคุระ (Kamakura พ.ศ. ๑๗๓๕ – พ.ศ. ๑๘๗๖) รินไซเซน เป็นสำนักที่มีบทบาทสำคัญของการศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศญี่ปุ่น เหตุผลหลักมาจากการประยุกต์หลักการเข้ากับวัฒนธรรมของญี่ปุ่น ตั้งแต่การต่อสู้ การจัดดอกไม้ การดื่มชา โดยการปฏิบัติเน้นไปที่การบรรลุธรรมแบบฉับพลัน และการใช้โกอัน (Koan) แม้ภายหลังสำนักรินไซเซน จะถูกกวาดล้างไปพร้อมกับพุทธศาสนานิกายอื่น ๆ ในยุคโมโมยามะ (Momoyama Period พ.ศ. ๒๑๑๖ – ๒๑๔๖) จนทำให้ความนิยมได้เสื่อมถอยลง แต่ยังคงได้รับการฟื้นฟูกลับมาในพุทธศตวรรษที่ ๒๓ และแพร่หลายที่สุดในปัจจุบันทั้งในประเทศญี่ปุ่นและทั่วโลก

ก่อนยุคของโชกุน คามาคุระ เป็นยุคที่ประเทศญี่ปุ่นวุ่นวาย มีการรุกรานของพวกมองโกลเสีย และการแย่งชิงอำนาจของตระกูลใหญ่ๆ สถาบันสงฆ์ที่สำคัญในขณะนั้นคือ นิกายเทนได และนิกายชินงอน ซึ่งได้สะสมทรัพย์สินและที่ดินจำนวนมากที่ได้มาจากการบริจาคของชนชั้นสูงและปัญญาชน จึงทำให้ทั้งสองนิกายนี้มีอิทธิพลอย่างมากในการปกครองประเทศด้วย ภายหลังที่ท่านคามาคุระรบนะสงคราม ได้มีการสถาปนาระบบโชกุน หรือรัฐบาลทหารขึ้น มีการยึดอำนาจบริหารบางประการจากจักรพรรดิในกรุงเกียวโต เพื่อต่อต้านความอ่อนแออันเป็นความเสื่อมของการปกครองในเกียวโต สนับสนุนความมั่งคั่งอุดมและศิลปการต่อสู้ป้องกันตัว ตลอดจนความมีระเบียบวินัยซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นที่จะฟื้นฟูอำนาจการควบคุมทั่วประเทศ ถือเป็นยุคที่พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของมวลชนอย่างแท้จริง (Religion of the Mass) จากเดิมที่เคยผูกขาดอยู่ในหมู่คนชั้นสูงและปัญญาชน ยุคนี้เป็นยุคที่มีนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นหลายท่าน เช่น ท่านโฮเนน (Honen – ผู้ก่อตั้งนิกายโจโด Jodo หรือนิกายสุขาวดี) ท่านชินราน (Shinran – ผู้ก่อตั้งนิกายโจโดชิน Jodo Shin หรือ

^{๓๓} พระมหาคะนอง เข้าวทองกลาง, “วิถีสู่การบรรลุธรรมในพุทธปรัชญารินไซเซน”, วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๑ (มกราคม - เมษายน ๒๕๕๐), หน้า ๗.

นิกายสุขาวดีใหม่) ท่านนิชิเรน (Nichiren – ผู้ก่อตั้งนิกายนิชิเรน เพียงท่องชื่อสัทธรรมปุณฑริกสูตรว่า “Nam Myoho Renge Kyo”) ท่านโดเจน (Dogen – ผู้ก่อตั้งโซโตเซน) ท่านเออิไซ (Eisai – ผู้ก่อตั้งรินไซเซน)^{๓๔}

ลัทธิมานจากประเทศจีนได้เผยแพร่เข้ามาในประเทศญี่ปุ่นก่อนยุคคามากุระแล้ว แต่ยังไม่แพร่หลาย จนกระทั่งท่านเออิไซ (Eisai พ.ศ.๑๖๘๔ – ๑๗๕๖) ซึ่งเป็นพระของนิกายเท็นได ได้เดินทางไปประเทศจีน เพื่อค้นหาจุดกำเนิดของพระพุทธศาสนานิกายเท็นได (รู้จักกันในชื่อสำนักเทียนไท่ หรือสัทธรรมปุณฑริกในประเทศจีน) แต่เมื่อท่านไปถึงภูเขาเทียนไท่ ท่านกลับพบว่าคณะสงฆ์ที่นั่นกลายเป็นชุมชน ฆาน (Chan) ไปเสียแล้ว อีก ๒๐ ปีต่อมาคือประมาณ พ.ศ.๑๗๓๐ ท่านได้เดินทางไปประเทศจีนอีกครั้ง และได้ศึกษาอยู่ที่นั่นเป็นเวลา ๔ ปีภายใต้การชี้แนะของสำนัก ฮวงหลง ลินจี (Huang-Long Linji School) จนกระทั่งท่านได้รับการรับรองให้เป็นอาจารย์เซน จากนั้นท่านจึงเดินทางกลับประเทศญี่ปุ่นในปี พ.ศ. ๑๗๓๔ และท่านได้สร้างวัดฮวงหลง (โอรโย) เป็นสาขาของนิกายรินไซขึ้นเป็นครั้งแรกที่เมืองฮาคาตะ เกะกะอิชิว ซึ่งอยู่ทางใต้สุดของเกาะญี่ปุ่น^{๓๕}

ท่านเออิไซ (Eisai) ได้พยายามที่จะประยุกต์เซนให้เข้ากับสำนักเท็นได ซึ่งนับว่ายังมีอิทธิพลต่อการปกครองในสมัยนั้นอยู่ แต่ท่านพบว่าผู้นำของนิกายเท็นไดไม่สนใจในการประยุกต์นี้ ท่านเออิไซจึงได้หาการสนับสนุนแนวคิดของท่าน จากสำนักโชกุนคามากุระ โดยได้นำเสนอไว้ในหนังสือของท่าน ชื่อ การส่งเสริมเซนเพื่อป้องกันชาติ (On Promoting Zen to Protect the Nation) เนื่องด้วยบริบทในขณะนั้นมีการรุกรานจากมองโกล มีการแย่งชิงอำนาจของชนชั้นปกครอง ความอ่อนแอของสถาบันจักรพรรดิ ถือเป็นช่วงเวลาที่มีความแตกแยกในประเทศอย่างมาก ศาสนาจึงเป็นเครื่องมือที่สำคัญในฐานะที่เป็นศูนย์รวมจิตใจเพื่อการฟื้นฟูศรัทธาของประชาชนทั้งประเทศ และด้วยการสนับสนุนของท่านโชกุนคามากุระ ท่านเออิไซได้สร้างวัด จูฟูกุจิ (Jufuku-ji) ในเมืองคามากุระ หลังจากนั้นอีก ๒ ปี ท่านก็ได้สร้างวัดเคนนินจิ (Kennin-ji) ในเมืองเกียวโต จากการที่ท่านเออิไซได้พยายามที่จะแทรกซึมเซน เข้าไปในองค์กรของนิกายเท็นได ในที่สุดกลับกลายเป็นว่าท่านประสบความสำเร็จในการก่อตั้งเซนให้เป็นนิกายที่แพร่หลายขึ้นอีกนิกายหนึ่ง ในประเทศญี่ปุ่น

อาจารย์เซนในยุคคามากุระ คือช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เป็นผู้กำหนดท่าทีของพุทธศาสนาในเมือง และมีอิทธิพลต่อการคัดเลือก โชกุน สภา และนักรบชามูไร นับเป็นเวลาหลายศตวรรษที่ คามากุระเซน มีกองกำลังครอบงำได้ทั่วทั้งประเทศ แต่ก็ไม่เคยใช้อิทธิพลนี้ในการล้มล้างทำลาย พุทธศาสนานิกายเท็นได หรือล้มล้างความรุ่งเรืองของ พุทธศาสนานิกายสุขาวดี (Pure Land Buddhism)

^{๓๔} Edward Irons, *Encyclopedia of Buddhism*, (New York: Facts on File, Inc., 2008), p. 407.

^{๓๕} เอียมการ์ด ชเลอเกล, **บันทึกของรินไซ**, แปลโดย จงชัย เจนหัตถการกิจ, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๐), หน้า ๑๖.

ในช่วงของท่านเออิไซนี่เองที่พิธีชงชาได้กำเนิดขึ้น ถือเป็นส่วนหนึ่งของการฝึกปฏิบัติเซน ท่านเออิไซ ได้เน้นการดื่มชาเพื่อสุขภาพ ซึ่งในปี พ.ศ. ๑๗๕๔ ท่านได้เขียนบทความเรื่อง การดื่มชา เพื่อ อายุยืนยาว (On Drinking Tea and Prolonging One's Life) พิธีชงชาได้ถูกออกแบบมาเพื่อดึงความสนใจให้อยู่กับปัจจุบันขณะ เพราะเชื่อว่าความจริงแท้จะปรากฏในเพียงขณะเดียวเท่านั้น พิธีชงชาถือเป็นจุดเริ่มต้นในการแทรกซึม เซน ให้เข้าไปอยู่ในวิถีการดำเนินชีวิตของประชาชนโดยทั่วไป จนเกิดเป็นวัฒนธรรมอื่น ๆ ขึ้นอีกมากมาย เช่น การจัดสวน การจัดดอกไม้ การยิงธนู การต่อสู้ (ชามูโร) แท้ที่จริงกระบวนการทั้งหมดนี้เพื่อให้ชีวิตคนคนหนึ่ง ได้มีสติสัมผัสกับปัจจุบันขณะเท่านั้นเอง

สำนักรินไซเซน นับว่าเป็นสำนักที่มีอิทธิพลในการปกครองประเทศญี่ปุ่นเป็นอย่างมาก ในยุคศักดินาของญี่ปุ่น (Medieval Japan or Feudal Japan พ.ศ. ๑๗๓๕ – ๑๘๗๙) เพราะเป็นสำนักที่สามารถระบุดำหรือแต่งตั้งโชกุนได้จึงถือว่าสำนักรินไซเซนมีความรุ่งเรืองอย่างยิ่งในยุคนี้ อย่างไรก็ตาม ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ในทันทีที่การปกครองในระบบโชกุนล่มสลายในปี พ.ศ. ๒๔๑๑ (ยุคเมจิ - Meiji Restoration) และได้มีการฟื้นฟูระบบจักรพรรดิกลับมา มีการสนับสนุนลัทธิชาตินิยมแบบชินโต (Shinto Nationalism) พระพุทธศาสนาได้ถูกกวาดล้าง นอกจากนี้ยังต้องแข่งขันกับการแพร่ขยายเข้ามาของคริสต์ศาสนา (ไม่นับรวมถึงศาสนาแนวใหม่ ของญี่ปุ่นอีกจำนวนมาก) รวมทั้งต้องเผชิญกับการไหลทะลักเข้ามาของความรู้จากฝั่งตะวันตก ทั้งในด้านปรัชญา และเทคโนโลยี พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาทุกนิกายถูกบังคับให้ลาสิกขา ใช้ชีวิตเป็นฆราวาสธรรมดา ต้องทำมาหาเลี้ยงชีพเอง กล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนาในยุคนี้ต้องหลบซ่อน และปรับตัวอย่างมากเพื่อให้อยู่ภายใต้การปกครองในระบบรัฐบาลใหม่ ซึ่งถูกครอบงำโดยศาสนาชินโต (Shintoism) ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๘๘ ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ กลุ่มรินไซเซนได้เข้าร่วมกับ นิกายพุทธศาสนาอื่น ๆ ในการต่อสู้กับโลกใหม่ ภายใต้รัฐธรรมนูญแบบอเมริกัน ที่กำหนดให้มีอิสระในการนับถือศาสนา และแยกการศาสนาออกจาก การปกครองอย่างชัดเจน ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๙ และ ๒๕ มีสำนักของรินไซต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมายทั่วทั้งประเทศ ทั้งโดยเจ้าอาวาสของวัด และผู้ที่มีความเกี่ยวข้องกับวัด โดยจัดตั้งสำนักศึกษาภายในอารามวัด ที่มีชื่อเสียง ใหญ่โตและเก่าแก่ เช่นวัดเค็นนินจิ วัดเค็นโซจิ วัดโตฟุคุจิ และวัดเอ็นกาคุจิ เป็นต้น

ในปี พ.ศ. ๒๔๓๖ พระในสำนักรินไซเซน ชื่อ โซเอน ซากุ (Soyen Shaku พ.ศ. ๒๔๐๒ – ๒๔๖๒) ได้เดินทางไปยัง ชิคาโกเพื่อปราศรัยในสภาศาสนาของโลก (the World's Parliament of Religions) ซึ่งท่านได้ปราศรัยหลักเป็นจำนวนสองครั้ง ในกรณีนี้ ถือได้ว่าท่านเป็นผู้แทนท่านแรกของสำนักรินไซเซนในโลกตะวันตก หลังจากนั้นท่านได้เดินทางกลับไปอเมริกาอีกครั้งหนึ่ง และได้ทำการสอนรินไซเซนจากประสบการณ์ของท่านเป็นครั้งแรกที่ซานฟรานซิสโก ท่านได้สนับสนุนให้ศิษย์ของท่าน ซึ่งได้แก่ ดร. ไดเซตสึ เทอิทาโร ซุซูกิ (Dr. Daisetsu Teitaro Suzuki พ.ศ. ๒๔๑๓ –

๒๕๐๙) เนียวเจิน เซนซากิ (Nyogen Senzaki พ.ศ. ๒๔๑๙ – ๒๕๐๑) และโซคัทซึ ซากุ (Sokatsu Shaku) ให้ไปเผยแพร่วินัยเซนในโลกตะวันตก ความพยายามของพระนักบุกเบิกนี้ได้รับการส่งเสริมสนับสนุนโดยชาวอเมริกันจำนวนมากที่เริ่มเข้าถึงพุทธศาสนาสำนักรินไซเซน ในอีกหลายปีต่อมาหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ฟิลิป คาพลิว (Philip Kapleau) ซึ่งเป็นผู้สื่อข่าวศาสนาดิถีธรรมในประเทศญี่ปุ่นในปี พ.ศ. ๒๔๘๙ ซึ่งมีความชื่นชมในเซน เขาได้กลับมาที่ญี่ปุ่นอีกครั้งเพื่อศึกษาเซน จากอาจารย์หลายท่าน ภายหลังที่เขาได้กลับภูมิลำเนาที่สหรัฐอเมริกา เขาได้ตั้งศูนย์ โรเชสเตอร์ เซน (Rochester Zen Center) ซึ่งภายหลังเติบโตเป็นศูนย์กลางสมาคมเซนนานาชาติ (International Association of Zen Centers)

อาจารย์ ชิเก็ตซึ ซาซากิ (Shigetsu Sasaki Roshi ๒๔๒๕ – ๒๔๘๘) หรือที่เรียกกันว่า ท่านโซเ็น ซากุ (Soyen Shaku) ได้ตั้งรกรากในนิวยอร์ก ในปี พ.ศ. ๒๔๗๑ และได้ก่อตั้ง สถาบันเซนแห่งอเมริกาเป็นแห่งแรก (Zen Institute of America) ภายหลังท่านได้แต่งงาน กับศิษย์ของท่านชื่อ รุท ฟูลเลอร์ เอเวอเรตต์ ซาซากิ (Ruth Fuller Everett Sasaki พ.ศ. ๒๔๓๖ – ๒๕๑๐) และหลังจากที่ท่านได้มรณภาพ รุท ฟูลเลอร์ ซาซากิ ได้ย้ายไปพำนักที่ประเทศญี่ปุ่น และได้จัดตั้งสถาบันเซนแห่งแรกของอเมริกาในญี่ปุ่น (the First Zen Institute of America in Japan) เพื่อจะช่วยเหลือชาวอเมริกันที่ปรารถนาจะศึกษาเซน จึงถือได้ว่าโลกของรินไซเซนกลับมาครบวงจรอีกครั้งหนึ่ง^{๓๖}

๒.๔.๑ องค์ประกอบและความโดดเด่นของสำนักรินไซ

หากพิจารณาองค์ประกอบของสำนักรินไซเซน ในฐานะที่เป็นพัฒนาการมาจากพระพุทธศาสนาแบบดั้งเดิม มาเป็นพระพุทธศาสนาหายานในอินเดีย เผยแผ่เข้าไปในประเทศจีน และเกาหลี โดยพระโพธิธรรม จนทำให้เกิดนิกายฉาน (Chan) ขึ้นในประเทศจีน แล้วจึงขยายเข้าไปเติบโตในประเทศญี่ปุ่น หลอมรวมกับความเชื่อและวัฒนธรรมแบบญี่ปุ่น จนเป็นนิกายเซน (Zen) ผ่านความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองจนแตกออกมาเป็น สำนักรินไซเซนแล้ว ก็จะได้เห็นว่า “คำสอนของธยานะ (ฉาน) ซึ่งมีลักษณะเป็นวิธีการที่ไร้กรอบผูกมัด ทำให้ยากที่จะชี้ชัดลงไปว่า สำนักใดมีอิทธิพลสูงสุดต่อการเกิดขึ้นของธยานะ (และเซนในเวลาต่อมา) อีกทั้งคำสอนธยานะสามารถประยุกต์เข้ากับสำนักอื่น ๆ ในทางมหายานได้ทั้งหมด นับตั้งแต่สำนักพุทธมหายานในอินเดีย คือ มาธยมิกะ

^{๓๖} Edward Irons, *Encyclopedia of Buddhism*, (New York: Facts on File, Inc., 2007), page 408-409.

และโยคอาจารย์ เรื่อยไปถึงสำนักพุทธมหายานในจีน คือ เทียนไท่ สุขาวดี และหว่าเหยียน (อวตังสกะ) เหล่านี้ล้วนมีอิทธิพลต่อความคิดของคณาจารย์ธยานะทั้งสิ้น”^{๓๗}

ในมุมมองของเซนที่เป็นนิกายหนึ่งในพระพุทธศาสนา จึงมีเป้าหมายสูงสุดเฉกเช่นกันคือการออกจากกองทุกข์ ด้วยการตระหนักรู้ความจริงตามความเป็นจริงจนสามารถเปลี่ยนทัศนคติและท่าทีในการดำเนินชีวิต ที่เซนเรียกว่า ซาโตริ (Satori) โดยยึดอริยสัจจ์ ไตรลักษณ์ และปฏิจลสมุปบาท เป็นแกนหลักในการอธิบายธรรม โดยมี ศีล สมาธิ ปัญญา ความหลุดพ้น (วิมุตติ) และวิมุตติญาณทัสสนะ เป็นแนวปฏิบัติคัมภีร์^{๓๘}

และด้วยความที่เซนเป็นพัฒนาการมาจากพระพุทธศาสนา มหายาน ซึ่งเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าอาจารย์วาท คือยึดถือคำสอนของอาจารย์เป็นหลัก มองพระพุทธพจน์ในแง่ปรัชญา วิพากษ์วิจารณ์ ความหมายของพระพุทธพจน์ ไปในแง่ต่าง ๆ ตามความคิดของบุคคลแต่ละบุคคล หรืออาจารย์แต่ละท่าน ปรับปรุงธรรมวินัยไปตามกาลเทศะ เพื่อความเหมาะสมแก่ประชาชน และสิ่งแวดล้อม ยึดบุคคลเป็นแกนกลาง คำนึงถึงสติปัญญา ความคิดความรู้ และความสามารถ ของบุคคลเป็นเกณฑ์ แทนที่จะปรับบุคคลให้เข้าหาพระพุทธพจน์ แต่ปรับพระพุทธพจน์เข้าหาบุคคล เพื่อประโยชน์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา มีหลักปฏิบัติเพื่อช่วยให้มหาชนพ้นทุกข์ให้ได้มากที่สุด โดยไม่คำนึงถึงตนเอง ดังนั้นจึงมีเป้าหมายในการบำเพ็ญญาณให้ถึงพระโพธิสัตว์ ภายใต้แนวความคิดและความเชื่อว่าแต่เดิมสรรพสัตว์ทั้งหลายมีโพธิจิตสะอาดบริสุทธิ์ แต่ถูกอวิชชา กิเลสตัณหาบดบังไว้ ดังนั้น ปัญญาที่จะบรรลุดูและตระหนักรู้ความจริงตามความเป็นจริงนั้น ไม่ได้เกิดจากสิ่งที่อยู่ภายนอก แต่อยู่ภายในตัวเราเอง ทุกสิ่งล้วนอยู่ภายใต้กฎปฏิจลสมุปบาท หรือ ตถตา คือ ความเป็นเช่นนั้นเอง เพราะมีเหตุมีปัจจัย เพราะมีสิ่งนี้ จึงมีสิ่งนั้น

พระพุทธศาสนานิกายเซนทุกสำนัก เน้นการชี้ให้เข้าถึงสภาวะธรรมของจิตหรือความเป็นพุทธะโดยแท้จริง โดยการอาศัยวิธีจากภายนอกเข้ามาเป็นสิ่งที่พิจารณาเพื่อให้เกิดปัญญา เช่น มุ่งเน้นแต่เรื่องของความเป็นอริยบุคคล โดยไม่อาศัยรูปแบบและพิธีกรรม มุ่งเน้นให้อยู่กับความจริงทั้งปวงของชีวิต ความจริงทั้งทางด้านการปฏิบัติธรรม ความจริงของบุคคลที่เป็นอยู่^{๓๙}

^{๓๗} สุมาลี มหณรงค์ชัย, **พุทธศาสนา มหายาน (ฉบับปรับปรุงแก้ไข)**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๕๐), หน้า ๓๕๑.

^{๓๘} ว่อง มู ลำ, **สูตรของเว่ยหล่าง (Platform Sutra)**, แปลโดย พุทธทาสภิกขุ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๗), หน้า ๙๘ – ๙๙.

^{๓๙} ดุราละเอียดใน นพ ท่าพระจันทร์, **กำเนิดแห่งเซน**, (นนทบุรี: สำนักพิมพ์ธรรมาบรรณ, ๒๕๔๓), หน้า ๘

เซน มีวิธีการสอนด้วยการกระตุ้นจากปัญญาจากภายใน (intuitive) ไม่เน้นคัมภีร์ แต่เน้นการปฏิบัติ และประสบการณ์จากสภาวะธรรมโดยตรง ทั้งมีความเชื่อว่า ต้องมีมานเพื่อให้เกิดปัญญา ที่เซนเน้นมากอีกเรื่องหนึ่งก็คือ เซนอยู่ในชีวิตประจำวันจริง ๆ และเชื่อว่า "ซาโตริ เป็นความหมายที่แทรกตัวอยู่ในประสบการณ์ชีวิตประจำวันของเราอย่างเป็นรูปธรรม เช่น การกิน การดื่ม หรือแม้แต่ในการประกอบธุรกิจทุกอย่าง"^{๔๐}

ในส่วนของความเป็นพระพุทธรูปศาสนิกายเซน สำนักรินไซนั้น เอกลักษณะที่โดดเด่นมาจากพัฒนาการในด้านวิธีการสอนหลายอย่างเพื่อให้หลุดจากความคิดอ่านอย่างมีกรอบที่เรียกว่าทวิคติหรือทวิภาวะ (Duality) เพราะเชื่อว่าการเรียกสิ่งหนึ่งว่าดีสิ่งหนึ่งว่าชั่ว หรือสิ่งหนึ่งว่าขาวกับสิ่งหนึ่งว่าดำ เป็นเพียงสมมุติบัญญัติอย่างหนึ่งเพื่อประโยชน์ในการสื่อสาร แต่ไม่ใช่ภาวะที่แท้จริงของสิ่งเหล่านั้น ในขณะที่ทวิภาวะกลับบิดเบือนและทำให้เชื่อไปว่าสิ่งเหล่านั้นเป็นเช่นนั้นจริงๆ (ดีจริง ชั่วจริง ขาวจริง ดำจริง เป็นต้น) จนไม่สามารถตระหนักรู้ถึงธรรมชาติที่แท้จริงของสิ่งต่าง ๆ ได้ วิธีการสอนเหล่านี้ได้แก่ “การถ่ายทอดธรรมด้วยวิธีการตะโกนเพื่อปลุกให้ศิษย์ให้ตื่น มีการใช้คำสั้น ๆ ตอบคำถามเพื่อให้หลุดจากกรอบของตรรกะ บ้างก็ใช้ไม้เท้าแสดงธรรม เรื่อยไปถึงการใช้วิธีรุนแรงต่างๆ”^{๔๑} นอกจากนี้ความโดดเด่นอีกด้านหนึ่งของสำนักรินไซเซน คือ การเน้นเรื่องการบรรลุธรรมแบบฉับพลัน (Sudden Enlightenment) โดยใช้โกอัน (Koan หรือปริศนาธรรม) และมอนโด (Mondo หรือการถามตอบอย่างฉับพลัน โดยไม่ผ่านการใช้ความคิดพิจารณา) ประกอบกับการทำซาเซน (Zazen หรือการทำสมาธิภาวนา) โดยมีจุดเป้าหมายเพื่อกระตุ้นปัญญาจากภายใน (intuitive looking into) เพื่อให้เข้าถึงพุทธภาวะหรือจิตบริสุทธิ์ดั้งเดิมก่อนที่จะมีวิชาและกิเลสตัณหาบดบังไว้ “คำสอนของท่านรินไซตั้งอยู่บนพุทธธรรมอย่างมั่นคง แต่ไม่ยึดติดอยู่กับการสอนด้วยคำพูดและการเรียนอย่างมีแบบแผน วิธีการสอนของสำนักรินไซ โดยเฉพาะตัวท่านรินไซเอง ขึ้นชื่อว่าดุร้าย และตรงไปตรงมามากที่สุด เมื่อท่านได้ดวงตา หรือเขียนศิษย์ ท่านก็สามารถทำลายความยึดมั่นในความคิดต่าง ๆ ของศิษย์ได้ ศิษย์ของท่านรินไซจะคุ้นเคยกับการเงี้ยวไม่ขึ้นจاذจ้องของท่าน ซึ่งถือเป็นอุปายในการสอน ที่ดีอย่างหนึ่ง เพื่อทำให้ศิษย์หลุดออกจากการรังรัดของความพึงพอใจต่าง ๆ”^{๔๒}

^{๔๐} Daisetz T. Suzuki, **Zen and Japanese Culture**, Bollingen Series LXIV, (New York: Princeton University Press, 2513), p. 16.

^{๔๑} สุมาลี มหณรงค์ชัย, **พุทธศาสนา มหายาน (ฉบับปรับปรุงแก้ไข)**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, พ.ศ. ๒๕๕๐), หน้า ๓๔๘.

^{๔๒} ดูรายละเอียดใน เอี่ยมมาร์ค ชเลอเกล, **บันทึกของรินไซ**, แปลโดย จงชัย เจนหัตถการกิจ, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๐), หน้า ๑๒.

๒.๔.๒ พระสูตรและคัมภีร์สำคัญ

ในการที่จะศึกษาเฉพาะสำนักย่อย รินไซเซนนี้ วิธีที่น่าจะเหมาะสมที่สุด ในการลดความสับสนระหว่างนิกายและสำนักต่าง ๆ ก็คือ การไล่เรียงลำดับครูอาจารย์ในแต่ละสำนัก ซึ่งจะให้เห็นความต่อเนื่องสัมพันธ์กันตามลำดับสาย นั้นหมายความว่า เอกสารหรือคัมภีร์ทางศาสนาตั้งแต่ยุคต้นจนถึงยุคของท่านอยู่เนือง ควรจะถือเป็นเอกสารที่เซนทุกนิกายทุกสำนักยอมรับร่วมกัน ส่วนเอกสารหรือบันทึกคำสอนหลังจากยุคท่านอยู่เนือง จะถือเป็นเพียงทัศนะส่วนตัวเฉพาะนิกายหรือสำนักนั้นเท่านั้น เมื่อยอมรับเงื่อนไขดังกล่าวนี้ การวางท่าทีต่อเอกสารสำคัญ ๆ ซึ่งเป็นที่รู้จักกันในนิกายเซนจึงมีความถูกต้อง นั่นคือ สูตรต่าง ๆ เช่นลังกาวตารสูตร วัชรเจติกสูตร และสูตรของเว่ยหลาง ควรถือเป็นแหล่งคำสอนที่เซนทุกสำนักยอมรับร่วมกัน (และบางสูตร เซนก็ยอมรับร่วมกับมหายาน สาขาอื่นๆ ด้วยเช่นกัน) ในส่วนของบันทึกคำสอนของรินไซ (The Zen Teaching of Rinza) บทเพลงแห่งสมาธิของท่านฮะกุอิน (Hakuin Zenji Zazen Wasan) และผลงานของ ดร. ซูซูกิ (Daisetz Teitaro Suzuki) เป็นต้น ซึ่งมีอยู่มากมาย รวมทั้งผลงานของนักวิชาการท่านอื่น ๆ ที่อธิบายหรือวิเคราะห์วิจารณ์สำนักรินไซเซน ก็ควรถือเป็นแหล่งข้อมูลสำหรับจะศึกษาทัศนะแห่ง นิกายรินไซเซนโดยแท้^{๔๓} ดังนั้นในการวิจัยนี้ จะใช้หลักเกณฑ์การพิจารณาแหล่งข้อมูล ตามที่ได้กล่าวไว้ข้างต้นเป็นหลัก

ก) ลังกาวตารสูตร (Lankavatara Sutra)

ลังกาวตารสูตร เป็นหนึ่งในเก้าคัมภีร์ที่สำคัญในการแสดงคำสอนของนิกายฌาน (หรือ เซน) ในประเทศจีนโดยเฉพาะ กล่าวกันว่า พระโพธิธรรมซึ่งถือว่าเป็นปฐมอาจารย์ นิกายเซน เดินทางมาถึงประเทศจีน และลงมือเผยแผ่ลังกาวตารสูตรในเมืองจีนเป็นครั้งแรก ลังกาวตารสูตรพิมพ์ขึ้น ๒ ฉบับ คือ ฉบับที่เป็นภาษาสันสกฤต และฉบับที่แปลเป็น ภาษาจีน ซึ่งมีอยู่ ๔ ส่วนด้วยกัน คือ

- ๑) ฉบับที่ท่านธรรมรักษ์แปลระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๕-๒๕๖ ปัจจุบันนี้หาต้นฉบับไม่ได้
- ๒) ฉบับที่ท่านคุณภักทระแปลเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๖ ยังมีต้นฉบับเหลืออยู่
- ๓) ฉบับที่ท่านโพธิธิจแปลเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๖ ยังมีต้นฉบับเหลืออยู่
- ๔) ฉบับที่ท่านศึกษานันทะแปลเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓ - ๒๕๓ ยังมีต้นฉบับเหลืออยู่

ลังกาวตารสูตร ถือเป็นพระสูตรที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง จัดเป็นพระสูตรที่มีขนาดยาว และมีความซับซ้อนทั้งในเรื่องความคิดและการเรียบเรียง นักวิชาการได้ลงความเห็นว่างลังกาวตารสูตรมีการเรียบเรียงขึ้นอย่างช้าที่สุดก็ในพุทธศตวรรษที่ ๙ แม้ว่าจะระยะเวลาการเรียบเรียง

^{๔๓} พระมหาคะนอง เขียวทองหลาง, “วิถีสู่การบรรลุธรรมในพุทธปรัชญารินไซเซน”, วารสารพุทธศาสนศึกษา, ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๑ (มกราคม - เมษายน ๒๕๔๐): ๘.

ความเป็นคู่ นั้นมาจากความคิดแบบผิดๆ เป็นความคิดเชิงแบ่งแยก **จิตที่กล่าวไว้ในลัทธิการสวดมนต์** คือสัญญาตาที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ปรัชญาปารมิตาสูตรนั่นเอง

ลัทธิการสวดมนต์แสดงไว้ว่า **วิญญาณมี ๘ ระดับ** ซึ่งได้แก่ วิญญาณ ๕ ที่เกิดจากอายตนะภายนอก (รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส) ที่เป็นกายภาพไปกระทบกับ อายตนะภายใน (ตา หู จมูก ลิ้น กาย) และ วิญญาณประการที่ ๖ คือ การเกิดขึ้นของการนึกคิดจินตนาการกับใจ นอกจากนี้ยังมีวิญญาณอีก ๒ ประเภท คือ วิญญาณที่เป็นที่เก็บ (อาลัยวิญญาณ) และวิญญาณที่ก่อให้เกิดตัวตน (กสิณ มโนวิญญาณ) แนวคิดเรื่องวิญญาณ ๘ ประการนี้คือรากฐานของปรัชญาโยคศาสตร์หรือวิชญาณวาท^{๔๕}

นอกจากนี้ ในพระสูตรยังมีหลักคำสอนที่เป็นพื้นฐานของพระพุทธศาสนาหายานที่สำคัญอีกอย่างหนึ่ง คือ คำสอนเรื่องตรีกาย หรือ กาย ๓ อันได้แก่ ธรรมกาย หรือกายที่อยู่เหนือโลกียะ สัมโภคกายหรือกายแห่งความสุขในสวรรค์ และนิรมาณกาย ซึ่งคือกายที่อยู่ในโลก หรือกายที่เปลี่ยนแปลง โดยทั่วไปแล้วกายทั้ง ๓ หรือตรีกายสะท้อนให้เห็น ถึงความจริงแห่งการตรัสรู้ ๓ ระดับ คือ ธรรมกายเป็นอันเดียวกับการตรัสรู้ขั้นสูงสุด ซึ่งอยู่เหนือรูปและนาม สัมโภคกายเป็นกายที่แสดงออก ถึงมิติอันเป็นสัญลักษณ์ และเป็นจุดเริ่มต้นของพุทธภาวะซึ่งเป็นกายที่บรรลุถึงระดับของจิตที่พัฒนาแล้ว ส่วนนิรมาณกาย หรือกายมนุษย์ ก็คือมิติของพุทธภาวะที่เราทุกคนที่ยังไม่ได้ตรัสรู้ เข้าถึงและเข้าไปมีส่วนร่วมอยู่ ในโลกแห่ง ปรากฏการณ์ และกายระดับมนุษย์นี้เองที่ปรากฏในหลากหลายรูปแบบ เพื่อที่จะสั่งสอน อบรมช่วยให้สรรพสัตว์ พ้นทุกข์^{๔๖}

ข) ปรัชญาปารมิตาสูตร (Prajñāpāramitā Sutra)

ปรัชญาปารมิตาสูตร จัดเป็นพระสูตรรุ่นดั้งเดิมที่สุดพระสูตรหนึ่ง และถือเป็นรากฐานของพระสูตรมหายานทั้งหมด เนื้อหาหลักเกี่ยวข้องกับแนวคิดในเรื่องสัญญาตา ซึ่งได้รับการพัฒนามาจากหลักปฏิบัติสมุปบาทของพระพุทธศาสนาแบบดั้งเดิม แนวคิดเรื่องสัญญานี้ได้พัฒนาต่อมา โดยท่านคุรุณาการชนแห่งนิกายมหายิมกะ จนกลายเป็นความคิดหลักทางพุทธปรัชญาที่ลึกล้ำ และโดดเด่นในโลกจนทุกวันนี้

คำว่า ปรัชญา เป็นคำภาษาสันสกฤต หมายถึง ปัญญา (ที่นำไปสู่ความหลุดพ้น) และคำว่า ปารมิตา ก็เป็นคำในภาษาสันสกฤตอีกเช่นกัน แปลตามตัวอักษรได้ว่า “ที่ได้ไปถึงยังอีกฟากหนึ่ง” ดังนั้น ปรัชญาปารมิตาจึงแปลว่า “ปัญญาพาให้ลุถึงฟากฝั่งโน้น คือจากวัฏฏสงสาร

^{๔๕} เล่มเดียวกัน หน้า ๑๖๓.

^{๔๖} เล่มเดียวกัน หน้า ๑๖๕.

ข้ามไปให้ถึงพระนิพพานนั่นเอง ซึ่งโดยความหมายก็คือ ปัญญาสมบูรณ์อันทำให้พ้นทุกข์ หรือ “โลกุตรปัญญา-ปัญญาเห็นความว่าง” นั่นเอง^{๔๗}

คัมภีร์ปรัชญาปารมิตา^{๔๘} มีอยู่หลายคัมภีร์และมีหลายชื่อด้วยกัน เช่น มหาปรัชญาปารมิตา อัชตสหัสริกปรัชญาปารมิตา ซึ่งเป็นคัมภีร์เล่มใหญ่ ส่วนคัมภีร์ขนาดเล็กอีกเล่มหนึ่งชื่อ ปรัชญาปารมิตาหฤทัยสูตร (Heart Sutra) ซึ่งพูดถึงเรื่องของความว่าง และเรียบเรียงไว้อย่างเป็นระบบ สั้นและกะทัดรัดมาก เป็นพระสูตรฉบับที่ใช้อักษรภาษาจีนทั้งหมดเพียง ๒๘๖ ตัวเท่านั้น พระสูตรนี้ได้แปลเป็นภาษาจีนครั้งแรกประมาณ พ.ศ. ๗๑๓

ท่านกุมารชีวะ ได้แปลคัมภีร์ต่างๆของปรัชญาปารมิตา รวมทั้งคัมภีร์ อัชตสหัสริก อันเป็นคัมภีร์พื้นฐานของกลุ่มคัมภีร์ปรัชญาปารมิตา แต่คัมภีร์วัชรเจตिकाถือเป็นคัมภีร์ที่มีอิทธิพลต่อความคิดของชาวจีนมากที่สุด หลักสำคัญในคัมภีร์วัชรเจตिकाปรัชญาปารมิตาสูตรกล่าวว่า สรรพสิ่งล้วนเป็นเพียงมายา เป็นเพียงปรากฏการณ์ และเป็นเพียงผลผลิตของจิตของเราเท่านั้น สรรพสิ่งที่ปรากฏในโลกล้วนเหมือนความฝัน ฟองน้ำ เงาม หยาตน้ำค้าง สายฟ้าแลบ

ส่วนในคัมภีร์ปรัชญาปารมิตาหฤทัยสูตร (Heart Sutra) ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่สั้นที่สุดกล่าวถึง แนวคิดเรื่อง สุญญตาไว้โดยชัดเจนว่า เมื่อพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์เข้าสมาธิก็รู้แจ้งว่า ขั้น ๕ นั้น โดยสภาพที่แท้จริงแล้วเป็นของสุญ โอ! สารีบุตร รูปนี้คือสุญญตา สุญญตาคือรูป รูปมิใช่อื่นจากสุญญตา สุญญตามิใช่อื่นจากรูป สุญญตาคืออะไร รูปก็คือสิ่งนั้น สิ่งเดียวกันอาจเรียกว่า เพทนาการ ความคิด พิชาน ... โอ! สารีบุตร ในสุญญตาไม่มีรูปเพทนาการ ความคิด ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ... จิตของพระโพธิสัตว์ผู้อาศัยปรัชญาปารมิตา ไม่มีเครื่องกีดขวาง ก้าวล่วงความเห็นผิดต่างๆ เสียได้ ท่านจึงบรรลุนิรวาณะ อันเป็นขั้นสุดท้ายของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์แห่งอดีต อนาคต และปัจจุบัน อาศัยปรัชญาปารมิตาได้บรรลุความตรัสรู้สมบูรณ์สูงสุด รูปนี้ว่างเปล่า ความว่างเปล่าคือรูป รูปมิใช่สิ่งอื่นนอกจากความว่างเปล่า ความว่างเปล่ามิใช่สิ่งอื่นจากรูป สุญญตาคืออะไร รูปก็คือสิ่งนั้น สิ่งเดียวกันอาจเรียกว่า ความรู้สึก ความคิด การรับรู้...ดูก่อนสารีบุตร ในสุญญตานี้ ไม่มีรูป ความรู้สึก ความคิด ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ....จิตของ พระโพธิสัตว์ผู้อาศัยปรัชญาปารมิตา ไม่มีเครื่องกีดขวาง ก้าวล่วงความเห็นผิดต่างๆเสียได้ ท่านจึง บรรลุนิรวาณ อันเป็นขั้นสุดท้าย พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ในอดีต อนาคต และปัจจุบัน อาศัยปรัชญา ปารมิตา จึงได้บรรลุสัมมาสัมโพธิญาณอันสูงสุด เพราะฉะนั้น บุคคลจึงควรรู้ปรัชญาปารมิตา คือ มหามนต์

^{๔๗} Bhikkhu Dhammaviro, **ปรัชญาปารมิตา หฤทัยสูตร**, แปลโดย ละเอียด ศิลาน้อย, ชุมพรคททางปัญญา, (นนทบุรี: สำนักพิมพ์สายน้ำ, ๒๕๒๗), คำนำผู้แปลและเรียบเรียง.

มนต์แห่งมหาปัญญา มนต์สูงล้ำ มนต์อันหาค่ามิได้ ซึ่งสามารถช่วยทำลายความทุกข์ยาก ทั้งมวล มันคือสัจจะ เพราะมันไม่ใช่ความคิด^{๔๘}

ค) วิมลเกียรตินิเทศสูตร (Vimalakirti Nirdeśa Sutra)

วิมลเกียรตินิเทศสูตร นับเป็นพระสูตรที่มีอิทธิพลทางความคิดให้กับปรัชญาเซน และพระพุทธศาสนาหายานหลายนิกายที่แพร่หลายอยู่ในประเทศจีน และในประเทศญี่ปุ่น อาจารย์เสถียร โพธิ์นันทะ ได้แปลพระสูตรนี้ เป็นภาษาไทย ใน พ.ศ. ๒๕๐๖ เป็นพระสูตร หรือปรัชญาที่กล่าวถึงสัจจะอันเป็นคำที่ใช้แพร่หลายในฝ่ายพระพุทธศาสนาหายาน

ประวัติของวิมลเกียรตินิเทศสูตรนี้ มีต้นกำเนิดราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๕ เมื่อพระนาคราชุนรจนารรกกถา มหาปรัชญาปารมิตาสูตร ท่านได้อ้างข้อความในวิมลเกียรตินิเทศสูตรนี้หลายตอน แต่เป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่งที่ต้นฉบับสันสกฤตของพระสูตรนี้ ในปัจจุบันได้หายสาบสูญค้นหาไม่พบ แม้ในคัมภีร์ศึกษาสมุจจัย ของพระสันติเทวะ (ซึ่งรจนาในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓) ก็ได้ยกข้อความในพระสูตรนี้มาอ้างไว้หลายแห่ง จึงทำให้เราสามารถเห็นเค้าโครงพระสูตรนี้ในรูปภาษาสันสกฤตแต่ก็มีใช้พระสูตรนี้ทั้งสูตร อย่างไรก็ตามก็ถือเป็นโชคดีของวรรณคดีพระพุทธศาสนาหายาน ที่ได้มีผู้แปลถ่ายทอดรักษาไว้ในภาษาจีน ภาษาทิเบต ในครั้งโบราณกาล เฉพาะวิมลเกียรตินิเทศสูตรในภาคภาษาจีน แปลกันไว้ถึง ๗ สำนวนด้วยกัน แต่เหลือตกทอดมาถึงปัจจุบันเพียง ๓ สำนวนเท่านั้น คือ

๑. ฉบับแปลของอุบาสกจีเหลียน ในพุทธศตวรรษที่ ๗

๒. ฉบับแปลของพระกุมารชีพ ในพุทธศตวรรษที่ ๙

๓. ฉบับแปลของพระสมณเฮียงจั้ง ในพุทธศตวรรษที่ ๑๑^{๔๙}

พระสูตรนี้ได้บรรยายไว้ว่า ครั้งหนึ่ง ท่านวิมลเกียรติโพธิสัตว์ มิได้ไปประชุมในที่ประชุมของวิมลเกียรติเพราะป่วย พระพุทธองค์จึงสั่งให้พระโพธิสัตว์ทั้งหลาย ไปถามชาวคราวเกี่ยวกับความเจ็บไข้ของท่านวิมลเกียรติโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ทั้งหลายก็พากันอดเอื้อนไม่ยอมไป โดยอ้างเหตุผลว่า ตนเองมีค่าไม่สมควรจะไปให้คำแนะนำแก่ท่านวิมลเกียรติโพธิสัตว์ สุดท้ายพระมัญชุศรีโพธิสัตว์จึงต้องไป และได้ถามถึงสุขภาพของท่านวิมลเกียรติโพธิสัตว์ ท่านได้กล่าวตอบด้วยคำพูดอันเป็นที่น่าประทับใจว่า “ความเจ็บไข้ของพระโพธิสัตว์ เกิดจากมหากรุณา และมีอยู่ในเวลาที่สรรพสัตว์ยังคงมีวิชา เมื่อใดความป่วยของสรรพสัตว์หมดสิ้นไปแล้ว

^{๔๘} อภิชาติ โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์, พระพุทธศาสนาหายาน, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙) หน้า ๑๘๒ - ๑๘๓.

^{๔๙} เสถียร โพธิ์นันทะ, ชุมนุมพระสูตรหายาน, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๑๖), หน้า ธ-น.

เมื่อนั้นความป่วยไข้ของข้าพเจ้า จะหมดไปด้วย ข้าพเจ้าป่วยก็เพราะสรรพสัตว์ทั้งหลายป่วย” จุดเด่นที่มีความสำคัญอย่างมากของวิมลเกียรตินิเทศสูตรอยู่ตรงที่ว่า การที่จะเป็นพระโพธิสัตว์และดำรงชีวิตตามแบบอย่างพระโพธิสัตว์นั้น **ไม่จำเป็นต้องบวชเป็นพระภิกษุ** ใคร ๆ ก็อาจปฏิบัติได้เหมือนกันทั้งสิ้น พืชแห่งความเป็นพุทธะอาจค้นพบได้ จนกระทั่งในชีวิตแห่งต้นหาความหมายอันแท้จริงของพระสูตรนี้ ก็คือ การค้นคว้าหาความเป็นพุทธะในตัวเอง ซึ่งเต็มไปด้วยต้นหานานับประการให้พบ แล้วทำตัวให้บริสุทธิ์^{๕๐}

ปรัชญาหลักที่แสดงไว้ในพระสูตรนี้ ถือว่าเป็นรากฐานความคิดและความเชื่อที่นำไปสู่การปฏิบัติเพื่อการแสวงหาจิตเดิมแท้ (Essence of Mind) หรือจิตหนึ่ง (One Mind) ในปรัชญาเซนของท่านเว่ยหล่าง (ฮฺยฺเน้ง) และท่านฮวงโป นั้นเอง

ง) วัชรเจติกสูตร (Diamond Sutra)

คัมภีร์วัชรเจติกาเป็นคัมภีร์ที่มีอิทธิพลต่อความคิดของชาวจีนมากที่สุดอีกคัมภีร์หนึ่ง ความหมายของชื่อพระสูตรนี้ หมายถึง พระสูตรว่าด้วยปัญญาญาณอันสมบูรณ์ประดุจเพชรที่จะตัดภาพมายา คืออวิชชาและอุปาทานอันเป็นเครื่องกีดขวางมิให้บุคคลบรรลุถึงความรู้แจ้ง ในคัมภีร์วัชรเจติกาปรัชญาปารมิตาสูต (Vajracchedikā Prajñāpāramitā Sūtra) สอนไว้ว่า **สรรพสิ่งล้วนเป็นเพียงมายา เป็นเพียงสิ่งที่ปรากฏการณ์ และเป็นเพียงผลผลิตของจิตของเราเท่านั้น** สรรพสิ่งที่ปรากฏในโลกล้วนเหมือนความฝัน ฟองน้ำ เงามหาน้ำค้าง แสงฟ้าแลบ

เนื้อหาสาระสำคัญ เป็นเรื่องของการเทศนาสั่งสอนของพระพุทธเจ้า แก่พระสุกัณฐิซึ่งเป็นพระอรหันตสาวก ที่พระเชตวันมหาวิหาร ว่าด้วยการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ซึ่งต้องกระทำด้วยความไม่ยึดมั่นถือมั่นในสรรพสิ่งทั้งปวง เป็นการอรรถาธิบาย ถึงหลักสัจธรรมอันเป็นความว่างเปล่า ปราศจากแก่นสารของอิตตาตัวตน และสรรพสิ่งทั้งปวง **แม้ธรรมะ และพระนิพพานก็มีสถานะเป็นสัจธรรมเอกเช่นเดียวกัน** สรรพสิ่งเป็นแต่เพียงสักว่าชื่อเรียกสมมุติขึ้น กล่าวขานหาได้มีแก่นสารแท้จริงอย่างใดไม่ เป็นเพราะสิ่งทั้งปวงอาศัยเหตุปัจจัย ประชุมพร้อมกันเป็นแดนเกิดหาได้ดำรงอยู่ด้วยตัวของมันเอง เช่นนี้แล้ว สิ่งทั้งปวงจึงเป็นเพียงมายา พระโพธิสัตว์เมื่อบำเพ็ญบารมีพึงมองเห็นสรรพสิ่งในลักษณะเช่นนี้ เพื่อมิให้ยึดติดในมายาของโลก และท้ายที่สุดพระพุทธองค์ได้สรุปว่า ผู้เห็นภัยในวัฏสงสารพึงยังจิตมิให้บังเกิดความยึดมั่นผูกพัน ในสรรพสิ่งทั้งปวง เพราะสังขตธรรมทั้งหลาย อุปมาดังภาพมายา ดังเงา ดังความฝัน ดังฟองในน้ำ และดังสายฟ้าแลบ เกิดจากการอิงอาศัย ไม่มีสิ่งใดเป็นแก่นสารจริงยั่งยืน

^{๕๐} อภิชัย โพธิประสิทธิ์ศาสตร์, พระพุทธศาสนายาน, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙) หน้า ๑๘๘.

แนวคิดในเรื่องสัจธรรมนี้ได้พัฒนาต่อไปโดย ท่านคุรุณาจารย์ แห่งนิคมารามิกะ จนกลายเป็นความคิดหลักทางพุทธปรัชญา ที่ลึกซึ้งและโดดเด่นในโลกจนทุกวันนี้ พระสูตรนี้ได้รับการ แปลเป็นภาษาไทยโดย อาจารย์ เสถียร โพธิ์นันทะ

จ) สูตรของเว่ยหลง (Platform Sutra)

พระสูตรนี้ คือบันทึกที่เขียนขึ้นตามคำสอนของท่านฮุ่ยเน้ง (หรือท่านเว่ยหลง) ซึ่งเป็นพระสังฆปริณายกองค์ที่ ๖ ถือเป็นผู้ก่อตั้งนิกายเซนแบบฉัปปัน (Sudden Enlightenment School) ทางภาคใต้ของ ประเทศจีน พระสูตรนี้ได้บันทึกไว้ในช่วง พ.ศ. ๑๑๖๑ - ๑๔๔๙ ซึ่งมีหลายสำนวนด้วยกันและรวมถึงสำนวนที่ค้นพบในถ้ำ ดันฮวง (Dunhuang) ในปี พ.ศ. ๒๔๔๓ ด้วย สำนวนที่เหลือนอกจากนั้นถูกบันทึกไว้ในช่วงราชวงศ์หมิง (พ.ศ. ๑๙๙๑ - ๒๑๘๗) เนื้อหาสาระของ พระสูตรได้บรรยายถึงคำสอน ของท่านฮุ่ยเน้งที่สอนให้ศิษย์ชื่อ ฟาไห่ (Fa Hai)^{๕๑} รวมถึงคำสอนใน สถานการณ์ต่าง ๆ

พระสูตรนี้แบ่งเป็น ๗ หมวดดังนี้

หมวดที่ ๑ ว่าด้วยชีวประวัติของท่านเล่าเอง

หมวดที่ ๒ ว่าด้วยปรัชญา

หมวดที่ ๓ ว่าด้วยข้ออุปมา-แลวิสัยทัศน์

หมวดที่ ๔ ว่าด้วยสมาธิและปรัชญา

หมวดที่ ๕ ว่าด้วยธรรมา

หมวดที่ ๖ ว่าด้วยบาปสำนึก (การสำนึกบาป)

หมวดที่ ๗ ว่าด้วยคำสอนอันเหมาะสมแก่อุปนิสัยและสิ่งแวดล้อม

นอกจากเรื่องประวัติของท่านฮุ่ยเน้งแล้ว พระสูตรนี้พยายามอธิบายหลักการของ พระพุทธศาสนาหยาน โดยมีความเชื่อว่า สรรพสัตว์ทั้งหลายล้วนมีพุทธภาวะ (Buddhahood) อยู่ในตัว แต่เป็นเพราะจิตเดิมแท้ (Essence of Mind) ถูกห่อหุ้มด้วยอวิชชา กิเลส ตัณหา การบรรลุมรรค ก็คือการทำให้จิตกลับคืนสู่ภาวะเดิม หรือ “ในภาวะแท้ของ ตถตา (สภาพที่มีแต่ ความเป็นเช่นนั้น จะเปลี่ยนเป็นอย่างอื่นไม่ได้) ท่านเว่ยหลงอ้างถึงข้อความที่ได้กล่าวไว้ในพระ สูตรชื่อ โพธิสัตว์ศีลสูตรว่า “จิตเดิมแท้ของเราเป็นของบริสุทธิ์โดยเด็ดขาด และถ้าเราได้รู้จักใจ ของเราเอง และรู้แจ้งชัดว่าตัวธรรมชาติแท้ของเราคืออะไรแล้ว เราจะเข้าถึงพุทธภาวะได้ทุก ๆ คน

^{๕๑} Edward Irons, *Encyclopedia of Buddhism*, (New York: Facts on File, Inc., 2008), page 388.

(ที่มีความรู้เช่นนั้น) ข้อความในพระสูตรชื่อวิมลกิริติเทศสูตรก็ได้กล่าวไว้ว่า "ทันใดนั้นเขตรัสรู้แจ่มแจ้งสว่างไสว และได้รับใจของเขาเองกลับคืนมา"^{๕๒}

สูตรของเว่ยหลางนี้สอนให้ละความคิดเป็นคู่สุดโต่ง (Duality) เช่น ดี-ชั่ว มีด-สว่าง เพราะเป็นสาเหตุหลักที่ทำให้เรายึดติดในสมมุติบัญญัติ “ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นเพียงอาการแสดงออกของจิต กรรมดีกรรมชั่ว เป็นเพียงผลของความคิดดีและคิดชั่วตามลำดับ”^{๕๓} ภายในจิตเดิมแท้ (Essence of Mind) สิ่งทุกสิ่งย่อมบริสุทธิ์จริงแท้ “พุทธภาวะหรือธรรมชาติแห่งความเป็นพุทธะนั้นไม่ใช่เป็นของคู่ (Duality)”^{๕๔} และมีอยู่ในทุกคน “ถ้าเอาการตรัสรู้ออกเสียแล้ว ก็ไม่มีอะไรแตกต่างกันระหว่างพระพุทธเจ้ากับคนสามัญอื่น ๆ ความสว่างไสววาบเดียวเท่านั้น ก็เพียงพอแล้วที่จะทำใครก็ได้ให้กลายเป็นคนเสมอกันกับพระพุทธเจ้า เพราะเหตุที่ธรรมะทั้งหลายเป็นของมีอยู่ในใจของเราแล้ว จึงไม่มีเหตุผลในข้อที่ว่า เราไม่สามารถเห็นซึมซาบแจ้งชัด ในสภาวะแท้ของ ตถตา (สภาพที่มีแต่ความเป็นเช่นนั้น จะเปลี่ยนเป็นอย่างอื่นไม่ได้)”^{๕๕} ท่านเว่ยหลางสอนว่า “ปรัชญาทั้งสัณย่อมมาจากจิตเดิมแท้ และมีได้มาจากวิถียานนอกเลย” จึงควรเพ่งสังเกตจิตภายในตัวเราเองเพื่อให้เห็นจิตเดิมแท้ หรือตถตา ซึ่งเมื่อ “ปรากฏขึ้นครั้งเดียวเท่านั้นแกผู้นั้นแล้วเขาก็เป็นอิสระจากโมหะ ไปชั่วนิรันดร์”^{๕๖}

ตถตา หรือจิตเดิมแท้เป็นสิ่งที่เรียกแทนกันโดยท่านอธิบายว่า “ขนาดของใจนั้นใหญ่หลวงเหมือนกันกับของอวกาศ มันเป็นสิ่งบัญญัติไม่ได้ คือมันไม่ใช่ของกลมหรือของเป็นเหลี่ยม ไม่ใช่ของโตหรือของเล็ก ไม่ใช่ของเขียวหรือเหลือง แดงหรือขาว ไม่ใช่ความขงหรือความขึ้น ไม่ใช่ความถูกหรือความผิด ไม่ใช่ของดีหรือของชั่ว ไม่ใช่ของอันแรกหรือของอันสุดท้าย พุทธเกษตร (คือขอบเขตของพุทธะหนึ่ง ๆ) ทุก ๆ เกษตรนั้น ว้างเหมือนกันกับอวกาศ อย่างที่จะเป็นอื่นไปไม่ได้เลย แม้ธรรมชาติ (แห่งความเป็นพุทธะ) อันประเสริฐของเรา ก็ว่างเช่นเดียวกัน และไม่ใช่ภูมิธรรมอันเดียวเรื่องเดียวกันเท่านั้น ที่เราลืมหืมด้วยการตรัสรู้ (เพราะว่าธรรมชาติอันนั้น) มันเป็นเรื่องเดียวกันกับจิตเดิมแท้ ซึ่งเป็นภาวะแห่ง “ความว่างเด็ดขาด” (กล่าวคือ ความว่างของสิ่งซึ่งมีอยู่แท้ ๆ)”^{๕๗}

เมื่อเราสามารถเข้าถึงจิตเดิมแท้ได้แล้ว จะมีภาวะบริสุทธิ์สว่างไสว ไม่มีสิ่งใดให้ต้องลู่อีก เพราะ “ใจนั้นมีขนาดแห่งความจุอันใหญ่หลวงโดยเหตุที่ใจนั้นสิ่งซึม (ติดเนื่องเป็นอันเดียวกันอยู่

^{๕๒} ว่อง มู ล่ำ, **สูตรของเว่ยหลาง (Platform Sutra)**, แปลโดย พุทธทาสภิกขุ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๗), หน้า ๕๔.

^{๕๓} เล่มเดียวกัน หน้า ๑๐๘.

^{๕๔} เล่มเดียวกัน หน้า ๓๘.

^{๕๕} เล่มเดียวกัน หน้า ๕๔.

^{๕๖} เล่มเดียวกัน หน้า ๔๗.

^{๕๗} ว่อง มู ล่ำ, **สูตรของเว่ยหลาง (Platform Sutra)**, แปลโดย พุทธทาสภิกขุ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๗), หน้า ๔๕.

ทั่วไป) ตลอดสากลธรรมธาตุ (คือวงแห่งธรรมาณาจักร กล่าวคือ สากลจักรวาล) เมื่อเรานำมันมาใช้ เราก็สามารถจะทราบอะไรได้หลายสิ่งจากบรรดาสิ่งที่มีอยู่ทั้งหมดแต่เมื่อใดเราใช้มันเต็มขนาดของมัน เมื่อนั้นเราก็ทราบได้สารพัดสิ่งไม่มีอะไรเหลือ **รู้ทุก ๆ สิ่ง ภายในสิ่งหนึ่ง และหนึ่งสิ่งภายในทุก ๆ สิ่ง** เมื่อใดใจของเราทำหน้าที่ของมันโดยไม่ติดขัด และเป็นอิสระที่จะ “ไป” หรือ “มา” เมื่อนั้นชื่อว่ามัน อยู่ในภาวะแห่ง “ปรัชญา””^{๕๘}

ฉ) คำสอนของฮวงโป (Huangbo Teaching)

ท่านฮวงโป หรือที่ญี่ปุ่นเรียกว่าท่านโอบากุ (Obaku) ท่านนับเป็นศิษย์หลานหรือ ศิษย์รุ่นที่สองของท่านฮุยเน่ (เว่ยหลาง) กล่าวคือเมื่อท่านฮุยเน่ พระสังฆปริณายกองค์ที่ ๖ แห่งนิกายเซน ได้รับการถ่ายทอดธรรมโดยตรง แบบจิตสู่จิตจาก พระสังฆปริณายกองค์ที่ ๕ แล้ว (ดู รายละเอียดใน ๒.๓.๒ นิกายย่อยในพระพุทธศาสนานิกายเซน) นิกายเซนแยกออกเป็น ๒ สายใหญ่ สายเหนือ นำโดยท่าน เฉินชิว (สายบรรลुरुธรรมแบบค่อยเป็นค่อยไป หรือ Gradual Enlightenment) ส่วนสายใต้คือสายของท่านฮุยเน่ ที่เจริญรุ่งเรืองและแพร่หลายจนเป็นนิกายย่อยอีกนิกายหนึ่ง เรียกว่าสายบรรลुरुธรรมแบบฉับพลัน (Sudden Enlightenment) ศิษย์คนสำคัญของท่านฮวงโป หรือ ศิษย์รุ่นที่หนึ่ง คือ มา ตสุ (ดาว อาย) ซึ่งถึงแก่กรรมภาพเมื่อ พ.ศ. ๑๓๓๑ สำหรับท่านฮวงโปนี้ถือเป็น ศิษย์รุ่นสองต่อจากท่าน มา ตสุ (แต่ได้รับการสอนโดยตรงจากท่านฮุยเน่หรือท่านเว่ยหลาง) กล่าวกันว่าท่านถึงมรณภาพในปี พ.ศ. ๑๓๘๓ แต่ก่อนที่ท่านจะมรณภาพท่านได้ถ่ายทอดคำสอนนิกายนี้ให้แก่ อายสั่น ซึ่งต่อมาก็คือผู้ก่อตั้งสำนักลินฉี (ญี่ปุ่นเรียกกรินไซ และคือกรินไซเซนในปัจจุบัน) และด้วยเหตุนี้ ท่านฮวงโป จึงได้ชื่อว่าเป็นผู้ก่อกำเนิดพุทธศาสนาสำนักกรินไซเซน

คำสอนของครูบาฮวงโปนี้แบ่งออกเป็น ๓ ภาค คือ

๑) ภาคที่หนึ่ง บันทึกชินเซา ซึ่งเป็นการรวมบันทึกคำสอน และคำสนทนาระหว่าง เปยฮุย (Pei Hsu) กับครูบาฮวงโป (Huang Bo) ในขณะที่ท่านครูบาพักอยู่ในเมืองชินเซา (Chun Chou)

๒) ภาคที่สอง บันทึกวานลิง เป็นการประมวลคำสนทนา คำสอน และเรื่องเบ็ดเตล็ด ซึ่งได้บันทึกไว้โดย เปย-ฮุย ในขณะที่ท่านผู้นี้ดำรงตำแหน่งข้าหลวง แห่งเมืองวานลิง และได้พบกับ ครูบาฮวงโปที่นั่น

๓) ภาคที่สาม ภาคปภิกกะ บันทึกวานลิง เป็นบันทึกเรื่องเกี่ยวกับธรรมบางข้อ ที่ท่านครูบาฮวงโปเคยอธิบายไว้

^{๕๘} เล่มเดียวกัน หน้า ๔๗.

คำสอนของครูบาฮวงโป อยู่ในหลักอันเดียวกันกับสูตรของเว่ยหลาง (Platform Sutra) คือ ทุกปรากฏการณ์ล้วนเกิดจากจิต “ภูเขาก็คือภูเขาน้ำก็เป็นน้ำ บรรพชิตก็เป็นบรรพชิต ชาวบ้านก็เป็นชาวบ้าน แต่ว่าภูเขเหล่านี้ แม่น้ำเหล่านี้ โลกเองทั้งหมด พร้อมทั้งดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และดวงดาวทั้งหลาย ทั้งหมดนั้นไม่มีอะไรสักอย่างเดียวที่ตั้งอยู่ภายนอกจิตของเธอ สากลโลกธาตุอันไพศาล ก็ตั้งอยู่แต่ภายในใจเธอเท่านั้น ภายนอกจิตไม่มีอะไรเลย ทิวเขาเขียวเป็นพืดจับ สายตาของพวกเธออยู่ทุกทิศทุกทางก็ดี ฟาอันแว้งว้างซึ่งเธอเห็นสว่างจ้าอยู่เหนือโลกก็ดี ทั้งหมดนี้ไม่มีอะไรสักเส้นผมเดียวที่อยู่นอกออกไปจากความคิดที่พวกเธอคิดมันขึ้นมาเอง”^{๕๙}

คำสอนของฮวงโปนี้มีโครงสร้างที่ต่อต้านทวินิยม (Dualistic ดี-ชั่ว ขาว-ดำ ผิด-ถูก) เพื่อต้องการจะสกัดกั้นการยึดถืออันเกิดจากอวิชชา หรือการไม่รู้จริงของสิ่งทั้งปวง แล้วหลงไปว่ามีของเป็นคู่ ๆ ซึ่งเมื่อมองให้ลึกซึ้งถึงความจริงแล้ว มันเป็นเพียงสังขารธรรมหรือมายา เมื่อไม่รู้สึกรู้ว่ามีสิ่งใดเป็นของคู่ ก็จะไม่สร้างอุปาทาน ไม่ยึดถือสิ่งใดเป็นตัวตนหรือเป็นของตน ก็จะไม่รัก ไม่เกลียด ความคิดปรุงแต่งก็ไม่มี เมื่อความคิดปรุงแต่งไม่มี จิตก็เข้าถึงความว่าง หรือเข้าถึงความเป็นจิตเดิมแท้ หรืออาจกล่าวอีกอย่างหนึ่งได้ว่า เมื่อจิตปราศจากกิเลสตัณหาแล้วจึงจะเป็นจิตที่ปราศจากทุกข์ “เมื่อไม่ทำอะไร ๆ เพราะอยากได้หรืออยากลูถึงอะไรเลยนั้นแหละ สภาวะเดิมที่ปราศจากทุกข์ จะปรากฏตัวออกมาเอง”^{๖๐}

เนื้อหาของคำสอนของท่านฮวงโปเน้นไปที่จุดสูงสุดคือ ความว่างจากความว่าง แต่ไม่ใช่ความว่างในแบบที่เราเข้าใจกันโดยทั่วไป ในการอธิบายครูบาฮวงโปจะใช้ วิชาขวี่ (มีก็ไม่ใช่ ไม่มีก็ไม่ใช่) รวมถึงเน้นเรื่อง “จิตหนึ่ง (One Mind) ซึ่งหมายถึงสิ่ง ๆ หนึ่ง ซึ่งมีอยู่ก่อนที่จะเกิดมีจิต ตามความหมายที่เรารู้จักกัน หรือยิ่งไปกว่านั้นก็คือก่อนเกิดมีสิ่งทั้งปวงนั่นเอง ก่อนเกิดมีสังสารวัฏ และนิพพานตามความรู้สึกรู้สีกทั่วไป สิ่งที่เราเรียกว่าจิตหนึ่งก็มีอยู่แล้ว” นอกจากนี้คำสอนยังพยายามอธิบายให้ทุกสิ่งเป็นธรรมาธิฐาน หรือนามธรรม โดยไม่เกี่ยวกับรูปธรรมเลย เช่น “คำว่าโพธิสัตว์ อวโลกิเตศวร มิได้หมายถึงคน แต่หมายถึงความเมตตากรุณา โพธิสัตว์มัญชุศรี หมายถึงกฎแห่งเหตุผลที่ว่าสัตว์เป็นพุทธะอยู่แล้ว” ธรรมกาย หมายถึง ธรรมอันสูงสุดหรือโพธิ หรือหนทางแห่งการตรัสรู้ ดังนั้นเป็นต้น^{๖๑} ท่านยืนยันว่า ธรรมไม่อาจถ่ายทอดได้ด้วยการใช้คำพูดหรือตัวอักษร ให้พุ่งไปที่จิตของตนเอง เพื่อเข้าใจและมองเห็นธรรมชาติเดิมแท้ของจิต “ธรรม (ธรรมดา) ของ

^{๕๙} John Bolfeld, คำสอนฮวงโป, แปลโดย พุทธทาสภิกขุ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๗), หน้า ๑๒๗ – ๑๒๘.

^{๖๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓.

^{๖๑} ดูรายละเอียดใน John Bolfeld, คำสอนฮวงโป, แปลโดย พุทธทาสภิกขุ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๗), คำชี้แจงหน้า ๓ - ๔

ธรรมกายนั้น ไม่อาจแสวงหาได้โดยทางการพูดจา หรือโดยทางการฟัง หรือโดยทางตัวหนังสือ ไม่มีอะไรที่อาจจะพูด หรือทำให้เป็นลายลักษณ์อักษร เป็นรูปเป็นร่างขึ้นมาให้เห็นได้ มีอยู่ก็แต่ความว่างแห่งสภาวะธรรมที่แท้จริงของสิ่งทุกสิ่งซึ่งเป็นอยู่เอง อันมีอยู่ในที่ทุกหนทุกแห่งและไม่มีอะไรมากไปกว่านั้นอีก”^{๖๒} “พวกเธอไม่ต้องศึกษาคำสอนใด ๆ หมด จงเรียนแต่เพียงว่าทำอย่างไร จึงจะเว้นขาดจากการแสวงหา หรือการผูกพันตัวเองต่อสิ่งทุกสิ่งเท่านั้น”^{๖๓} “การตรัสรู้ ย่อมโผล่ออกมาจากจิตโดยตรง ไม่มีอะไรเกี่ยวกับการบำเพ็ญปารมิตาทั้งหกและข้อปฏิบัติอื่นใด ๆ ของพวกเธอเลย การปฏิบัติบำเพ็ญทำนองนี้ ทั้งหมดทั้งสิ้นเป็นเพียงอุบายสำหรับกุมเอาประโยชน์ทางวัตถุ อันเนื่องอยู่กับปัญหาชีวิตประจำวันเท่านั้นเอง”^{๖๔} “เพียงแต่เธอรู้จักธรรมชาติแท้แห่งจิตของเธอเองเท่านั้น ซึ่งในธรรมชาตินั้นไม่มีตนเองไม่มีผู้อื่น แล้วเธอก็จะเป็นพุทธะองค์หนึ่งจริง ๆ”^{๖๕}

ในเรื่องของจิตหนึ่งนี้ได้มีการกล่าวถึงโดยสำนักเทียนไท่ หรือสำนักสัทธรรมปุนทริก (ญี่ปุ่นเรียกเทนได) และสำนักอวตังสกะ (หรือสำนักหว่าเหยียน) ก่อนจะถึงสมัยท่านรินไซ “โดยทั้งสองสำนักต่างยอมรับใน ‘หลักการเรื่องจิตหนึ่ง (The One Mind)’ เหมือนกัน ต่างเชื่อในเรื่องกายธรรมของพระพุทธเจ้าที่ยิ่งใหญ่เทียบเท่าจักรวาล กายธรรมนี้คือสัจธรรมอันประเสริฐที่แทรกซึมอยู่ในทุกสิ่งโดยไม่มียกเว้น สิ่งทั้งหลายที่เรารับรู้ได้นั้นล้วนเป็นปรากฏการณ์”^{๖๖} ในการพยายามอธิบายจิตหนึ่ง (One Mind) ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่มีลักษณะใดๆเลยนั้น ท่านฮวงโปกล่าวไว้ว่า “พระพุทธเจ้าทั้งปวงและสัตว์โลกทั้งสิ้น ไม่ได้เป็นอะไรเลย นอกจากเป็นเพียง จิตหนึ่ง เท่านั้น นอกจาก จิตหนึ่งนี้แล้วมิได้มีอะไรตั้งอยู่เลย จิตหนึ่ง ซึ่งเป็นสิ่งที่ปราศจากการตั้งต้นนี้ เป็นสิ่งที่ไม่ได้เกิดขึ้นและไม่อาจถูกทำลายได้เลย มันไม่ใช่ของมีสีเขียวหรือสีเหลือง และไม่มีทั้งรูปทั้งการปรากฏ มันไม่ถูกนับรวมอยู่ในบรรดาสิ่งทั้งที่มีการตั้งอยู่ และไม่มีการตั้งอยู่ มันไม่อาจถูกลงความเห็นว่าเป็นของใหม่หรือเก่า มันไม่ใช่ของยาว ของสั้น ของใหญ่ ของเล็ก ทั้งนี้เพราะมันอยู่เหนือขอบเขต เหนือการวัด เหนือการตั้งชื่อ เหนือการทิ้งร่องรอยไว้ และเหนือการเปรียบเทียบทั้งหมดทั้งสิ้น”^{๖๗} “จิต คือ พุทธะ (สิ่งสูงสุด) มันย่อมรวมสิ่งทุกสิ่งเข้าไว้ในตัวมัน นับตั้งแต่พระพุทธเจ้าที่ตรัสรู้แล้วทั้งหลายเป็นที่สุดในเบื้องสูง ลงไป

^{๖๒} John Bolfeld, **คำสอนฮวงโป**, แปลโดย พุทธทาสภิกขุ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๓), หน้า ๖๖.

^{๖๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๖.

^{๖๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๐.

^{๖๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๘.

^{๖๖} สุมาลี มหณรงค์ชัย, **พุทธศาสนมหายาน**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๔๖), หน้า ๑๘๑.

^{๖๗} John Bolfeld, **คำสอนฮวงโป**, แปลโดย พุทธทาสภิกขุ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๓), หน้า ๒๓.

จนกระทั่งถึงสัตว์ประเภทที่ต่ำต้อยที่สุด ซึ่งเป็นสัตว์เลื้อยคลานอยู่ด้วยอกและแมลงต่าง ๆ เป็นที่สุดในเบื้องต้น สิ่งเหล่านั้นทุกสิ่งย่อมมีธรรมชาติของความเป็นพุทธะเท่ากันหมด และทุก ๆ สิ่งมีเนื้อหาเป็นอันเดียวกันกับ จิตหนึ่ง”^{๖๘} ท่านฮวงโปยังยืนยันว่า จิตหนึ่ง พุทธะ และความว่าง (สฤญุตตา) คือสิ่งเดียวกัน “จิตหนึ่งนั่นแหละคือ พุทธะ ไม่มีพุทธะอื่นใดที่ไหนอีก ไม่มีจิตอื่นใดที่ไหนอีก มันแจ่มจ้าและไร้ตำหนิ เช่นเดียวกับความว่าง คือมันไม่มีรูปร่างหรือปรากฏการณ์ใดๆ เลย”^{๖๙} “ความว่างอันใหญ่หลวงที่ครอบงำสิ่งทั้งปวงอยู่ทุกทิศทุกทางนั้น เป็นเนื้อแท้เดียวกันกับ จิต และเนื่องจาก จิต นั้นเป็นสิ่งที่ไม่อาจถูกแบ่งแยกออกเป็นส่วน ๆ ได้ตามธรรมชาติของตัวมันเอง ดังนั้นสิ่งต่าง ๆ ทุกสิ่งจึงต้องเป็นเช่นนั้นด้วย” “ความว่าง หรือจิตนั้น แบ่งเป็นส่วนไม่ได้ เมื่อสิ่งต่าง ๆ ความจริงเป็นของว่าง ก็ให้มันว่างเป็นอันเดียวกันหมด ไม่ควรไปแบ่งแยกเป็นส่วน ๆ จนมีส่วนดีส่วนชั่วเป็นต้น”^{๗๐}

วิธีการเข้าถึงพุทธะหรือหนทางแห่งการตรัสรู้นั้น ท่านฮวงโปสอนไว้ว่าให้ละความอยากทั้งหลายแม้ความอยากจะเข้าใจหรือบรรลุธรรม และให้หยุดความคิดปรุงแต่งทั้งหลายเป็นที่สุด “คนธรรมดาทั่วไปทุกคน พวกมันปล่อยตัวไปตามความคิดปรุงแต่ง ซึ่งอาศัยปรากฏการณ์ทั้งหลายที่แวดล้อมอยู่ เพราะฉะนั้นเขาจึงเกิดความรู้สึกที่เป็นความรักและความชิง ถ้าจะขจัดปรากฏการณ์ซึ่งเป็นเครื่องแวดล้อมเหล่านั้นเสีย เธอก็เพียงแค่หยุดความคิดปรุงแต่งของเธอเสีย เมื่อความคิดปรุงแต่งหยุดไป ปรากฏการณ์ต่างๆที่เป็นเครื่องแวดล้อมก็จะกลายเป็นของว่างเปล่า เมื่อปรากฏการณ์กลายเป็นของว่างเปล่า ความคิดก็สิ้นสุดลง”^{๗๑} ท่านฮวงโปเปรียบเทียบการเพิกถอนความคิดปรุงแต่งเหมือนจิตของพระโพธิสัตว์ ซึ่งมีการเพิกถอน ๓ ระดับ “จิตของพระโพธิสัตว์นั้น เหมือนกับความว่าง เพราะท่านได้เพิกถอนสิ่งต่างๆออกเสียแล้ว และไม่ปรารถนาแม้แต่จะสร้างสมบุญกุศล การเพิกถอนนั้นมีวิธีอยู่ ๓ ชนิดด้วยกัน

๑. เมื่อทุกอย่างทั้งภายในและภายนอก ทั้งรูปธรรมและนามธรรม ถูกเพิกถอนแล้ว เมื่อความยึดมั่นต่างๆ ไม่มีเหลืออยู่ เช่นเดียวกับใน ความว่าง เมื่อการกระทำทั้งหมด เป็นไปตามควรแก่สถานที่ และสิ่งแวดล้อมนั้นๆ (ไม่มีกิเลสเจือปน) และเมื่อความรู้สึกในฐานะเป็นผู้กระทำ และความรู้สึกว่ามีตัวตน ในฐานะเป็นผู้ถูกกระทำนั้นถูกเลิกล้างไปหมดแล้ว นั่นคือวิธีแห่งการเพิกถอนชนิดสูงสุด

^{๖๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๙.

^{๖๙} เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๕.

^{๗๐} John Bolfeld, **คำสอนฮวงโป**, แปลโดย พุทธทาสภิกขุ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๗), หน้า ๑๐๗.

^{๗๑} เล่มเดียวกัน, หน้า ๕๔.

๒. เมื่อในขณะหนึ่ง หนทางนี้ มีการดำเนินโดยการประกอบกุศลกรรมมีประการต่าง ๆ และอีกในขณะหนึ่ง การเพิกถอนกุศลเหล่านั้นก็มีอยู่ และไม่ดำรงความหวังที่จะรับผลแห่งกุศลนั้นไว้ นั่นคือวิธีแห่งการเพิกถอนชนิดกลาง ๆ

๓. เมื่อการประกอบบุญกุศลทุกชนิด ได้ทำไปเพื่อหวังที่จะได้รับผลตอบแทน ของบุคคลซึ่งแม้จะมีความรู้เรื่องความว่าง โดยได้ยินได้ฟังธรรมะข้อนี้ แล้วทำตนประหนึ่งว่าเป็นผู้ที่ไม่ยึดถือ นั่นคือวิธีแห่งการเพิกถอนชนิดต่ำที่สุด

วิธีชนิดแรก เหมือนกับได้ลูกโพล่ง ที่ส่งยื่นไปข้างหน้า อันที่ไม่สามารถจะทำให้หลงทางไปได้ วิธีชนิดที่สอง เหมือนกับได้ลูกโพล่ง ที่ส่งยื่นไปข้าง ๆ ซึ่งบางทีก็เห็นทาง บางทีก็มีมืด วิธีชนิดที่สาม เหมือนกับได้ลูกโพล่ง ที่ถือไขว้ไปไว้ข้างหลัง จนกระทั่งมีหลุมอยู่ข้างหน้าก็มองไม่เห็นทาง”^{๗๒}

ข) บันทึกคำสอนของรินไซ (Linji Record)

บันทึกคำสอนของรินไซนี้ คือคำสอนและข้อปฏิบัติของท่านลินฉี (Linji Yixuan) (เดิมชื่ออ้ายสิ้น หรือไอฉวน ลินฉีคือตำบลที่ท่านอาศัยอยู่ แต่ชาวจีนนิยมเรียกเป็นฉายาเพื่อเป็นการให้เกียรติ) หรือชาวญี่ปุ่นเรียกว่า ท่านรินไซ (Rinzai Roku) พระภิกษุชาวจีนปลายสมัยราชวงศ์ถัง (พ.ศ. ๑๑๖๑ - ๑๔๕๐) ซึ่งเป็นผู้ก่อตั้งพระพุทธรูปศาสนาสำนักรินไซเซน ชีวิตของท่านลินฉีอยู่ในช่วงที่ราชวงศ์ถังในประเทศจีนตกต่ำ สังคมในขณะนั้นจึงสับสนอลหม่านไม่มีความสงบสุข ในส่วน “ชีวิตของท่านรินไซแบ่งออกเป็น ๓ ช่วง คือ การฝึกฝนกับอาจารย์ การจาริกไปในที่ต่าง ๆ เพื่อหาความสงบ และทดสอบความรู้ของตนเอง และการสอนสาธุศิษย์ด้วยวิธีการของท่านเอง”^{๗๓}

บันทึกคำสอนของท่านรินไซนี้เขียนขึ้นโดยศิษย์ของท่านรินไซเอง ซึ่งประกอบไปด้วยคำสอนบางตอนจากการฝึกฝนรวมทั้งวิธีในการถ่ายทอดธรรมของท่าน คำสอนของท่านรินไซนั้นได้ตั้งอยู่บนพุทธธรรมอย่างมั่นคง เพราะท่านรินไซเป็นผู้รอบรู้ในพระสูตรและพระคัมภีร์ต่าง ๆ แต่ท่านไม่ยึดติดอยู่กับการสอนด้วยคำพูด และการเรียนอย่างมีแบบแผน แต่ท่านมีวิธีการถ่ายทอดธรรมที่มีเอกลักษณ์อย่างยิ่ง “ท่านขึ้นชื่อว่าเป็นผู้ที่ดุร้าย และตรงไปตรงมาที่สุด เมื่อท่านได้ทวาดหรือเขียนดีศิษย์ ท่านถือว่าการทำลายความยึดมั่น ในความคิดต่าง ๆ ของศิษย์ได้”^{๗๔}

ท่านลินฉีหรือท่านรินไซนี้ เป็นศิษย์ของท่านครูบาฮวงโป (ญี่ปุ่นเรียก โอบาคุ) ซึ่งได้รับการถ่ายทอดคำสอนมาจากท่านฮุ่ยเน้ง (เว่ยหลาง) โดยผ่านพระอาจารย์มา ๔ รุ่น คือ

^{๗๒} เล่มเดียวกัน, หน้า ๖๔.

^{๗๓} เอียมมาร์ค ซเลอเกิล, **บันทึกของรินไซ**, แปลโดย จงชัย เจนहतถการกิจ, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๐), หน้า ๑๓.

^{๗๔} เล่มเดียวกัน หน้า ๑๒.

- ท่านนายนิว Nanyue Huairang (พ.ศ. ๑๒๒๐ – ๑๒๘๗)
- ท่านหม่าซู Mazu Daoyi (พ.ศ. ๑๒๕๒ – ๑๓๓๑)
- ท่านไป่ซาง Baizhang Huaihai (พ.ศ. ๑๒๖๓ – ๑๓๕๗)
- ท่านฮวงโป Huangbo Xiyun (พ.ศ. ๑๓๙๓)
- ท่านลินฉี Linji Yixuan (พ.ศ. ๑๔๐๙)^{๗๕}

เริ่มแรกท่านลินฉีหรือท่านรินไชนี้ ได้มอบตัวเป็นศิษย์ของครูบาฮวงโป และได้ใช้เวลาศึกษาเซน (ในเวลานั้นเรียกว่า ฌาน – Chan) กับครูบาฮวงโปอยู่เป็นเวลา ๓ ปี โดยท่านได้เรียนรู้พระวินัยและข้อวัตรปฏิบัติที่เคร่งครัด อยู่มาวันหนึ่ง เพื่อนคนหนึ่งบอกให้ท่านไปถามคำถามกับอาจารย์ฮวงโปว่า แก่นแท้ของพระพุทธศาสนาคืออะไร พอท่านไปถาม ก็ถูกตีเข้าให้ ท่านไปถาม ๓ ครั้ง ก็ถูกตีด้วยไม้เท้าทั้ง ๓ ครั้ง ท่านเกิดความน้อยใจจึงลาออกจากสำนักไป แต่ครูบาฮวงโปได้บอกให้ท่านไปหาพระอีกองค์หนึ่งที่ริมแม่น้ำเคออัน และที่นั่นเองท่านได้พบกับพระต้ายู เมื่อพระต้ายูสอบถามได้ทราบเรื่องราวแล้ว จึงอธิบายกับท่านรินไชว่าที่ครูบาฮวงโปผู้อาจารย์ของท่านนั้น มีจุดประสงค์ก็เพื่อจะเปลี่ยนท่านออกจากความทุกข์ต่างหากเล่า เมื่อพระต้ายูอธิบายจบในทันใดนั้น ท่านเกิดความสุขสว่างไสวด้วยโลกุตตรปัญญาว่า “พุทธธรรมน้อยนิดยิ่งนัก” เพราะไม่มีอะไรมากไปกว่าการทำให้ไม่ให้เป็นทุกข์เท่านั้นเอง และท่านก็มีความสุขเหลืออยู่อีกเลย อันมาจากการหยุดคิดปรุงแต่งด้วยกิเลสเสียแล้วอย่างสิ้นเชิง และความรู้สึกแจ่มแจ้ง สว่างไสว เพราะจิตอันปราศจากกิเลสเช่นนั้น มันไม่มีอะไรที่จะสามารถนำมาอธิบาย ด้วยวาจาหรือตัวอักษรได้ อุปมาเหมือนคนเดินไปตกบ่อใกล้จะจมน้ำตาย แต่มีคนไปพบเข้า และช่วยเหลือให้ขึ้นมาจากบ่อได้ เมื่อคนๆ นั้นพ้นจากความตายคราวนั้นมาได้ ความรู้สึกที่สดแสนจะเบาใจ ดีใจ เพราะพ้นภัยมาได้หยกๆ นั้น เขาไม่อาจจะหาคำพูดใด ๆ มาพรรณนาบรรยายให้ใครฟังได้ นี่ฉันใด ความรู้สึกภายใน ที่จิตพ้นจากกิเลสเสียได้ ก็ไม่มีคำพูดใด ๆ ที่จะหามา พรรณนาบรรยายได้เช่นกัน เพราะฉะนั้น เมื่อใดที่ท่านรินไชจะสอนศิษย์ให้รู้ และเข้าใจถึงสภาวะการบรรลุเช่นนั้น ท่านจึงแสดงความรู้สึก ออกมาด้วยเสียงตะโกนอย่างดัง หรือเอากำปั้นทุบบ้าง เอาแสปัดยุ้งหรือไม้เท้าตีเข้าให้บ้าง เป็นบางครั้งบางคราว ซึ่งนับว่าเป็นวิธีการถ่ายทอดธรรมเฉพาะตัวของท่านโดยตรง ซึ่งการถ่ายทอดธรรมของท่านนั้นอาจดูค่อนข้างจะรุนแรง และแหวกแนวมาก ๆ สำหรับคนทั่ว ๆ ไป

หากคุณลักษณะเด่นของสำนักรินไชที่ว่า “เซนจะไม่อธิบาย ถ้าอธิบายก็ไม่ใช่เซน” นับว่าบันทึกคำสอนของท่านรินไชได้สะท้อนความโดดเด่นที่ว้าอย่างชัดเจน เพราะวัตถุประสงค์ของวิธีการนี้ ต้องการให้ผู้ศึกษาเซนได้สว่างโพลง และพบการบรรลุธรรมด้วยสติปัญญาของตนเอง ไม่ใช่

^{๗๕} ดูรายละเอียดใน Ruth Fuller Sasaki, *The Record of Linji*, (Hawaii: University of Hawai'i Press, ๒๕๕๒), p. VII - IX.

การจำคำสอนมาจากอาจารย์ หรือจำมาจากคัมภีร์ที่เขียนไว้ “คำสอนของท่านรินไซ จึงเป็นคำพูดที่ขาดทวน แต่ละประโยคจะสอดคล้องกันอยู่ห่าง ๆ หมายความว่าคำพูดเหล่านั้น จะไม่มีการพรรณนา เนื้อความอย่างกลมกลืน เพราะแต่ละประโยคเป็นปริศนา ที่มีความหมาย สอดคล้องกับประโยคถัด ๆ ไปอยู่อย่างเร้นลับ”^{๗๖}

คำสอนหลักของท่านก็เน้นไปที่จิตหนึ่ง (One Mind) หรือจิตเดิมแท้ (Essence of Mind) หรือสุญญตา (ความว่าง Emptiness) เช่นเดียวกับท่านเว่ยหลางและท่านฮวงโป โดยแนวความคิดหลักคือทุกสิ่งล้วนเป็นมายา อันเป็นปรากฏการณ์ที่จิตสร้างขึ้น ทุกอย่างล้วนว่างเปล่า (สุญญตา แต่ไม่ใช่เป็นความว่างแบบไม่มีอะไรเลยหรือแบบนัตถิกวาทะหรือ Nihilism) ทางที่จะลู่ถึงจิตหนึ่งหรือจิตเดิมแท้คือการไม่สร้างความหวัง ไม่ยึดติดต่อสิ่งใดแม้เพียงสิ่งเดียว แม้แต่การตรัสรู้หรือพระพุทธเจ้าก็ไม่มุ่งหวังและไม่ยึดติด “จงเข้าใจให้แจ่มแจ้งว่าธรรมชาติของธรรมกายและพุทธภูมิเป็นเพียงมายาภาพในจิต”^{๗๗} “จิตหนึ่ง ซึ่งเล่นกับมายาภาพเหล่านี้ คือต้นกำเนิดของพุทธะทั้งหมด จงทำความเข้าใจกับจิตหนึ่ง ไม่ว่าเจ้าจะอยู่ที่ไหน เจ้าก็คือบ้านของจิตหนึ่งนี้” “ศิษย์ทุกวันนี้ไม่ประสบความสำเร็จก็เพราะขาดความเชื่อมั่นในตนเอง เมื่อเจ้าขาดความเชื่อมั่นในตนเอง เจ้าจึงวิ่งวนไปทีนั้นไปที่โน่น วนเวียนไปตามอำนาจของสิ่งแวดล้อม เจ้าเคืองกว้างหม่นตัวด้วยตกอยู่ใต้อำนาจสรรพสิ่งทั้งหมื่น ดังนั้นเจ้าจึงไม่สามารถพบกับความหลุดพ้นได้ แต่ถ้าเจ้าสามารถทำใจได้สงบ หยุดการวิ่งที่ไม่สิ้นสุดลงเสียได้ แล้วทำตามเสียงกระซิบจากจิตเดิมแท้ เจ้าก็จะไม่แตกต่างจากพระพุทธเจ้าและพระสังฆปริณายก”^{๗๘} “ธรรมคืออะไร ธรรมคือกฎแห่งจิตเดิมแท้ กฎแห่งจิตเดิมแท้ ปราศจากรูปแผ่กระจายอยู่ทุกหนแห่ง สามารถรับรู้ได้ และมีอยู่ต่อหน้าต่อตาของเจ้า แต่ถ้าปราศจากศรัทธา เจ้าก็มัวแต่วิ่งไล่ตามชื่อและถ้อยคำ และต้องยุ่งยากในการหาความหมายจากคำพูดที่มีแบบแผนจำกัด”^{๗๙} ท่านรินไซสอนให้ละทิ้งการคิดแบบทวิลักษณ์ (Dualistic) เช่นเดียวกันโดยกล่าวว่า “ธรรมชาติแห่งจิตเดิมแท้ สิ่งนี้แผ่กระจายไปในทุกสิ่งทั้งในโลกแห่งโลกียะ และโลกแห่งธรรม ในความบริสุทธิ์และมลทิน ในความดีงามและความชั่ว สิ่งที่สำคัญที่สุดคือเจ้าจะต้องหลีกเลี่ยงจากการสร้างคำพูด เช่น ดีหรือเลว โลกียะหรือโลกุตระ และหลงผิดโดยการตั้งชื่อ ... จิตเดิมแท้เป็นดัง ‘นามแฝง’”^{๘๐}

^{๗๖} ดูรายละเอียดใน อิศระมุณี, พลังตำรา รินไซ นิภายเซ็น, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๓๐), หน้า ๕.

^{๗๗} เอียมการ์ด ซเลอเกิล, **บันทึกของรินไซ**, แปลโดย จงชัย เจนहतถการกิจ, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๐), หน้า ๒๗.

^{๗๘} เล่มเดียวกัน หน้า ๒๖.

^{๗๙} เล่มเดียวกัน หน้า ๓๐.

^{๘๐} เล่มเดียวกัน หน้า ๓๑.

ในเรื่องของความไม่ยึดติดนั้นท่านรินไซได้เทศนาไว้ตอนหนึ่งว่า “ไม่มีพุทธ ไม่มีธรรม ไม่มีการฝึกฝน ไม่มีการตรัสรู้ อะไรคือสิ่งที่เจ้าไล่ตามอยู่อย่างร้อนรน วางศิระของเจ้าไว้ข้างบนหัว ของตัวเอง เจ้าช่างมืดบอด โง่งม ศิระของเจ้ามันอยู่ในที่อันสมควรแล้ว เจ้าขาดสิ่งใดหรือผู้ดำเนินตามมรรค จิตหนึ่งเดินด้วยความถูกต้องต่อหน้าต่อตาเจ้าไม่แตกต่างไปจากพระพุทธเจ้า และพระสังฆปริณายก แต่เจ้าไม่เชื่อ กลับหันสู่ภายนอกเพื่อแสวงหา อย่าถูกหลอก ถ้าเจ้าหันสู่ภายนอก ไม่มีธรรม ไม่มีสิ่งใด ๆ ที่จะเข้าถึงได้ จากภายในจงทำให้สงบ และอย่าได้ดิ้นรนแสวงหาสิ่งใดจากภายนอกดีกว่าที่จะมายึดติดอยู่กับคำพูดของอาตมา อย่าได้ยึดมั่นกับอะไรที่เกิดขึ้นแล้ว (อดีต) หรือแขวนตัวเองไว้กับสิ่งที่ยังไม่เกิดขึ้น (อนาคต) วิธีทางนี้ดีกว่าการจาริกแสวงบุญเป็นเวลาถึง ๑๐ ปีทีเดียว”^{๘๑} “นักศึกษามรรคที่แท้จริง ย่อมไม่ยึดมั่นกับพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ หรือพระอรหันต์ ไม่ยึดมั่นทุกสิ่ง”^{๘๒}

๒.๔.๓ อุดมคติ ๓ ประการ

อุดมคติถือเป็นคุณสมบัติที่สำคัญอย่างยิ่ง ของพระโพธิสัตว์ในการช่วยเหลือสรรพสัตว์ ให้ข้ามพ้นจากสังสารวัฏ ไปสู่ฟากฝั่งพระนิพพาน ซึ่งอุดมคตินี้ ถือเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา มหายาน และนิกายเซนทุกสำนัก มี ๓ ประการซึ่งประกอบด้วย

ก) มหาปัญญา

ในมิตินี้ หมายความว่า จะต้องเป็นผู้มีปัญญาเห็นแจ้งในหลักธรรม ไม่ตกเป็นทาสของกิเลส ตัณหา อุปาทาน มีปัญญาสามารถเข้าใจเรื่องสุญญตา หรือความว่าง ได้อย่างลึกซึ้งถ่องแท้ ซึ่งจะยังผลให้ละความยึดถือ แม้กระทั่งพระนิพพาน

จะต้องมีปัญญาบรรลुरुู้แจ้งในสุญญตาทั้ง ๒ ประเภท กล่าวคือ ๑) บุคคลสุญญตา ๒) ธรรมสุญญตา สำหรับบุคคลสุญญตา นั้นหมายถึงความว่างจากบุคคล คือพิจารณาด้วยปัญญาอันแยบคาย เห็นด้วยวิปัสสนาปัญญาว่าที่เรียกกันว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขานั้น เป็นเพียง สมมติบัญญัติ เท่านั้น ในความจริงแล้วเป็นเพียงธาตุ ๔ ธาตุ ๖ และขันธ ๕ ที่รวมกันเท่านั้น เมื่อธาตุ ๔ ธาตุ ๖ และขันธ ๕ แยกย่อยออกไปอีกก็เป็นของสูญ ว่าง ไม่มีตัวตนที่แท้จริง เป็นอนัตตา หรือสุญญตา ไม่อยู่ในอำนาจของใครที่จะบังคับบัญชาได้ มันเป็นกระบวนการธรรมชาติ (natural process) ที่เป็นไปตามเหตุปัจจัย เป็นปฏิจจสมุปบาท นี่คือการสุญญตา เมื่อเห็นด้วยปัญญาอันชอบในสุญญตาทั้ง ๒ นี้แล้ว ย่อมไม่ยึดมั่นถือมั่นทั้งในบุคคล และในธรรม^{๘๓}

^{๘๑} เล่มเดียวกัน หน้า ๔๙.

^{๘๒} เล่มเดียวกัน หน้า ๔๕.

^{๘๓} วคิน อินทสระ, พุทธปรัชญามหายาน, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๑), หน้า

ข) มหากรุณา

พระโพธิสัตว์มีความปรารถนาในการช่วยเหลือผู้อื่น และสัตว์อื่นอย่างดีที่สุด อย่างสุดกำลังของตน เห็นใจในความทุกข์ของผู้อื่นเสมอด้วยความทุกข์ของตนเอง ตามที่ท่านกล่าวว่า ความทนไม่ได้เพราะความกรุณาเป็นลักษณะของมหาบุรุษ คือท่านผู้มีอัธยาศัยใหญ่ (มหาปฐิสถาวรสลักขณฺ์ กรุณาสโท) ในฝ่ายเถรวาทมีเล่าเรื่องชาดกไว้ว่า ฤๅษีโพธิสัตว์นั่งอยู่ที่ชะง่อนผา มองลงมาข้างล่างตรงเชิงเขา เห็นแม่เสือตัวหนึ่งกำลังจะกินลูกของมัน เพราะความอดอยากหิวโหย จึงบอกให้ดาบสบริวาร รีบไปหาเนื้อสัตว์ที่ตายแล้วมาให้แม่เสือ ขณะที่นั่งรออยู่เห็นว่าจะไม่ทันกาล แม่เสือกำลังจะตัดสินใจ กินลูกของมันเต็มทีแล้ว ฤๅษีโพธิสัตว์จึงได้ตัดสินใจกระโดดลงมาจากชะง่อนผา มอบร่างกายตนให้เป็นอาหารของแม่เสือเพื่อช่วยลูกเสือไว้

เมื่อพิจารณาตามสามัญสำนึกของคนทั่วไป อาจเห็นว่าท่านฤๅษีโพธิสัตว์ทำเกินเหตุหรือไม่ควรต้องทำอย่างนั้น แต่ความกรุณาของท่านเป็นอย่างนั้นเอง เป็นธรรมชาติของท่านอย่างนั้น เหมือนธรรมชาติของเรา หรือคนธรรมดาที่ทำอย่างนั้นไม่ได้ หมายความว่า จะต้องเป็นผู้มีจิตใจกรุณาต่อสัตว์ทั้งหลาย อย่างปราศจากขอบเขต และพร้อมทั้งสละตนเพื่อช่วยเหลือสัตว์ ให้พ้นทุกข์^{๘๔}

ค) มหาอุบาย

“มหาอุบาย หมายถึงว่า พระโพธิสัตว์ จะต้องมียุทธวิธีการอันชาญฉลาด ในการแนะนำอบรม สั่งสอน ผู้อื่นให้เข้าถึงสัจธรรม”^{๘๕} อุบายหรือกุศโลบายถือเป็นเครื่องมือสำคัญอย่างหนึ่ง ในการดำเนินไปสู่เป้าหมาย หรือเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย ตัวอย่างเช่น บางคนอาจมีความรู้ดี ความสามารถดี แต่ขาดกุศโลบายในการดำเนินการงาน หรือเครื่องมือที่ทำให้บรรลุเป้าหมายได้ จึงไม่สามารถบรรลุภารกิจ

อย่างไรก็ตามอุบายหรือกุศโลบายนี้ ต้องไม่ใช่เรื่องเลวร้ายเหลวไหล หรือเรื่องหลอกลวงเอาเปรียบผู้อื่น แต่ต้องเป็นเรื่องของการใช้ปัญญาหาเหตุผล มีความคิดอันถูกต้อง ตรงต่อเหตุการณ์ และเหตุผลของเรื่องนั้น ๆ เป็นเรื่อง ๆ ไป ตัวอย่างเช่น การเอาขนมมาเป็นรางวัลให้เด็ก เพื่อให้ทำการบ้าน ให้อาบน้ำ หรือให้เข้านอน เป็นต้น ในการทำความดีจะให้ได้ดีอย่างมีประสิทธิภาพ ก็ต้องมีอุบายในการทำความดี คือทำอย่างฉลาด รอบคอบ และรอบรู้ อีกทั้งต้องเข้าใจ รู้จักสังเกตพิจารณาไตร่ตรองหาเหตุผล และทำให้ถูกในเรื่องนั้น ๆ อาจารย์วชิณ อินทสระ ได้เล่า

^{๘๔} เล่มเดียวกัน, หน้า ๕๑.

^{๘๕} อภิขัย โพธิประวัติศาสตร์, พระพุทธศาสนายาน, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๓๕๓ - ๓๕๔.

นิทานเรื่องหนึ่งไว้ในหนังสือพุทธปรัชญามหายาน เพื่อชี้ให้เห็นว่าอุบายนี้ความสำคัญในการสอน เรื่องโดยย่อมีดังนี้

ชาย ๒ คนได้ไปศึกษาในสำนักอาจารย์เดียวกัน เมื่อเรียนจบแล้วจึงเดินทางกลับบ้านมาด้วย ชายคนแรกสมมุติชื่อ ก. ได้เห็นรอยเท้าบนพื้นดิน จึงบอกเพื่อน สมมุติชื่อ ข. ว่ารอยนั้นคือรอยเท้าช้าง แต่ด้วยความเป็นคนช่างสังเกตและรอบรู้ นายข. กลับสามารถบอกได้ว่าช้างตัวนั้นมีขาเพียงข้างเดียว เมื่อเดินไปอีกเจอหลุมน้ำเล็ก ๆ มีน้ำขังอยู่เล็กน้อย ก. ก็บอกกับ ข. อีกว่าเป็นหลุมน้ำปัสสาวะของผู้หญิง แต่ ข. กลับสามารถวิเคราะห์ว่าเป็นหลุมน้ำปัสสาวะของหญิงมีครรภ์ เมื่อเดินไปพบสิ่งใด ก. บอกว่าเป็นสิ่งนั้นสิ่งนี้ ข. ก็บอกว่าใช่เสมอ แต่เพิ่มเติมสิ่งที่รู้นั้น ๆ เหมือนกันจน ก. ประหลาดใจว่า ข. รู้ได้อย่างไร ทำไม ข. จึงรู้มากกว่าตนเสมอ ไม่ว่าเรื่องอะไร ในที่สุดอดทนไม่ได้ จึงกล่าวตำหนิอาจารย์ให้ ข. ได้ยินว่า อาจารย์อคติไม่ยุติธรรม สอนวิชาให้ ข. มากกว่าตน ข. จึงเสนอว่าถ้าอย่างนั้นควรกลับไปหาอาจารย์ใหม่เพื่อ ก. จะได้เลิก กล่าวโทษอาจารย์

ทั้งสองคนเดินกลับมาหาอาจารย์เล่าเรื่องต่าง ๆ ให้อาจารย์ทราบ อาจารย์ จึงให้เงิน ๒ คนเท่า ๆ กัน ให้ไปซื้อหม้อและใส่น้ำมันมาให้อาจารย์ในวันรุ่งขึ้น ก. ก็รีบไปซื้อหม้อดินและน้ำมันมาเต็มหม้อทันที ฝ่าย ข. ซื้อหม้อแล้วรุ่งขึ้นจึงไปซื้อน้ำมันใส่หม้อ เมื่อเปิดหม้อดู ปรากฏว่าน้ำมันในหม้อของ ก. น้อยกว่าในหม้อของ ข. อาจารย์ถามว่าทำไม จึงเป็นอย่างนั้น ก. ก็เล่าขั้นตอนไปตามที่เกิดขึ้น ในขณะที่ ข. เรียนอาจารย์ว่าเอาหม้อไปแช่น้ำไว้หนึ่งคืนก่อนเพื่อให้หม้อชุ่มน้ำจะได้ไม่ดูดน้ำมัน

จากนั้นอาจารย์ก็ถามเรื่องรอยเท้าช้างและเรื่องหลุมปัสสาวะ ข. ก็อธิบายว่าสังเกตเห็นกึ่งไม้ข้างทางเดินไปด้านเดียว อีกด้านหนึ่ง ยังเรียบร้อย จึงเข้าใจว่าข้างเขื่อนนั้นต้องมีขาข้างเดียว ส่วนเรื่องหญิงมีครรภ์นั้น สังเกตได้จากรอย ฝ่ามือที่พื้นทรายใกล้ ๆ หลุมนั้น ธรรมดาหญิงมีครรภ์แก่ เมื่อนั่งปัสสาวะ จะพยายาม เอามือข้างใดข้างหนึ่งยันไว้เป็นการช่วยไม่ให้ล้ม เพราะทรงน้ำหนักตัวไม่ไหว ก. จึงก้มลงกราบขอโทษอาจารย์ที่เคยคิดว่าอาจารย์สอนวิชาให้ไม่เท่ากัน

เรื่องนี้สอนให้เห็นว่า แม้จะสอนเหมือนกัน แต่คนต่างกัน ก็สามารถรับรู้และเข้าใจได้ไม่เท่ากัน ไหวพริบปฏิภาณ หากมีมากในผู้ใด และผู้นั้นใช้ไปในทางสร้างสรรค์ย่อมหาทางเรียนรู้วิเคราะห์และทำงานให้ลุล่วงได้มีประสิทธิภาพมากกว่า

กุศโลบายจึงเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่งในการสั่งสอนคนเพราะแต่ละบุคคลมีพื้นฐานภูมิและสติปัญญาที่แตกต่างกัน แม้พระพุทธเจ้าเองก็ทรงใช้กุศโลบายนานาประการ ในการประกาศศาสนา และสั่งสอนพระสาวกเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่ทรงประสงค์ ทรงใช้สื่อการสอนเป็นอันมาก ทรงได้เปรียบที่มีพระญาณพิเศษรู้อัธยาศัยของผู้ที่จะทรงโปรด แล้วทรงใช้สื่อการสอนให้เหมาะสมแก่ผู้นั้น เช่น บางครั้งทรงใช้ผ้าเช็ดหน้า บางคราวทรงใช้ดอกบัว บางคราวทรงสร้างสถานการณ์จำลองขึ้น

เพื่อให้เหมาะสมกับอุปนิสัยของผู้ที่จะทรงโปรดนั้น ๆ พระโพธิสัตว์ก็เช่นเดียวกัน ต้องมีกุศโลบายจำนวนมากเพื่อสั่งสอนผู้อื่น^{๕๑}

๒.๕ แนวคิดในการบรรลุธรรมแบบฉับพลันของรินไซเซน

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในบทก่อน ว่าพระพุทธรูปสาสนานิภายเซน สำนักรินไซ นั้น ถือเป็นพระพุทธรูปสาสนาสาณมหายานที่มีความเชื่อว่ามนุษย์ทุกคนล้วนมีพุทธภาวะอยู่ในตนเอง และถือเป็นศาสนาแบบอาจารย์วาท โดยสำนักรินไซเซนเน้นวิธีการสอนที่มีเอกลักษณ์เพื่อให้บรรลุธรรมแบบฉับพลัน (Sudden Enlightenment) ในส่วนที่เป็นพระพุทธรูปสาสนาสาณมหายาน ซึ่งเป็นการพัฒนาแนวความคิดและความเชื่อทางด้านปรัชญาของอินเดียจากสำนักต่าง ๆ โดยเฉพาะสำนักมหายิมิกะและสำนักโยคอาจารย์ เมื่อพระพุทธรูปสาสนาสาณมหายานแผ่ขยายเข้ามาในประเทศจีนและเกาหลี ยุคที่สำคัญคือสมัยท่านโพธิธรรม (ตั๊กม้อ) แนวคิดปรัชญาพระพุทธรูปสาณมหายานก็ได้พัฒนาไปอีก จนเกิดความเชื่อและนิกายต่าง ๆ ขึ้นอีกหลายนิกายในประเทศจีน เช่น เทียนไท่ (สัทธรรมปุณฑริก) สุขาวดี (Pure Land) อวตังสกะ ธิยาน (ฌาน/เซน) เป็นต้น พระสูตรมหายาน และแนวความคิดของนิกายต่าง ๆ นี้ ล้วนมีอิทธิพลต่อการพัฒนาคำสอนของสำนักรินไซเซนทั้งสิ้น ดังนั้นเพื่อให้เข้าใจแนวคิดในการบรรลุธรรมแบบฉับพลันของสำนักรินไซเซน จึงควรได้ศึกษารายละเอียดของแนวคิดสำคัญ ๆ ดังนี้

๒.๕.๑ แนวคิดเรื่องชาโตริ (Satori)

พระคุณเจ้าเซนไค ชิบายามะ (Zenkai Shibayama) สมภารเจ้าอาวาสแห่งอารามนันเซนจิ ในกรุงโตเกียวได้บรรยาย ถึงลักษณะของเซนและชาโตริไว้ในหนังสือ ดอกไม้ไม่จรรรค์ (A Flower Does Not Talk) ความว่า “เซ็นมิใช่ข้อสรุปทางความนึกคิดที่เข้าถึงได้ ด้วยเหตุผลและการคิดใคร่ครวญ วิธีแห่งเซ็นนั้นมีอาจพบได้โดยความรู้แบบแบ่งแยกของเรา และมิใช่ เพียงเท่านั้น แม้ความรู้และความคิดของเราทั้งหมด ซึ่งเป็นผลผลิตของจิตสำนึกก็จำเป็นจะต้อง ขจัดออกอย่างสิ้นเชิงด้วย หากทำได้สำเร็จแล้วจะเข้าถึงสัจจะแห่งประสบการณ์บริสุทธิ์ซึ่งจะช่วยให้เราตื่นขึ้นสู่จิต หรือที่เรียกว่าความว่าง หรือสัจจะ และในประสบการณ์ภายในอันลึกซึ้งนี้แหละที่เซนดำรงอยู่ ถ้าพูดในแง่จุดหมายแล้ว ประสบการณ์แห่งเซนก็คือ การตระหนักรู้ถึงรากฐานแห่งการดำรงอยู่ ถ้าพูดในแง่มุมมองส่วนตัวแล้วก็อาจอธิบายได้ว่า เซน คือ การตื่นขึ้นสู่จิตอันล้ำลึก

^{๕๑} วคิน อินทสระ, พุทธปรัชญามหายาน, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๑), หน้า

ของมนุษย์ ซึ่งโดยภาษาแห่งเซน เราเรียกการตื่นขึ้นนั้นว่า ‘ซาโตริ’ ซึ่งแปลว่า การตรัสรู้ เพื่อหมายถึงสัจจะแห่งประสบการณ์ทางศาสนา”^{๘๗}

ท่านพุทธทาสได้อธิบายภาวะของการรู้แจ้ง หรือซาโตริ จากสูตรของเว่ยหลาง (Platform Sutra) ไว้ว่า “พอปัญญาแท้จริงเกิดขึ้นแม้คนเดียว ในขณะนั้นก็เกิดการเปลี่ยนรูปขึ้น ภายในจิต เช่น เปลี่ยนจากความมืด มาเป็นความสว่าง จากความเปื้อน มาเป็นความสะอาด จากความร้อน มาเป็นความเย็น เป็นต้น เป็นของใหม่ขึ้นมา มากน้อยตามสมควรแต่ความรู้จักแยก (discrimination) และความรู้จักระบุของที่ควรต้องการ (particularization) ของตนเอง หมายความว่า พอปัญญาเกิด ก็ต้องเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในภายในด้วยเสมอไป ถ้าผิดไปจากนี้ ก็คือยังไม่มีอะไรเกิดขึ้น”^{๘๘}

ดร. ชูชุก ก็ได้ให้มุมมองในเรื่อง ซาโตริไว้อย่างน่าสนใจว่า “หากปราศจาก ซาโตริ ก็เหมือนไม่มี เซน วิธีแบบเซน เริ่มที่การ “เปิดใจสู่ ซาโตริ” นิยามของซาโตริ อาจกล่าวได้ว่า คือ การมองเข้าไปรู้แจ้งภายในอย่างฉับพลัน (intuitive looking-into) ซึ่งแตกต่างอย่างตรงข้ามกัน กับความรู้ความเข้าใจที่เกิดขึ้นเพราะความสามารถทางสติปัญญา (intellectual) หรือจากขบวนการทำความเข้าใจโดยวิธีตรรกะ (Logical Understanding) ไม่ว่าจะนิยามอย่างไร ซาโตริ หมายถึง การเปิดเผยโลกทัศน์ใหม่ ด้วยจิตที่ยังไม่ได้ถูกรอบงำด้วยทวิทัศน์ (Dualistic Mind)”^{๘๙}

นอกจากนั้น ดร. ชูชุกยังได้กล่าวว่า ซาโตริต้องมีลักษณะดังต่อไปนี้

๑) ไม่มีเหตุผล (Irrationally) “หมายถึงซาโตริต้องไม่ใช่ข้อสรุปทางเหตุผล และต้องไม่ใช่สิ่งที่ผ่านการพิจารณาทางสติปัญญาโดยทั่ว ๆ ไป ใครก็ตามที่ได้ประสบการณ์ซาโตริก็จะไม่สามารถอธิบายได้อย่างเป็นเรื่องเป็นราว หรือตามหลักตรรกะใด ๆ”

๒) เป็นการหยั่งรู้จากภายใน (Intuitive Insight) “วิลเลียม เจมส์ (William James) ได้ชี้ข้อสังเกตที่น่าทึ่งว่า ... อีกชื่อหนึ่งของซาโตริ คือ “เคนโช” (Kensho) ซึ่งมีความหมายว่า “การเห็นสาระ หรือ ธรรมชาติ” (Essence or Nature)” ซึ่งได้พิสูจน์ชัดเจนว่าได้มี “การเห็น” หรือ “การรับรู้” ซาโตริ ... หากปราศจากข้อคิดที่มีคุณภาพนี้ ซาโตริคงขาดความแหลมคม อันเป็นเหตุผลที่แท้จริงของซาโตริ

^{๘๗} เซนโค ชิบายามะ, **ดอกไม้ไม่จางรกร**, แปลโดย พจนา จันทรสันติ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖), หน้า ๔๕ - ๔๖.

^{๘๘} ว่อง ภู ล้า, **สูตรของเว่ยหลาง (Platform Sutra)**, แปลโดย พุทธทาสภิกขุ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๗), หน้า ๑๑๑.

^{๘๙} D.T. Suzuki, **An Introduction to Zen Buddhism**, edited by Christmas Humphreys (London : Rider & Company, 1986) p. 88.

๓) ความเชื่อถือได้ (Authoritativeness) “หมายถึงความรู้ที่ตระหนักรู้โดย ซาโตริ เป็นความรู้ขั้นสูงสุด โดยที่หลักตรรกะใด ๆ ก็ไม่สามารถจะปฏิเสธได้ เป็นการตระหนักรู้ด้วยตนเอง ตรรกะทั้งหลายสามารถใช้ได้เพียงการอธิบายการตีความของความเชื่อมโยงกับความรู้อื่น ๆ ซึ่งอยู่ในจิตของเรา ดังนั้น ซาโตริ ก็คือรูปแบบของการรับรู้ การรับรู้ภายใน ซึ่งเกิดขึ้นในส่วนลึกที่สุดของจิต (Consciousness)”

๔) การยืนยัน (Affirmation) “อะไรก็แล้วแต่ที่เชื่อถือได้ และเป็นที่ยุ่ยอมไม่สามารถปฏิเสธได้ แม้ว่าประสบการณ์ ซาโตริ อาจถูกบรรยายในลักษณะของคำปฏิเสธในบางครั้ง ก็เพียงเพราะจำเป็นที่จะยืนยันทัศนคติต่อสิ่งทั้งหลายที่มีอยู่ (exist); เป็นการยอมรับในสิ่งที่ได้รู้มาโดยไม่สนใจในแง่คุณค่าทางคำสอน”

๕) ความตระหนักรู้ที่เหนือสิ่งใด (Sense of the Beyond) “ในซาโตริ มีสิ่งที่เรียกว่า ความตระหนักรู้ที่เหนือสิ่งใด อยู่เสมอ; ประสบการณ์นี้ความจริงเป็นของเรา แต่เรารู้สึกว่ามันฝังรากลึกอยู่ที่ใดที่หนึ่ง บุคคลิกของเราที่ซ่อนไว้อย่างมิดชิด จะเปิดเผยอย่างหมดสิ้นในขณะที่ได้รับ ซาโตริ ไม่จำเป็นว่าเราจะต้องหลอมรวมเข้ากับสิ่งที่ใหญ่กว่า แต่ความเป็นปัจเจกของเราทำให้เราแตกต่างจากผู้อื่น ในขณะเดียวกันเหมือนสูญเสียบางอย่างไปให้กับสิ่งที่ไม่สามารถอธิบายได้ สูญเสียบางอย่างที่เราคุ้นเคย เป็นความรู้สึกที่ได้จากการปลดปล่อยหรือจากการพักผ่อนอย่างเต็มที่ --- ความรู้สึกที่ได้เดินทางไปถึงจุดหมาย...ซาโตริ ในมิติของจิตวิทยาถูกพิจารณาว่า เป็นความตระหนักรู้ที่เหนือสิ่งใด และคงอธิบายเป็นอย่างอื่นไม่ได้นอกจาก ‘เหนือสิ่งใด’ (Beyond) เป็นสิ่งสมบูรณ์ (Absolute) หรือพระเจ้า (God) หรือใครก็ตามที่ได้ประจักษ์สิ่งที่เหนือประสบการณ์ประเภทศาสนศาสตร์ (Theology) หรืออภิปรัชญา (Metaphysics)”

๖) ไม่ใช่ความเห็นส่วนตัว (Impersonal Tone) “บางทีความโดดเด่นที่สุดของประสบการณ์เซน คือ การไม่มีความเห็นส่วนตัวใด ๆ ในประสบการณ์นั้น ไม่เหมือนสิ่งที่พบเห็นได้ในประสบการณ์ทางศาสนาของศาสนาคริสต์”

๗) ความรู้สึกว่ามีจิตที่สูงขึ้น (Feeling of Exaltation) “คือความรู้สึกที่ติดพ่วงมากับซาโตริ จากความจริงที่ว่า ซาโตริทำลายข้อจำกัดในการเป็นตัวตน การทำลายนี้ไม่เพียงแต่ส่วนที่ไม่ดีเท่านั้น แต่รวมถึงส่วนดีที่สำคัญด้วย เพราะซาโตริหมายถึงการไม่มีข้อจำกัดในการเป็นปัจเจกบุคคล”

๘) ความเป็นช่วงขณะเดียว “ซาโตริเกิดขึ้นเพียงชั่วขณะเดียวแบบทันทีทันใด (Sudden) เป็นประสบการณ์เพียงชั่วขณะเดียว ในความจริงถ้ามันไม่เกิดขึ้นแบบทันที และไม่เกิดขึ้นเพียงขณะเดียว สิ่งนั้นไม่ใช่ซาโตริ”^{๙๐}

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า ซาโตริ เป็นภาวะที่รู้ได้เฉพาะตัว เป็นการมองเข้าไปสู่ธรรมชาติที่แท้จริงของตนเองด้วยจิตเดิมแท้ ที่สะอาดบริสุทธิ์ เป็นอิสระจากกิเลสตัณหา และความรู้ที่เคยถูกสอน หรือเรียนรู้มา (เช่น เรื่อง ทวิทัศน์ หรือ dualistic ถูกผิด ดีชั่ว) แล้วค้นพบความจริงตามความเป็นจริงซึ่งแปลกใหม่ อันจะรู้ได้อย่างชัดเจนแจ่มแจ้ง และสิ่งนั้นก็จะส่องประกายให้ชีวิตทั้งหมดของเขา แจ่มกระจ่าง สว่างไสวไปตลอด^{๙๑}

ความเชื่อที่โดดเด่นของสำนักรินไซเซน ก็คือข้อ ๘ ที่เชื่อว่าซาโตริจะเกิดขึ้นเพียงชั่วขณะเดียว และเกิดขึ้นโดยทันที โดยไม่อาจคาดเดา หรือกำหนดเวลาได้เลย สำนักรินไซเซน จึงมีชื่อเสียงในเรื่องของการใช้วิธีการให้ศิษย์เห็นความจริงแท้ด้วยตัวเอง (self realization) เช่น การใช้โกอัน (Koan) เพื่อให้จิตหมกหมุ่นอยู่กับปริศนาธรรม ในทุกขณะไม่ว่าจะทำอะไรอยู่ หรือการใช้มอนโด (Mondo) ซึ่งคือการตอบคำถามแบบรวดเร็วโดยไม่ผ่านการคิดหรือไตร่ตรอง อันเป็นวิธีการที่เชื่อว่าจะเป็นภาวะที่ทำให้จิตเข้าถึงจิตเดิมแท้ได้ โดยไม่ใช้ความรู้ (knowledge) ที่ได้สั่งสมมาและไม่ทันได้สร้างการแบ่งแยก (Dualistic) ตามที่ได้เรียนรู้มา ส่วนวิธีการเขียนดี หรือการวาดด้วยเสียงดังนั้น ก็ล้วนแต่มีวัตถุประสงค์ในทางเดียวกันคือเพื่อให้เกิดการรู้แจ้งโดยจิตดั้งเดิม (ที่ยังไม่ถูกอวิชชา กิเลสตัณหาปิดบังไว้) ทั้งสิ้น

๒.๕.๒ แนวคิดเรื่องพุทธภาวะ (Buddhahood / Buddha Nature)

แนวคิดเรื่องความสามารถในสรรพสัตว์ (santient being) ที่จะตระหนักรู้บรรลุลุธรรมได้ด้วยจิตที่ปราศจากภาวะทวิคติ (Dualistics) ซึ่งเป็นสาเหตุหลักที่ทำให้มนุษย์เชื่อและยึดติดในตัวตนอัตตา นับว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญตัวหนึ่งในการทำให้พระพุทธศาสนาหยานเจริญเติบโตและเป็นที่ศรัทธาของประชาชนจำนวนมากในแถบประเทศจีน เกาหลี ญี่ปุ่นและทิเบต เพราะเชื่อกันว่าความสามารถนี้มีอยู่ในมนุษย์ทุกคนโดยไม่จำเป็นต้องบวชเป็นพระภิกษุสงฆ์ ความสามารถที่กล่าวถึงนี้เป็นภาวะของจิตอันบริสุทธิ์ที่ยังไม่ได้ถูกครอบงำด้วยความรู้อันเป็นสมมุติบัญญัติ

^{๙๐} Suzuki, D.T. *Zen Buddhism: Selected Writings of D.T. Suzuki*, (New York: Anchor Books, 1956), p. ๑๐๓ – ๑๐๘.

^{๙๑} พระมหาคะนอง เขาว์ทองหลาง, “วิถีสู่การบรรลุลุธรรมในพุทธปรัชญารินไซเซน”, *วารสารพุทธศาสนศึกษา*, ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๑ (มกราคม - เมษายน ๒๕๔๐): ๑๑.

ในบันทึกของศาสนา ชิงจุง (Hsing Tsung) ได้อรรถาธิบายเรื่องความสามารถนี้ใจความว่า “ก่อนหน้านั้นในปรัชญาจีนมีเพียงคำว่า ‘จิต’ (Mind) เท่านั้น และแม้ว่าในปรัชญาเต๋าของเหล่าจื๊อ ‘เต๋า’ จะเป็น ‘ความลึกลับแห่งความลึกลับทั้งปวง (Mystery of Mysteries) ก็ตาม แต่ก็ยังไม่ใช่ ‘จิตสากล’ และในปรัชญาของเม่งจื๊อ มนุษย์ทุกคนมี ‘ธรรมชาติแห่งความดี’ (Goodness of Human-Nature) หรือ ‘ธาตุดี’ (Good Element) ติดตัวมาแต่เดิม แต่ก็ยังมี ‘ธรรมชาติแห่งความเป็นพุทธะ’ (Buddha Nature) หรือ ‘ธาตุรู้’ (Enlightening Elements) ดังนั้นในการนำเสนอทฤษฎีนี้ พุทธศาสนิกายชิงจุง ได้นำความคิดเรื่อง ‘จิตสากล’ หรือ ‘ธรรมชาติแห่งความเป็นพุทธะ’ เข้าสู่กระแสความคิดของจีน”^{๙๒}

พัฒนาการในพุทธปรัชญามหายานของทุกนิกาย ล้วนแต่มีพื้นฐานมาจาก ความสามารถที่เรียกว่า ‘พุทธภาวะ’ หรือ ‘ธรรมชาติแห่งพุทธะ’ (Buddhahood / Buddha Nature / Bodhi) ทั้งสิ้น โดยมีความเชื่อว่าสรรพสัตว์ทั้งหลายล้วนแล้วแต่มี พุทธภาวะอยู่ในตน และพุทธภาวะนี้เองที่ทำให้สรรพสัตว์มีความสามารถที่จะพัฒนาจิตและปัญญา จนบรรลุธรรมได้ “เมื่อกล่าวว่สรรพสัตว์มีความเป็นพุทธจิต (Buddha Essence) หรือที่เรียกว่า พุทธภาวะ (Buddha Nature) อยู่ภายใน หมายความว่าสรรพสัตว์มีจิตที่สามารถพัฒนาให้เป็นจิตพุทธะ (Buddha's minds) ได้”^{๙๓}

ท่านฮุยเน่ (เว่ยหลาง) ได้แสดงธรรมในเรื่องนี้ไว้ดังนี้ “ท่านผู้คงแก่เรียนทั้งหลาย ปัญญาที่ทำให้ สัตว์ให้ถึงการตรัสรู้นั้นมีอยู่ในตัวเราทุก ๆ คนแล้ว แต่เป็นเพราะมีอวิชชาความมืดบอดที่ครอบงำใจของเราไว้ เราจึงไม่มองเห็นมันด้วยตัวเอง จนเราต้องเที่ยวเสาะแสวงคำแนะนำตักเตือนจากผู้อื่น ที่เขาได้เห็นแจ้งแล้วก่อนหน้านี้ที่เราจะรู้จักจิตเดิมแท้ของเราเอง ท่านทั้งหลายควรจะทราบเอาไว้ว่า ถ้าธรรมชาติแห่งความเป็นพุทธะยังถูกห่อหุ้มเกี่ยวพันอยู่เพียงใดแล้ว มันไม่มีความแตกต่างอะไรกัน ระหว่างผู้ที่เห็นแจ้งกับผู้ที่มีมืดบอด ข้อที่แตกต่างกันนั้น มันอยู่ที่คนหนึ่งได้ตรัสรู้แจ้งแจ้ง (เพราะพุทธภาวะอันเกี่ยวกับผู้นั้น ถูกเพิกถอนเครื่องห่อหุ้มได้หมดจดแล้ว) ส่วนอีกคนหนึ่งยังมีมืดมิดอยู่”

“ท่านผู้คงแก่เรียนทั้งหลาย บรรดาพวกที่สวดร้องถึงคำว่า “ปรัชญา ๆ” อยู่ตลอด ทั้งวัน ๆ ก็ดูเหมือนว่าเขาเหล่านั้นไม่ได้ทราบเลยว่าปรัชญานั้น มันมีอยู่ในธรรมชาติเดิม ของเขาเองแล้ว ก็การที่เพียงแต่พูดกันถึงอาหาร ย่อมไม่อาจบำบัดความหิวได้ฉับใด ในกรณีของ บุคคลผู้เอยถึงปรัชญา

^{๙๒} ดร. ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์, ศาสนาและปรัชญา ในจีน ทิเบต และญี่ปุ่น, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๕), หน้า ๑๕๙ – ๑๖๐.

^{๙๓} Paul Williams, *Mahayana Buddhism : The Doctrinal Foundations*, ๒nd Edition, (New York: Routledge, ๒๐๐๙), p. ๑๑๓.

แต่ปาก ก็ไม่อาจขัดความมืดบอดได้ฉนั้น เราอาจพูดกันถึงเรื่องสูญญตา (ความว่าง) เป็นเวลาตั้งแสนกัลป์ก็ได้ แต่ว่าลำพังการพูดอย่างเดียว ไม่สามารถทำให้เรา เห็นแจ่มแจ้งในจิตเดิมแท้ได้ และในที่สุดก็ไม่ได้อะไร ตามที่ตนประสงค์เลย”^{๙๔}

ท่านพุทธทาสเมื่อครั้งที่แปลสูตรของเว่ยหลาง (Platform Sutra) เป็นภาษาไทย ท่านได้ให้ความเห็นเรื่องพุทธภาวะ ไว้ดังนี้ “ธรรมชาติแห่งความเป็นพุทธะ (Buddha Nature) หรือพุทธภาวะ (Buddhahood) ซึ่งมีประจำอยู่ที่จิตเดิมแท้ สองคำนี้เป็นคำที่อธิบายยาก ท่าน (เว่ยหลาง) จึงต้องชี้ไว้ด้วยลักษณะอาการทำนองการอนุมานว่า เมื่อใดจิตสะอาดและฉลาดและสงบถึงขนาดที่มองเป็นว่า ความจริงกับความเท็จเป็นของไม่น่ายึดถือ เท่ากัน ความตรัสรู้ กับความโง่เขลา ก็เป็นของไม่น่ายึดถือเท่ากัน เมื่อนั้น ใจนั้นชื่อว่า อยู่ในมาตรฐานที่รู้จักพุทธภาวะอันมีอยู่เองแล้วในจิตเดิมแท้ของทุกคน”^{๙๕}

๒.๕.๓ แนวคิดเรื่องจิตเดิมแท้ (Essence of Mind)

“จิตเดิมแท้ (Essence of Mind) ของเรา ซึ่งเป็นเมล็ดพืช หรือแก่นของ การตรัสรู้นั้น เป็นของบริสุทธิ์ตามธรรมชาติ (Pure by Nature) และต้องอาศัยจิตเดิมแท้นี้เท่านั้น มนุษย์เราจึงเข้าถึงความเป็นพุทธะได้โดยตรง ๆ”^{๙๖}

ท่านหวางหยัน (ฮงยิม) เป็นพระสังฆปริณายกแห่งนิกายเซนองค์ที่ ๕ และเป็นอาจารย์ของท่านเฉินชิวและท่านฮู่เน้ง ได้กล่าวไว้เกี่ยวกับจิตเดิมแท้ ในคราวที่ต้องการหาผู้สืบทอดตำแหน่งพระสังฆปริณายกโดยการให้ศิษย์เขียนโคลกไว้ดังนี้ “ปัญหาแห่งการเวียนเกิดไม่มีที่สิ้นสุดเป็นปัญหาเฉพาะหน้าเวลานี้ วันแล้ววันเล่าแทนที่จะพยายามเปลื้องตัวเองออกมาเสียจากทะเลแห่งการเกิดตาย อันขึ้นขม ดูเหมือนว่า พวกเธอกลับหมกหมุ่นอยู่ในบุญกุศล ชนิดที่ถูกตัณหาอุปถัมภ์เสียแล้ว อย่างเดียวเท่านั้น (กล่าวคือ บุญกุศลที่เป็นเหตุให้เกิดใหม่) ถ้าจิตเดิมแท้ ของพวกเธอยังมีมัดอยู่ บุญกุศลทั้งหลาย ก็ยังจะไม่ใช่ประโยชน์อะไรเลย จงตั้งหน้าค้นหาปรัชญา (ปัญญา) ในใจของเธอเอง แล้วเขียนโคลก (คาถา) มาให้เราโคลกหนึ่ง ว่าด้วยเรื่องจิตเดิมแท้ ผู้ใดเข้าใจได้ถูกต้องว่า จิตเดิมแท้นั้นเป็นอย่างไร ผู้นั้นจะได้รับมอบผ้ากาสาขาวัสตร (อันเป็นเครื่องหมายตำแหน่ง พระสังฆปริณายก) พร้อมทั้งธรรมะ (อันเป็นคำสอนเร้นลับของนิกายธยานหรือฌาน) และฉันจะ สถาปนาผู้นั้นให้เป็นสังฆปริณายกองค์ที่หก (แห่งนิกายนี้) จงไปโดยเร็วอย่ารีรอในการเขียนโคลก การมัวตรึงตรอง

^{๙๔} ว่อง มู ล่า, สูตรของเว่ยหลาง, แปลโดย พุทธทาสภิกขุ, พิมพ์ครั้งที่ ๑ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๗), หน้า ๔๔.

^{๙๕} เล่มเดียวกัน หน้า ๑๐๔.

^{๙๖} เล่มเดียวกัน หน้า ๑๘.

เป็นสิ่งไม่จำเป็นและไม่มีประโยชน์อะไร ผู้ที่รู้แจ้งชัดในจิตเดิมแท้จะพูดได้ทันที ที่มีใครมาชวนพูดด้วยเรื่องนั้น และมันจะไม่ละไปจากคลองแห่งญาณจักขุของเขา แม้ว่าเขาจะกำลัง รบพุ่งขุลงมุนอยู่กลางสนามรบก็ตามที่”

นอกจากนี้ท่านยังได้วิจารณ์ โสลกของท่านฉินชิวเอาไว้ว่า "การที่ใครจะบรรลุอนุตรสัมโพธิได้นั้น ผู้นั้นจะต้องสามารถรู้แจ้งด้วยใจเองในธรรมชาติแท้ของตนเอง หรือที่เรียกว่า จิตเดิมแท้ อันเป็นสิ่งที่ใครสร้างขึ้นไม่ได้ หรือทำลายให้สูญหายไปก็ไม่ได้ ช่วงเวลาขณะจิตเดียวเท่านั้น ผู้นั้นสามารถเห็นแจ้งจิตเดิมแท้ได้โดยตลอดกาลทั้งปวง ต่อจากนั้นทุกๆ สิ่งก็จะเป็นอิสระจากการถูกกักขัง กล่าวคือ จะเป็นวิมุตติหลุดพ้นไป ตถตา (คือความเป็นแต่ที่เป็นอยู่ เช่นนั้น ไม่อาจเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นได้, ซึ่งเป็นชื่อของจิตเดิมแท้ อีกชื่อหนึ่ง) ปรากฏขึ้นเป็นครั้งเดียว หรือช่วงขณะจิตเดียว ผู้นั้นก็จะเป็นอิสระจากความหลงได้ตลอดกาล ไม่มีที่สิ้นสุด ไม่ว่าสถานการณ์รอบข้างจะเป็นเช่นไร ใจของผู้นั้นก็จะยังคงอยู่ในสภาพแห่ง "ความเป็นเช่นนั้น" สถานะเช่นนี้ที่จิตได้ลูถึงนั่นแหละ คือตัวสัจธรรมแท้ ถ้าเจ้าสามารถเห็นสิ่งทั้งปวง โดยลักษณะการ เช่นนี้ เจ้าจะได้รู้แจ้งจิตเดิมแท้ ซึ่งเป็นการตรัสรู้อันสูงสุด"

เมื่อครั้งที่ท่าน ฮงยัมได้อรรถาธิบายข้อความอันลึกซึ้งในวัชรสูตรให้ท่านฮุยเง้งฟัง เมื่อมาถึงข้อความว่า “คนเราควรจะใช้จิตของตน ในวิถีทางที่มันจะเป็นอิสระได้จากเครื่องข้องทั้งหลาย” ทันใดนั้น ท่านฮุยเง้งก็ได้บรรลุการตรัสรู้ธรรมโดยสมบูรณ์ (ซาโตริ) และได้เห็น แจ้งชัดว่า "ที่แท้ทุกๆ สิ่งในสากลโลกนี้ก็คือตัว จิตเดิมแท้ นั่นเองมิใช่อื่นไกล" ท่านฮุยเง้งได้กล่าวว่า "แหม! ใครจะไปคิดว่า จิตเดิมแท้ นั้น เป็นของบริสุทธิ์อย่างบริสุทธิ์แท้จริง ใครจะ ไปคิดว่า จิตเดิมแท้ นั้น เป็นอิสระไม่อยู่ภายใต้อำนาจ ความต้องเป็นอยู่ หรือภายใต้ความดับสูญ อย่างอิสระแท้จริง ใครจะไปคิดว่า จิตเดิมแท้ นั้น เป็นสิ่งที่มีความสมบูรณ์อยู่ในตัวมันเอง อย่างสมบูรณ์แท้จริง ใครจะไปคิดว่า จิตเดิมแท้ นั้น เป็นสิ่งที่อยู่นอกเหนือความเปลี่ยนแปลง อย่างนอกเหนือแท้จริง ใครจะไปคิดว่า ทุกสิ่งทุกอย่างที่ปรากฏออกมานี้ ไหลเทออกมาจากตัวจิตเดิมแท้"^{๙๗}

๒.๕.๔ แนวคิดเรื่องจิตหนึ่ง (One Mind)

ท่านฮวงโป อธิบายความหมายของจิตหนึ่ง (Once Mind) ไว้หลายครั้ง และในหลายมิติ เช่น “พระพุทธเจ้าทั้งปวง และสัตว์โลกทั้งสิ้น ไม่ได้เป็นอะไรเลย นอกจากเป็นเพียง จิตหนึ่ง (One mind) นอกจากจิตหนึ่ง นี้แล้ว มิได้ มีอะไรตั้งอยู่เลย จิตหนึ่ง ซึ่งเป็นที่ปราศจากการตั้งต้นนี้ เป็นสิ่งที่ไม่ได้เกิดขึ้น และไม่อาจจะถูกทำลายได้เลย มันไม่ใช่ของ มีสีเขียวหรือสีเหลือง และไม่มีทั้งรูป

^{๙๗} ดูรายละเอียดใน ว่อง มู ล่ำ, *สูตรของเว่ยหลาง*, แปลโดย พุทธทาสภิกขุ, พิมพ์ครั้งที่ ๑ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๗), หน้า ๒๑ – ๒๙.

ไม่มีทั้งการปรากฏ มันไม่ถูกนับรวมอยู่ ในบรรดาสิ่ง ทั้งที่มีการตั้งอยู่ และไม่มีที่ตั้งอยู่ มันไม่อาจจะถูกลงความเห็นว่า เป็นของใหม่ หรือของเก่า มันไม่ใช่ของยาว ของสั้น ของใหญ่ ของเล็ก ทั้งนี้เพราะมันอยู่เหนือขอบเขต เหนือการวัด เหนือการตั้งชื่อ เหนือการทิ้งร่องรอยไว้ และเหนือการเปรียบเทียบทั้งหมดทั้งสิ้น”

“จิตหนึ่ง นี้ เป็นสิ่งที่เธอเห็นว่าดำดาเธออยู่แท้ ๆ แต่จงลองไปใช้เหตุผล (ว่ามันเป็นอะไร เป็นต้น) กับมันเข้าดูซิ เธอจักหล่นลงไปสู่ความผิดพลาดทันที สิ่งนี้เป็นเหมือนกับความว่าง อันปราศจากขอบทุก ๆ ด้าน ซึ่งไม่อาจหยั่ง หรือวัดได้ จิตหนึ่งนี้เท่านั้นเป็นพุทธะ ไม่มีความแตกต่างระหว่างพุทธะกับสัตว์โลกทั้งหลาย เพียงแต่ว่าสัตว์โลกทั้งหลาย ไปยึดมัน ต่อรูปธรรมต่าง ๆ เสีย และเพราะเหตุนี้ จึงได้แสวงหาพุทธะภาวะจากภายนอก การแสวงหา ของสัตว์เหล่านั้นนั่นเอง ทำให้เขาพลาดจาก พุทธภาวะ การทำเช่นนั้นเท่ากับการใช้สิ่งซึ่งเป็น พุทธะ ให้เที่ยวแสวงหาพุทธะ และการใช้จิตให้เที่ยวจับฉวยจิต แม้เขาเหล่านั้นจะได้พยายาม จนสุดความสามารถ ของเขาอยู่ตั้ง กลับหนึ่งเต็ม ๆ เขาก็จะไม่สามารถลูถึงมันได้เลย เขาไม่รู้ว่า ถ้าเขาเองเพียงแค่ หยุดความคิดปรุงแต่ง และหมดความกระวนกระวายเพราะการแสวงหาเสียเท่านั้น พุทธะก็จะปรากฏ ตรงหน้าเขา เพราะว่าจิตนี้ก็คือพุทธะนั้นเอง และพุทธะก็คือสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ทั้งปวงนั่นเอง สิ่ง ๆ นี้เมื่อปรากฏ อยู่ที่สามัญสัตว์ จะเป็นสิ่งเล็กน้อยก็หาไม่ และเมื่อปรากฏอยู่ที่ พระพุทธเจ้า ทั้งหลายจะเป็น สิ่งใหญ่หลวงก็หาไม่”^{๙๘}

ท่านพุทธทาสได้อธิบาย เรื่องจิตหนึ่งของฮวงโปไว้ได้ชัดเจน ดังนี้ “จิตหนึ่ง หมายถึงสิ่ง ๆ หนึ่งซึ่งมีอยู่ก่อนที่จะเกิดมีจิตตามความหมายที่เรารู้จักกัน หรือยิ่งไปกว่านั้น ก็คือ ก่อนเกิดมีสิ่งทั้งปวง นั้นเอง ก่อนเกิดมีสังสารวัฏ และนิพพานตามความรู้สึกรั่วไป สิ่งที่เราเรียกว่าจิตหนึ่ง ก็มีอยู่แล้ว คือ มี ตั้งแต่ไม่มีใครทราบ”

“สัตว์ทั้งหลายก็เป็นสิ่ง ๆ เดียวกันกับสิ่งที่เป็นจิตหนึ่ง หรือเป็นพุทธะอยู่เองแล้ว แม้สิ่ง ทั้งปวง ก็เป็นสิ่งเดียวกัน แต่สัตว์ทั้งหลายถูกกิเลสห่อหุ้ม หรือปรุงแต่ง ความรู้สึกเสียเรื่อย **จิตเดิมแท้ หรือจิตหนึ่งนั้นเหมือนกัน** เมื่อสัตว์ทั้งปวงก็เป็นพุทธะอยู่แล้ว ก็ไม่จำเป็นที่จะต้อง มีการปฏิบัติอะไร อีก นอกจากการทำให้เห็นว่าตนเป็นพุทธะอยู่แล้ว และหาความเป็นพุทธะนั้นให้พบ เหมือนคนหาของ ที่ติดอยู่ที่หน้าผากของตนเองแล้ว การเที่ยวหาที่อื่น หรือทำการปฏิบัติอย่างอื่น ๆ อีกมากมายนั้น เป็น ความบ้าคลั่งเปล่า ๆ นี่คือใจความสำคัญของคำว่า การตรัสรู้ฉับพลัน หรือการเดินทางลัด”^{๙๙}

^{๙๘} John Bolfeld, แปลโดย พุทธทาสภิกขุ, คำสอนฮวงโป, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๕), หน้า ๓-๔

^{๙๙} John Bolfeld, แปลโดย พุทธทาสภิกขุ, คำสอนฮวงโป, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๕), คำชี้แจง.

โครงสร้างการอธิบายธรรมของท่านฮวงโป อธิบายว่าทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้ ล้วนเป็นมายาของจิต (อ่านรายละเอียดปรัชญาปารามิตาสูต) แท้จริงแล้วทุกสิ่งทุกอย่างสัมพันธ์กันหมดเป็นอย่างหนึ่งเดียว (โดยกฎของปฏิจจสมุปบาท หรือในภาษาสันสกฤตเรียกว่าปรตัตยสมุตปาต) คือจิตหนึ่งนี้ เปรียบเสมือนหากเราสามารถหยุดเวลาไว้ได้ ให้ทุกอย่างหยุดเคลื่อนไหวหมด แล้วมองลงมาจากห้วงเหนืออวกาศ แม้เพียงแค่เริ่มหายใจ ทุกสิ่งทุกอย่างจะเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง ไปในทางที่มันเป็นของมันเองตามความสัมพันธ์ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนี้ก็คือตถตา ความเป็นเช่นนั้นเอง (Suchness)

เป็นที่น่าสังเกตว่าการตีความของจิตหนึ่งมีสองสถานะ (ขึ้นกับนิยาย) กล่าวคือ “จิตหนึ่งของนิยายเทียบเท่า เหมือนกับจิตหนึ่งของสำนักอวตังสกะ (หวาเหียน) ตรงที่บ่งถึง ‘ความเป็นที่สุด’ ด้วยกันทั้งคู่ แต่นัยยะการใช้ความเป็นที่สุดนี้ไม่เท่ากัน เทียบเท่าให้เห็นว่าความเป็นที่สุดหมายถึงสิ่งทั้งหลายต่างกันแต่ก็เชื่อมโยงแฝงอยู่ในกันและกัน (inter-penetration หรือ all in one and one in all) ส่วนนิยายอวตังสกะ (หวาเหียน) นั้น ยอมรับความเป็นที่สุดในนัยะเดียวกับเทียบเท่า แต่ขยายขอบเขตของความเป็นที่สุดนี้ให้เท่ากับความเป็นหนึ่งเดียวด้วย (all is one and one is all)”^{๑๐๐}

ท่านรินไซ ซึ่งเป็นศิษย์โดยตรงของท่านฮวงโป ก็ได้อธิบายเรื่องจิตหนึ่งไปในแนวทางเดียวกันคือ เป็นสิ่งที่มีอยู่ก่อนสิ่งใดๆ และเป็นต้นกำเนิดของทุกสิ่ง “จงเข้าใจให้แจ่มแจ้งว่า ธรรมชาติของธรรมกายและพุทธภูมิเป็นเพียงมายาภาพในจิต” “สานุศิษย์ จงรู้ไว้ว่า จิตหนึ่ง ซึ่งเล่นกับมายาภาพเหล่านี้ คือต้นกำเนิดของพุทธะทั้งหมด (all in one) จงทำความรู้จักกับจิตหนึ่ง ไม่ว่าเจ้าจะอยู่ที่ไหน เจ้าก็คือบ้านของจิตหนึ่งนี้ (one in all) ร่างกายภายนอกของเจ้าประกอบไปด้วย ธาตุทั้ง ๔ ไม่สามารถเข้าใจธรรมที่เจ้ากำลังฟังอยู่ได้ ดับ กระเพาะ ดี หรือน้ำดี ช่องว่าง ๆ ของเจ้า ไม่สามารถเข้าใจธรรมได้ ใครล่ะที่สามารถเข้าใจธรรม สามารถได้ยินเสียงแห่งธรรม จิตหนึ่งคือจิตเดิมแท้ซึ่งอยู่ที่นั่น ก่อนที่เจ้าจะเห็น จิตหนึ่งชัดแจ้ง และฉายแสงปราศจากรูปแบบใด ๆ ที่นั่น จิตหนึ่งคือผู้ที่สามารถเข้าใจธรรมที่เจ้าได้ยิน ถ้าเจ้าสามารถซาบซึ้ง เข้าใจธรรมนี้ได้ เจ้าก็ไม่แตกต่างจากพระพุทธเจ้าและพระสังฆปริณายก จิตหนึ่งอยู่ที่นั่นตลอดเวลา ในปัจจุบัน ซึ่งเห็นได้อย่างชัดแจ้ง”

๒.๕.๕ แนวคิดเรื่องตถตา (tathatā)

ในพระไตรปิฎก ใช้เป็นคำสรุปรวมเรื่องปฏิจจสมุปบาท หรืออิทัปปัจจยตา “เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุอันนั้น คือ ความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ความที่มีสิ่งนี้ เป็นปัจจัยของสิ่งนี้ ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้

^{๑๐๐} สุมาลี มหณรงค์ชัย, พุทธศาสนมหายาน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๔๖), หน้า

บรรลุดาตุนั้น ครั้นรู้ บรรลุแล้ว จึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย และกล่าวว่า ‘เธอทั้งหลายจงดูเถิด’ ภิกษุทั้งหลาย เพราะอวิชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี ในกระบวนการนี้ ตถตา (ความเป็นอย่างนั้น) อวิตถตา (ความไม่คลาดเคลื่อน) อนัญญตถตา (ความไม่เป็นอย่างอื่น) อิทัปปัจจยตา (ความที่มีสิ่งนี้เป็นปัจจัยของสิ่งนี้) ดังพรรณนามาฉะนี้แล นี้เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท”^{๑๐๑}

ปฏิจจสมุปบาท หรือ อิทัปปัจจยตาซึ่งเป็นกฎสูงสุดของธรรมชาติ สรุปลงเหลือ อยู่เพียงว่า ตถตา ความเป็นอย่างนั้น คือความเป็นอย่างนั้น (Suchness or Thusness) ถือเป็น ศูนย์กลางแนวคิดของพระพุทธศาสนาหลายนิกาย ซึ่งหมายถึง ธรรมชาติที่แท้จริงของทุกสิ่ง ทุกอย่าง โดยทั่วไป ตถตา อธิบายได้ว่าเป็นสิ่งที่ไม่เปลี่ยนแปลง ไม่เคลื่อนไหว และอยู่เหนือ ความแตกต่าง และ แนวคิดทั้งหมด ตถตา (Suchness) หรือ ความเป็นเช่นนั้นเอง คือสิ่งที่อยู่ด้านตรงข้ามกับ “สิ่งที่เห็น ได้ชัด” (What is apparent) นั่นก็คือธรรมชาติของพุทธะ^{๑๐๒}

ดร. ชูชุกี เห็นว่า ตถตา และ สุนยตฺตา คือสิ่งเดียวกัน พร้อมทั้งอ้างถึงพระสูตรไว้ดังนี้ “เมื่อเกิดการรู้แจ้งจากภายใน (intuitive) หรือประสบการณ์ในการเข้าใจความจริงตามความเป็นจริง คือ “ทั้งหมดคือหนึ่งเดียว และหนึ่งเดียวคือทั้งหมด” (all in one and one in all จากสัทธรรม ปริณทริกสูตร, all is one and one is all จากอวตังสกะสูตร) ประโยคพื้นฐานนี้ถูกสอน ในสำนัก สอนพระพุทธศาสนาหลายสำนัก ในแง่ของคำศัพท์ของผู้ศึกษาทางปรัชญาสิ่งนี้คือ สุนยตฺตา (Sunya) คือความว่าง คือ ตถตา (ความเป็นเช่นนั้น) และ ตถตา ก็คือ สุนยตฺตา: สุนยตฺตา ก็คือโลกของสิ่ง สัมบูรณ์ (Absolute) และ ตถตา ก็คือโลกของของศาสตร์เฉพาะ (Particulars)

ในวิมลเกียรติคุณพิเศษสูตรตอนหนึ่งกล่าวไว้ว่า “พระพุทธองค์กล่าวไว้ว่า ทุกสรรพสิ่ง ล้วนเป็นส่วนหนึ่งของความเป็นเช่นนั้น (tathata) และทุกสรรพสิ่งอยู่ในความเป็นเช่นนั้น ไม่เพียงแต่ คนที่ฉลาด หรือเทพยดาเท่านั้น แต่พวกเราทุกคน และแน่นอนรวมถึงตัวท่านด้วย ท่านศรีอารยเมต ไตย”^{๑๐๓}

ในทรรคนะของพระพุทธทาส ท่านอธิบายไว้ว่า “หัวใจของพุทธศาสนา สรุปอยู่ที่คำว่า เช่นนั้นเอง อย่างนี้ หรือถ้าจะดูอริยสัจ ที่ขยายออกไปยึดยาวเป็น ปฏิจจสมุปบาท ๑๑ อาการ นี้ก็จัด เรียกว่า ตถตา หรือ ตถาตา คือความเป็นเช่นนั้นเอง คือความที่เมื่อมีสิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้ก็เกิดขึ้นและ

^{๑๐๑} ส.นิ. (ไทย) 16/20/34.

^{๑๐๒} Lok To, **The Seeker's Glossary of Buddhism**, 2nd Edition, (Taipei: The Corporate Body of The Buddha Educational Foundation, 2541), p. 734.

^{๑๐๓} Daisetz T. Suzuki, **Zen and Japanese Culture**, (New York: Princeton University Press, 2513), p. 35-36, 413

ปัจจัยต้นตอที่สุด คือ อวิชชา หรือทำให้เกิดความรู้สึกลักษณะอย่างนั้นอย่างนี้ ตามอำนาจ ของอวิชชา มีความรู้สึกว่าตัวกูหรือของกู เป็นสิ่งสุดท้าย

ปฏิเสธสมุปปาททั้งสาย คือความเป็นเช่นนั้นเอง แม้แต่ผลสุดท้ายของมันคือตัวกู มันก็เป็นเช่นนั้นเอง เช่นนั้นเอง ตามกฎของอิทัปปัจจยตา และเรียกว่าไม่มีอะไรที่ไม่ใช่เป็นเช่นนั้นเอง เราไปบัญญัติมันให้เป็นอย่างนั้นให้เป็นอย่างนี้ จนมันขึ้นอยู่กับเวลาหรือการกำหนดด้วยเวลา หรือการกำหนดด้วยพื้นที่ ทั้งทางฝ่ายร่างกายและฝ่ายจิตใจ ปัญหามันก็เกิดขึ้น ถ้าจะดูต่อไป ถึงลักษณะสำคัญของสังขารทั้งปวง ซึ่งแสดงไว้ในฐานะเป็นหัวใจธรรมะว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ลักษณะอนิจจัง ก็คือความเป็นเช่นนั้นเองของสังขาร ลักษณะทุกขัง ก็คือความเป็นเช่นนั้นเอง ของสังขาร ลักษณะอนัตตา ก็คือความเป็นเช่นนั้นเองของสังขาร”^{๑๐๔}

ตถตาในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา อธิบายว่าสังขารทั้งปวง ได้แก่ ชันธ ๕ (รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) และวัตถุสิ่งของที่ไม่มีวิญญาณครอง เป็น “ตถตา” ความเป็นเช่นนั้นเอง คือลักษณะที่ไม่มีใครเข้าไปเปลี่ยนแปลงกฎธรรมชาตินี้ได้ แต่สิ่งที่อยู่ใต้กฎอันได้แก่ สังขารทั้งปวง ต้องเปลี่ยนแปลงไปตามกฎไตรลักษณ์ (อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) คือ เกิดในเบื้องต้น แปรปรวนในท่ามกลาง และดับไปในที่สุด ในคำไวพจน์ อวิตถตา คือไม่คลาดเคลื่อน หรือ ไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น เป็นอนัญญตตา คือไม่เป็นอย่างอื่นหรือไม่เป็นไปโดยประการอื่น เป็นอิทัปปัจจยตา คือสังขารทั้งปวงเกิดขึ้นจากเหตุปัจจัย ไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้นอย่างลอยๆ ไม่มีผู้บันดาล ให้เกิดขึ้น มันเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมันอย่างนั้น^{๑๐๕}

โดยสรุปตามทัศนของเช่นนั้น “สรรพสัตว์ในจักรวาลนี้มีพุทธภาวะ (Buddhahood) หรือศักยภาพที่จะรู้แจ้ง ซึ่งเป็นภาวะที่สะอาด สว่าง สงบ อยู่ภายในตัวแล้ว ภาวะดังกล่าวอาจเรียกชื่อแตกต่างกันออกไปบ้าง เช่นที่อาจารย์บางท่านเรียกว่า จิตหนึ่ง (One Mind) แต่บางท่านก็เรียกว่าจิตเดิมแท้ (Essence of Mind) แต่ไม่ว่าจะเรียกชื่ออย่างไรก็ตาม สิ่งนั้นก็ยังคงเป็นภาวะที่ไม่อาจจะเอาชื่อ หรือสัญญาลักษณทางภาษาใด ๆ ไปนิยามได้ เพราะเป็นภาวะ

^{๑๐๔} พุทธทาสภิกขุ, การมีอายุครบรอบปี...เป็นเช่นนั้นเอง, ธรรมะเล่มน้อย เล่มที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: สอนโมกข์กรุงเทพ, ๒๕๕๓), หน้า ๔-๖.

^{๑๐๕} พระสมเกียรติ ปริณญาโณ (เพชรอริยวงศ์), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องตถตาในพุทธศาสนาของพุทธทาสภิกขุ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า (๒).

ที่อยู่เกินเลยขอบเขตของภาษา และไม่ใช้สิ่งที่จะเอาการใช้เหตุผล (Reasoning) ไปทำความเข้าใจได้”^{๑๐๖}

“คณาจารย์เซน จะเน้นย้ำอยู่เสมอให้เราเห็นว่า ธรรมชาติแห่งพุทธะ (จิตเดิมแท้ หรือ จิตหนึ่ง พุทธจิต หรือตถตา) ไม่ได้เป็นทั้งฝ่ายชั่ว หรือฝ่ายดี จิตที่บริสุทธิ์หาพบได้ในจิตที่ไม่บริสุทธิ์ ของเรานั้นเอง กรรมดีและกรรมชั่วเป็นเพียงผลของความคิดดีและคิดชั่วตามลำดับ เมื่อเราเอาตัวเอง เข้าไปพัวพันกับอารมณ์ภายนอก จิตเดิมแท้ของเราก็ถูกบดบังด้วยความรู้สึที่ติดในรสของอารมณ์นั้น ซึ่งจะปิดกั้นความรู้แจ้งแทงตลอด ความดีก็เป็นเช่นเดียวกับความชั่ว สิ่งนี้ย่อมเป็นเพียงหนทางที่เรียก กันว่า ‘ภาวะที่แท้แห่งจิต’ เท่านั้น โดยแท้จริงแล้วย่อมไม่อาจเรียกเป็นชื่อใด ๆ ได้ ‘ธรรมชาติอันไม่เป็นของคู่’ นี้ ก็คือธรรมชาติแท้ หลักคำสอนทั้งหลายอาศัยมูลฐานมาจากตรงนี้ แต่มิได้มุ่งหมาย เฉพาะแต่จะให้ลูกศิษย์ถอนคติวินิยเสียเพียงอย่างเดียว (ผิด หรือถูกนั้น เป็นคตินิยาม คือเป็นมายา) ข้ายังต้องการให้ลูกศิษย์รู้จักการพูดที่ไม่ผิดทางตรรกอีกด้วย”^{๑๐๗}

การที่สรรพสัตว์ที่มีความคิดคำนึง (Sentient Beings) มีพุทธภาวะ (จิตเดิมแท้ หรือจิต หนึ่ง พุทธจิต หรือ โพธิ) อยู่ในตัวนั้น ทำให้มีศักยภาพในการพัฒนาตนเองให้ถึงเป้าหมายสูงสุด ของพระพุทธศาสนานิกายเซน ก็คือ การตระหนักรู้บรรลुरुธรรม มองเห็นความว่าง (สุญญตา) หรือ ความเป็นเช่นนั้นเอง (ตถตา) ซึ่งก็คือการเข้าสู่ ซาโตริ นั่นเอง

^{๑๐๖} พระมหาคณอง เชาว์ทองกลาง, “วิถีสู่การบรรลुरुธรรมในพุทธปรัชญารินไซเซน”, วารสาร พุทธศาสนศึกษา, ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๑ (มกราคม - เมษายน ๒๕๔๐): หน้า ๘.

^{๑๐๗} John Bolfeld, คำสอนฮวงโป, แปลโดย พุทธทาสภิกขุ, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๕), หน้า ๗๓.